

A M A G Y A R M A S A R Y K

Szerkeszti: Dr. Váradí Aladár

Harmadik kötet:

Politikai gondolatok

Copyright by
PRAGER KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA, BRATISLAVA
1935

T. G. Masaryk

Politikai gondolatok

Fordította:
Donner Pál

epv

A könyvet az Akcióvá moravská knihtiskárna Polygrafie
nyomta Brünnben.

Politikai gondolatok

A politika - tudomány és művészet

1. *Politika* néven a politika gyakorlati művészetét, a politika gyakorlati alkalmazását nevezzük. Így nevezzük ugyanennek a gyakorlati alkalmazásnak az elméletét is, — a politika azonban gyakorlati tudomány is.

Már Plátó írt néhány politikai munkát, nevezetesen terjedelmes műveket az államról és a törvényekről; és már Plátó előtt is voltak politikai teoretikusok, úgyhogy elméletileg művelni a politikát igen korán kezdték. De csak Arisztotelész írása politika, tartalmánál és módszerénél fogva, abban az értelemben, amelyben a politika szót ma használjuk.

A politika, mint a politika művészetéről szóló diszciplína, elsősorban arra tanít, hogyan kell kormányozni az államot és hogyan igazgatni, továbbá kioktat bennünket az államnak a polgárokhoz és az államoknak egymáshoz való viszonyáról. Mivel az állam a maga történelmi valóságában bizonyos személyeknek az összessége, akik között a kormányzás és az igazgatás fel van osztva, a politika éppen ezeket a kormányzó és igazgató személyeket oktatja ki politikai feladataikról és az eszközökről, amelyekkel ezeket a feladatokat megvalósíthatják.

A politikai tudomány történetéből mindenki kiveheti,

hogy mindezeideig nagy különbségei tesznek kormányzás és igazgatás között és hogy a politikának csaknem egész tartalmát az igazgatásról szóló oktatások merítik ki; a kormányzás elméletéről, kivált pedig az uralkodói kormányzásról, alig esik említés. Régi ismert mondás: „Le roi règne, mais ne gouverne pas” („A király uralkodik, de nem kormányoz”) — így jelölik meg a különbséget az uralkodói hatalom és a közigazgatás között; Puin orosz író ezt az abszolutisztikus és arisztokratikus Oroszországra vonatkozóan ezzel a mondással fejezte ki: „Oroszországon sokan uralkodnak, de kevesen igazgatják.” A politika és az államtudomány igen gondosan foglalkozik ugyan az államban lévő legfőbb hatalom problémájával, a szuverenitás fogalmával; de inkább jogilag, mint politikailag, azaz nem tárgyal arról, hogyan éljen hatalmával a szuverén személy, az uralkodó, a monarcha. A politikai és államtudomány emez állapotát a szabadsághiány, az abszolutizmus okozza, amelyet éppen az uralkodók szuverenitásáról szóló tan jellemez; a szuverenitásról szóló tan éppen az erős abszolutizmus korában keletkezett, Angliában Hobbes, Franciaországban Bodiu tollából. Megengedik a történétíróknak, hogy a különböző uralkodók politikai céljairól és eszményeiről képet nyújtsanak, de ez a kép is rendszerint befejezetlen, mert nincsen politikai szabadság. A történétírók igen régi korok uralkodóival foglalkoznak, az élőkéről vagy a jelenkorhoz közelebb aliókról nem írnak, vagy dicshimnuszokat írnak. A dolgot némileg csak az korrigálja, hogy ma idegen történétírókat olvashatunk, akik idegen uralkodókat pontosabban ítélnak meg.

A politikai szabadság fejlődésével ezért a politikai

tudomány állapota alaposan változik. Mihelyt a nagy francia forradalom és aztán 1848 után, a kontinensen bevezették az alkotmányosságot és itt-ott felbukkantak még a parlamentarizmus kezdetei is, a politikai és államtudomány előnyösen megváltozott, a politikáról ugyanis elmélkedni és szabadabban írni lehetett. Milyen óriási különbség van a III. Napoleon korabeli tudományos politika és a mostani köztársaság politikája között!

Az abszolutizmus mindenütt és mindig lehetőség szerint a legenda által XIV. Lajosnak tulajdonított jelszó alapján igazgat: „Az állam — én vagyok”; a konstitucionalizmus és a parlamentarizmus demokratikus jelszóhoz tartja magát: „Az állam — vagyunk mi valamennyien, azaz az uralkodó, a tisztviselői kar és a nép.”

A politikai szabadság számára, tehát a politikai tudomány szabadsága számára is, persze nem csupán egyetlen uralkodó jelent akadályt, hanem a neki segédkező tisztviselők is; de akadály a szabadság és a politika útjában a társadalom politikai gondolkodása is, az úgynevezett közvélemény. Nálunk, az osztrák monarchiában, például sok harcba került, amíg tárgyilagosan és szabadon lehetett elmélkedni a nemzetiségről; másutt nem engedték meg a vallási diszkussziót (például a köztársasági Amerikában), másutt viszont a nemi kérdésről nem lehetett beszélni stb.

A politika, mint mondtam, elsősorban a kormányzásról és az államigazgatásról tárgyal. Arról van szó, hogyan bontjuk szét az állam sokrétű fogalmát. Az állam mint központi és összpontosító szervezett hatalom mindenütt territoriálisán alárendelt hatalmakra esik széjjel, országokra, tartományokra, vidékekre, végül egyes községekre és itt aztán megint kisebb és nagyobb

(vidéki — városi) községekre. A központi politikai hatalmat megkülönböztetjük az autonóm és önkormányzati hatalmaktól és természetesen az a fontos, hogy e két hatalom politikai viszonyában határvonalat vonjunk. A tudományos politikára itt fontos feladat hárul, amely persze a történelmileg adott állapothoz képest nem egyforma a különböző államokban és országokban; a feladat annál fontosabb, mert nem csupán a dolgoknak történelmileg adott állapotát kell lerögzítenie, hanem a központi hatalomnak az autonóm hatalmakkal szemben és ezeknek a központi hatalommal szemben való politikai törekvéseiről is ki kell bennünket oktatnia.

Azonban a tudományos politikai szak ezzel nincs kimerítve. Az alkotmányos és parlamentáris államokban politikai pártok, egyesületek vannak és különböző közalakulatok; politikai tanácskozások, gyűlések folyhatnak, az országgyűlésekhez és parlamentekhez petíciókat lehet benyújtani stb. — minderre gondolnia kell a tudományos politikának és oktatással kell szolgálnia a pártok és egyének politikai törekvései számára.

A kor haladásával és a demokratikus gondolkodás terjedésével erősödik a személyes politikai iniciatíva joga, — éppen ezen nyugszik a demokratizmus az arisztokratizmussal szemben, amelynek a monarchizmus csak része és ezért a tudományos politika nem csupán a történelmileg adott és törvényileg elismert jogokról fog tárgyalni, hanem kezdeményezést is fog jelenteni a még csak részben elismert vagy még el nem ismert testületek és személyek jogainak megerősítése és kiszélesítése céljából. Ebben az értelemben helyezkedik szembe a pozitív, a történelmi joggal a természetes jog, nemcsak az állam joga (az államjog), hanem a jog egyáltalán: a

jog — a szokásjog és az írott jog — a társadalom állama és az állam által elismert szervezetére vonatkozó szabályoknak az összessége.

Az arisztokratizmus és a demokratizmus közötti alapvető különbség megnyilvánul az államokközi viszonyok, az úgynevezett külpolitika megítélésében is. Ebben az ágazatban is a kor fejlődésével a demokratizálódás tör magának utat; a tudományos politika oktatást nyújt az államokközi (nemzetközi — mondják általában) viszonyokról, oktatást nyújt a külső politika elveiről, céljairól és eszközeiről és igyekszik körülhatárolni a belső politikának a külsőhöz való viszonyát. Komoly feladata a tudományos politikának, hogy megállapítsa a kül- és belpolitika súlyát és értékét s hogy lerögzítse, mely mértékben és milyen körülmények között követeli meg mindkét politikát az állam tartóssága és üdve, illetve melyiket kell előnyben részesíteni.

*

Az állam, a törvények, mindennemű társadalmi szervezetek és viszonyok *változnak*. A filozófia, a történelem és a természettudomány az új korban *fejlődést* (*evoluzionizmust*) ismer el minden ágazatban, állandó s a történelmi és társadalmi törvényeknek vagy szabályoknak alávett fejlődést. A tapasztalat bizonyítja, hogy ez a fejlődés egyúttal *haladás*, *tökéletesedés* is. Régebbi időben nem voltak ezen a nézeten és meggyőződésen az állandó fejlődésről és haladásról.

A politika — a társadalmi és állami fejlődés tanulmányozására támaszkodva — igyekszik szemügyre venni a fejlődés irányát és megállapítani, miben és mely

mértékben mutatkozik haladás; a tudományos politika a történelmi valóság megismeréséből politikai eszményeket alakít. A művelt, tudományos politikus igyekszik előrelátni, — általában minden prakszis, nemcsak a tudományos, előrelátáson alapszik. A tudás, mint előrelátás, hatalmat kölcsönöz az embernek a természet és önmaga fölött.

A politikai előrelátás persze az eddigi ismeretek alapján nem pontos; nem látunk bele a messzi jövőbe és igen gyakran nem látunk bele a legközelebbi jövőbe sem, de mégis minden politikai törekvés előrelátásra igyekszik szert tenni, olyanra, amilyenre az adott időben éppen képesek vagyunk.

Egyes politikai teoretikusok ebben az értelemben beszélnek „eszményi” politikáról, mások „filozófikus” politikáról, ezekkel az elnevezésekkel politikai eszmények kitűzését jelölve meg; de általában arra helyeznek súlyt, hogy a politikus a történelemből tanuljon, — és ezt a tudományt már korán az élet tanítómesterének nevezték el. Az élet tanítómesterének általában, de különösen a politikai élet tanítómesterének is. A történelem az élet tanítómestere éppen azért, hogy kioktat bennünket, mit keüldenmi, mire törekedni, mitől óvakodni. Ha egyes történétírók éppen a történelemben való jártasságot állítják, szembe az utópizmussal, amelyet ebben a vonatkozásban „filozófikus”-nak és „eszményi”-nek találnak, mintha a történelem reális és általában realiztikus politikát biztosítana, — szükséges rámutatni arra, hogy éppen a történelem sem mindig reális és realiztikus, hanem gyakran utópisztikus. Az utópizmus (görög szó: helyenkívüliséget jelent) nemcsak előrelátásban és a jövő konstruálásában áll, hanem a múlt konstruálásában is. Az

a történetíró, aki helytelenül oktat ki bennünket a múltra vonatkozólag, a jövőt illető utópizmusra vezet rá bennünket, mivel a múlt hibás képe alapján hibás képet rajzolunk magunknak a jövőről.

A realiztikus politika kérdését nem biztosíthatjuk történelemmel, nem biztosíthatjuk filozófiával, ha ezek pontos és biztos ismeretekkel nem szolgálnak nekünk; a módszer a fontos, természetesen a helyes módszer.

Elméletileg és gyakorlatilag (szociologikusan és politikailag) itt van előttünk az akarat szabadságának, a determinizmusnak és az indeterminizmusnak régi és súlyos problémája, amennyiben ugyanis nemcsak az egyén, hanem a társadalom is szabadon cselekszik: hogyan és mely mértékben megy végbe szabadon vagy a történelmi és világtörvényektől való függőségben eme cselekvés, tehát a jövőendő eszményeknek a kitűzése és az elérésüket célzó törekvés is.

A fejlődés és haladás fogalmának és a politikai törekvés szempontjából való jelentőségének teljesebb tudatosítása a 18. században nyer teret, majd a forradalom után, a restaurációs kísérletek alatt; abban az időben a történelem nagyszabású kibontakozásra és tudományoságra tett szert, a történetfilozófia válik úrrá a történet-tudományon és mindennemű filozófián és kialakul a szociológia, a történetfilozófiát kiegészítve a társadalom-filozófiával. A hisztorizmusnak és szociológizmusnak eme fejlődésével függ össze a tudományos politikára való törekvés.

*

A tudományos és társadalmi fejlődés története arra teáít bennünket, hogy minden ágazatban a fejlődés

nemcsak lassan és nyugodtan megy végbe, hanem *forradalmak* útján is. Az újkor vallási (reformáció) és egyházi forradalommal kezdődött, továbbá irodalmi, művészeti és tudományos forradalommal és politikai forradalommal is. A forradalom fogalma és az evolúcióhoz való viszonya ezért minden szociális ágazatban fontos probléma, nevezetesen azonban politikai probléma.

Azon álláspont alapján, amelyet a forradalommal szemben a politikai pártok és irányok elfoglalnak, a politikát radikálisnak vagy nem-radikálisnak ítélik meg és becsülik föl, — már akár konzervativizmusként, akár reakcióként, vagy restaurációként nyilvánul meg pozitív formájában a nem-radikális volta.

A konzervativizmussal, reakcióval és restaurációval szemben áll a haladás, a demokratizmus, a népiség, a radikalizmus, a revolucionizmus. Mindezen elnevezések és fogalmak nem eléggé megállapodottak, amint a pártok megszokott elnevezéséből is látható: konzervatív szabadságpárt stb. Nem szabad ragaszkodnunk a szavakhoz (az emberek a politikában és a tudományban is szívesen elégednek meg pusztán szavakkal!), hanem ezen különböző politikai irányok tárgyilagos, a történelem által adott tartalmára kell néznünk. Igen gyakran halljuk és olvassuk például, hogy igazi haladó szellemű politikus konzervatív is akar lenni, sőt kell is annak lennie, amivel azt akarják mondani, hogy a jót meg akarja tartani; a reakció és a restauráció a forradalom hibáival védekezik s nem kétséges, hogy a forradalom hibáit ki kell küszöbölni. A revolúció nem mindig revolúció (megnyilatkozás).

A radikalizmus és az ellenkezője is relatív dolgok,

mindig a viszonyokhoz és a korhoz képest. Az eszmény, amelyért a haladószellemű politikus eped, az, hogy a haladás lassan, erőszakmentesen, állandóan és mégis határozottan menjen végbe; forradalmat, mint Macaulay mondotta, egyetlen nemzetnek sem szabad csinálnia, de mindig el kell szánva lennie rá, hogy elkezdje.

A forradalomra való jog vitatása vagy elismerése a nagy francia forradalom óta elválasztja egymástól a konzervatív és a haladó szellemű politikusokat. A forradalomra való jog ellen kelt ki különösen de Maistre és Bürke, a forradalomra való jog mellett foglalt állást valamennyi haladó szellemű politikus, mint Rousseau, Fichte, a szocialisták stb.

Politikailag és szociológiailag véve fölmerül itt a különbség és ellentét a régebbi arisztokratizmus, kivált a monarchizmus, másrészt pedig a demokratizmus között; meg kell oldani a kérdést, milyen a tárgyi alapja a politikai hatalomnak, különösen pedig a legfőbb hatalomnak, a szuverenitásnak és vajjon a monarchából vagy a népből fakad-e. A monarchikus jogra és a népjogra vonatkozó kérdés ez.

Ebben az összefüggésben a politika a különböző alkotmány-formák (monarchia, köztársaság), de természetesen a valóságban történelmileg adott, nemcsak az, alkotmányokban csupán írásbafoglalt formák magyarázatával és értékelésével fog foglalkozni. Az alkotmány betűje és a politikai valóság közt levő nagy különbségről a reális politikusnak sohasem szabad megfeledkeznie. Az alkotmányok és államok klasszifikálása ma, a társadalmi viszonyok komplikáltsága és változékonysága mellett, sokkal súlyosabb feladat, mint Arisztotelész

idején volt, akinek az alkotmányok osztályozására irányuló kísérletét mindmáig példaként emlegetik, noha nem eléggé kritikusan.

*

A modern államot nemcsak a növekvő demokratizmus jellemzi, hanem az igazgatásnak növekvő tárgyilagossága és pontossága is, — a *bürokrácia* és a *militarizmus*.

A régi, még feudális állam az arisztokráciának, mint uralkodó osztálynak volt a politikai szervezete; a lakosság szaporodásával és az osztársadalom gazdasági és kulturális szervezeteiben végbemenő változások révén az újkorban új állam van kifejlődőben, amely abban is új, hogy az uralkodás és az igazgatás elválasztódik benne, hogy külön nagy igazgatási testület keletkezik és külön katonai testület, — bürokrácia és újkori militarizmus. Az állami szolgálat ezzel új, eddig nem tapasztalt jelentőségre tesz szert, amely jelentőség annál nagyobb és mélyebb, mert a társadalmi viszonyok belül és kívül is mindegyre komplikálódnak.

A modern állam, mondhatnók, szakállammá válik; a sikeres állami igazgatáshoz szakműveltségre, mind szélesebb és mélyebb műveltségre van szükség.

Ezzel a politika számára valóban modern., új és súlyos probléma merül fel: hogyan lehetne egyesíteni a demokratizmust a politikai szakszerűséggel.

Éz ugyancsak mértékegységgel szolgál a forradalmak megítélésénél is: aki figyelmesebben nézi a mostani orosz forradalmat, eléggé jól veheti ki az aránytalanságot a politikai eszmények és az igazgatásra való előkészület, között. — Havliceknek az 18484 és 1849-i

forradalmi nekilendülésekről szóló ítélete máig is értékes tanulságul szolgálhat a haladó szellemű politikának.

Minden politikai törekvés erkölcsi bírálat alá esik. A *politika* és az *erkölcs* viszonyáról a politikai gondolkodás kezdete óta folyik a vita.

A dolog megvilágítása céljából különböztessük meg a gyakorlati politikát és az erkölcsöt a politika tudományától és az erkölcstantól, az etikától. Mindkettőt gyakran össze vegyítik. A politika tudománya magától-értetődően el van választva az erkölcstantól, az etikától; kétféle tudományos szakról van szó és a tudományos gondolkodás megosztása megköveteli a politika tudományának megkülönböztetését az etikától, – a moráltól, ahogy szintén mondják, de ez a szó kettős jelentőségű: a) erkölcs, b) etika.

A politikai gyakorlat, különbözik az erkölcsi gyakorlattól; oly mértékben, amilyen mértékben az igazságosságot a felebaráti szeretettől különböztetjük meg. Minden politikai törekvést az állam útján és az államban az igazságosság vált valóra, míg az erkölcsiség a felebaráti szereteten nyugszik. De az igazságszolgáltatás nem egyéb, mint a szeretet matematikája, mindennemű politikai gyakorlat a végén igazolást, nyer a humanista etika elveiben. A humanitás nem egyéb, mint a felebaráti szeretet latin kifejezése.

Voltak és vannak politikusok, akik a politikát elszakítják az erkölcsiségtől abban az értelemben, mintha az erkölcs elveivel szemben politikailag szabad volna cselekedni. Ezeket a szélsőséges nézeteket macchiavelliz-

mus és politikai jezuizmus névéin ismerjük, amelyek minden politikai eszközt aszerint ítélnék meg, vajjon a politikus célját szolgálják-e vagy sem. Ezzel szemben nem lehet egyebet tenni, mint hangsúlyozni, hogy elsősorban is magának a célnak kell etikailag igazolva lennie, továbbá, hogy csak azok az eszközök vannak megengedve, amelyek önnönmagukban véve is etikailag igazoltak.

Egyébként a tapasztalat állandóan azt mutatja, hogy magas és nemes feladatokat nem lehet alacsony és ocsmány eszközökkel megvalósítani, — aki tudatosan vesz igénybe gonosz eszközöket, annak nincsenek szép céljai, még ha olyannyira is lelkendezik az állam, haza, nemzet stb. üdvéről. A zseniális Mirabeau, akit XVI. Lajos udvara megvesztegetett, óva intő példa és bizonyíték arra, hogy nincs különbség nagy és kis erkölcsiség között, ahogy azt kritikusai és saját lelkiismerete megnyugtatóására állította.

A macchiavellizmusnak minden politikai táborban felmerülnek a maga védelmezői. Havlicek szemére vetette Bakuninnak macchiavellizmusát s Bakunin utódja, Necsajev hírhedt volt jezsuitizmusáról. Sokkal nagyobb mértékben, mint ahogy gondoljuk, gyakorolják a macchiavellizmust a konzervatív pártok a legalitás és legitimitás palástja és védelme alatt. A magán- és a büntetőjogi szakban mindenütt sok ember ismeretes, akik cselekedeteiket úgy irányítják, hogy csupán kitérjenek a büntetőtörvény rendelkezéseinek; de a törvény tökéletlen lehet, azonkívül csak ideiglenes, ezért az olyan eljárás, amely a törvény kihasználására, illetve a törvényvel való visszaélésre épül, minden legalitása mellett is ellenkezik az erköccsel. S ugyanúgy az állam- és álta-

lában a közjog területén a legitimitás ebben a szélsőséges voltában nem fedi azokat az elveket, amelyek erkölcsi, tehát jogi haladásra is törekednek.

Különbség van természetes jog és a törvényekben kodifikált történelmi jog között; a természetes jog a jogi fejlődésért és a haladásért fáradozik az erkölcsi eszmények nevében, az úgynevezett történelmi jog a kontinuitásra támaszkodik.

Már Arisztotelész tudta, hogy a törvény a szokásból, a tartamból, a kontinuitásból meríti hatalmát; de ugyanaz az Arisztotelész már azt is tudta, hogy a törvény elégtelen és hogy az igazságosság követelményei alapján változtatni kell rajta. Ezt a kettős helyes követelményt az újkorban az úgynevezett történelmi és természetjogi iskolák formulázták meg; ma, az evolucionizmus és a szociológia hatása alatt, amelyek a fejlődés és haladás értelmét jobban fogják föl, a két iskola kibékülően van. A történelmileg megőrzött és törvényképpen kodifikált jogon változtatni kell a jobb' megismerések és a humanista eszményképek alapján.

A betű öl, a szellem éltet, az állami és társadalmi intézmények és berendezések nem lehetnek emberek nélkül és emberek fölött.

A politikában a betű gyakran doktrinarizmusként nyilvánul meg.

Mind a szociológiában és a, történettudományban, mind pedig a politikában nagy probléma, hogyan állapítsuk meg *az egyén viszonyát az állami, nemzeti, egyházi összességhez* és általában valamennyi szervezethez. Természetesen meg kell állapítani ezeknek a szerveze-

teknek egymáshoz es valamennyiüknek az államhoz való viszonyát, tekintve, hogy az állam az újkorban a vezető szervezet. Vezető szervezet — de értékében nem a legmagasabb.

Így tárul eléink az *individualizmus* és a *szocializmus* nehéz problémája, ha a szocializmus szóval, — amely értelemben keletkezett is eredetileg Franciaországban — az individualizmus ellenkezőjét, jelöljük meg, még pedig általánosan, nem csupán gazdaságilag, ahogy a szót ma nagyjában értelmezik. Ezért olykor a kollektivismus szót használják, mint az individualizmus ellentétjét.

Az individualizmusról s tehát a szocializmusról vallott nézetek változtak és változnak. De az újkorak, amely a reformációval és a renaissance-szal vette kezdetét, jelentőségteljes jellegzetessége, hogy minden ágazatban — a vallás, tudomány, filozófia stb. s végül a politika terén is — az individualizmus mint a személyiségért, ennek önnállóságáért és a többi személy irányában biztosítandó szabadságért kifejtett törekvés és küzdelem érvényesül.

Az individualizmus az erősebb szubjektivizmussal függ össze, ami alatt azt a világnézetet értjük, amely a szellemben, észben, érzésekben és akaratban látja a megismerések főforrását, a cselekvés eredőjét s kiindulási pontját. Az individualizmus és a szubjektivizmus jellemzik a modern kort.

Politikailag ezért az újkorban emberi jogokat, individuális és szubjektív jogokat állapítanak meg. Ez azt jelenti, hogy a régebbi abszolútizmus, amely az erősebb objektivismusnak felel meg, a társadalmi szervezeteknek, kivált az egyháznak és az államnak az abszolútiz-

musa tünőben van és a politikai individualizmusnak és szubjektivizmusnak engedi át 'a teret. Politikailag ezt az egyéni és szubjektív jogok elismerésével és biztosításával fejezik ki.

Ebből a szempontból ma a haladó szellemű politika relativisztikusan igazolja az államot s jogrendjét s ugyanígy állapítja meg céljait és feladatait is: az állam, mint mondtuk, nem az a legmagasabb érték, amelyet az abszolutizmus és az abszolutizmus bukása után még a liberalizmus is csinált belőle. A politikai értékeket s a társadalmi értékeket általában az etika állapítja meg.

A mai politika szempontjából mindezekig igen fontos a annak a megértése és tudatosítása, hogy az újkori állam a középkori *teokráciából* keletkezett. A középkorban az *egyház* és az *állam* egységet képeztek, persze dualisztikus egységet; a reformáció és az egyházi forradalom révén a dualizmus kiélesedett. Az állam önálló lett az egyház mellett és lépésről lépésre átvette azokat a funkciókat, amelyek azelőtt az egyházat illették meg. Történelmileg ez a fejlődés mint az egyháztól való mentesítés és államosítás nyilvánul meg. Franciaországban éppen mostanában érte el tetőpontját ez a fejlődés egy különleges formában. Az államnak az egyházhoz való viszonya mindenütt külön formákban mutatkozik és külön érvénnyel bír.

Azonban az államnak ez a fejlődése komplikáltabb. Az összes társadalmi szervezet államosítása, az abszolutizmus révén, aránylag gyorsan elérte tetőfokát és már beáll az államtól való mentesülés, azaz különböző társa-

dalmi intézmények önállóbbakká kezdenek válni, így különösen a gazdaság, az iskolaügy stb.

Ha megengedjük tehát, hogy az állam mindmáig vezető intézmény és szervezet, vitás lehet, vajjon nemcsak a legmagasabb szervezet és hatalom-e, — ezt már megcáfoltuk, — hanem, hogy a legerősebb-e is. A tudományos politika a szociális szervezetek és erők előbbrevalóságának: az állam, vagy a gazdaság, vagy az egyház, vagy a műveltség stb. „primátum”-ának, előbbrevalóságának problémájával foglalkozik. A probléma a történelmi materializmus gazdasági, marxista tana révén új jelentőséget nyert.

A politika fontos, még ha olyannyira is elhanyagolt feladata, hogy jól szemügyre vegye az állam és egyház viszonyát és teljességében kianalizálja. Nem vagyunk eléggé tudatában annak, hogy a vallási és metafizikai alapfogalmak állapítják meg a politikai fogalmakat és viszont a politikai fogalmak állapítják meg a vallási fogalmakat. Konkrétebben szólva: például a politikai monarchizmus és a monoteizmus szorosan összefügg, az emberek a maguk monarchikus politikai eszményük alapján képzelik el az istent és viszont az istenről és az emberhez való viszonyáról vallott vallási nézet megint az uralkodónak a polgárokhoz való viszonyára vonatkozólag alakít nézetet. Nevezetesen a jogi fogalmak formáltak vallási, sőt egyházi fogalmakat s viszont a teológiai, kivált az egyházi fogalmak formáltak jogi és politikai fogalmakat. Ez az összefüggés igen szoros, tanulmányozása igen érdekes és politikailag fontos.

Az ember maga csinálja az isteneit, — ezt régen mondogatják és annyiban helyesen, amennyiben minden fogalom az embertől van, az eszében támad; de az em-

ber uralkodókat is csinál magának s egyidőben és egyszeremind: a vallás, a valláserkölc és a jog, az egyház és az állam kölcsönösen sokáig kiegészítette egymást s máig is összefügg.

A vallás, tanítja a szociológia Vico óta, szociomorfikus (antropomorfikus) volt s ezért a politikai fogalmak a vallásiaknak voltak alávetve. Ezért volt alávetve az újkori politikai fejlődés is oly nagy mértékben a tudománynak és a filozófiának. Az abszolutizmus ezért mindenütt a történelmileg adott vallásra és egyházra támaszkodott és nem jó szemmel nézte az egyháztól mentesített műveltséget. A tudomány és a filozófia, s a tömegekre vonatkozóan a népiskola forradalmasította az abszolutisztikusán létesített társadalmat.

Részleteiben a tudományos politika külön feladata lesz, hogy erről az oldaláról megvilágítsa az adott vallásfelekezetek és egyházak jelentőségét az egyes államokra és berendezéseikre nézve. A katolicizmus, a protestantizmus és a pravoszlávia különböző formái különböző politikai formáknak, alkotmányoknak és berendezéseknek felelnek meg.

*

Viszont persze nyomoznunk kell az államszervezetnek a nemzetiségre gyakorolt befolyása után is. És közben nem szabad elfelejtenünk, hogy a nemzetiség, mint általában minden társadalmi elem és kategória, változik és fejlődik.

Végül tudományosan kell megállapítani a politikában az államszervezetnek viszonyát *a kulturális szervezetekhez és erőkhöz* általában.

Az előtérben ma az állam és a *gazdasági s vagyoni* állapotok közti viszony áll, de ugyanolyan fontos a megvizsgálása annak, hogy milyen viszonyban van az állam a többi tényezőhöz, kivált az *összes kulturális erőhöz és szervezethez*.

Az állam és egyház viszonyának kérdése fölveti e két szervezet és az iskola közti viszonynak a problémáját. „Iskola” alatt tulajdonképpen valamennyi közművelődési és nevelő eszközt értjük s ezek száma állandóan növekszik.

Ezért szélesebb értelemben *kulturális politikáról*, egyetemes kultúrpolitikáról beszélünk s az államot, mint a kultúra szervezőjét fogjuk fel, — amivel megint nem csupán a kultúrideál megállapításáig, hanem értékeléséig is eljutottunk.

A valóban gyakorlati politikának fontos részét képezi a *'politikai nevelésre* való rávezetés: a politikai meggyőződés erősítése. Mindjárt Pláto s utána Arisztotelész és valamennyi kiváló nevelő a pedagógiát a politika egy részének tekintette, vagy legalább is alávetette a politikának. A pedagógia minden bizonnyal közvetett politika, az iskola, — Mária Terézia ezt jól mondta tanácsadóinak, — politikum. Az egyszerű polgár, választó, törvényhozó az iskola révén művelődik, természetesen azonban a család és az egész közélet révén is.

A politika és a nevelés közti különbség persze főként a hatalom és befolyás közti különbség is: ma láthatjuk, hogy történelmileg csorbítatlanul megőrzött politikai hatalmak gyakran befolyás nélkül vannak, míg új hatalmak befolyással bírnak ugyan, de politikai hatalom nélkül valók.

A politika mindig figyelemmel fogja kísérni a tudó-

mányos és szépirodalmat, a művészetet, színházat, röviden minden szellemi mozgalmat és szellemi munkát. A kormányok bizonyosan örködték eme mozgalmak fölött; a cenzúra története valamennyi országban a politikai fejlődés története.

A hírlapírás befolyása és politikai hatalma ma má; mindenki előtt nyilvánvaló. Nem egyszer hangzott már el a kijelentés, hogy a sajtószabadság mindennemű politikai szabadságnak az alapja.

A hírlapírás politikai funkciója az alkotmányos államokban lényeges alkotó része a parlamentáris berendezkedésnek.

A költészet, színház stb. politikai befolyása nem minden országban egyenlő; így például az orosz irodalom nagyrésztében politikai, az angol már kevésbé, mert a despotikus Oroszországban természetesen csak az irodalom élvezett némi szabadságot, míg Angliában teljes szabadság mellett az irodalom más problémáknak szentelhetette magát. De Angliában is volt egy Byron, egy Shelley.

A történelemírás szintén bír ilyen nevelő befolyással, természetesen csak a politikai és filozófiai szellemenben fogalmazott történettudomány; minden gondolkozó történetíró, aki felülemelkedik a krónikás szárazságon, még ha elmúlt korokat ecsetel is, kifejezetten vagy kevésbé kifejezetten a jövő képét nyújtja azáltal, hogy a múlt fölött ítélkezik.

A történetfilozófia, mint a szociológia egy része, a francia forradalom óta minden nemzetnél fontos politikai vezérfonál lett; a szociológia általában korunk tudománya és ezért korunknak gyakran mélyebb szociális felfogást tulajdonítanak.

Nagy emberek életrajzai, kivált az önéletrajzok és memoárok, különösen kiadós segédeszközei a politikai nevelésnek. E tekintetben főképpen az angol irodalom gazdag. Nemcsak kiváló kormányzókról és államférfiakról van itt szó, amilyenek Bismarck, Gladstone, Disraeli, Washington és sokan mások voltak, hanem olyan férfiakról is, akik inkább a háttérben működtek és mégis befolyásuk volt. Ezek közé tartozik például Thomas Paine, két forradalom — az amerikai és a francia forradalom — résztvevője és egyik vezére; ide tartoznak a politikai írók, mint de Maistre, akinek könyvei a katolikus politika törvénykönyvévé váltak.

A demokratikus eszme a politikában

2. Demokrácia alatt ma, régebbi törekvésektől megkülönböztetve, azt a demokráciát értjük, amely az úgynevezett nagy francia forradalom óta van fejlődőben. A szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavával a forradalom az abszolutizmussal s monarchizmussal szemben kinyilatkoztatta a népföltséget s kihirdette és törvényerőre emelte az ember és polgár természetes jogait. Ez a modern demokratizmus fogalmilag és történelmileg is szembenáll és szembenállott az arisztokráciával, azaz az arisztokratikus oligarchiával. A monarchizmus az arisztokratizmus kicsúcsosodása. Tehát a demokratizmusnak az arisztokratizmushoz való viszonyáról, kettőjük küzdelméről van szó.

A demokrácia programja adva van: elsősorban általános szavazati jog a maga parlamentáris következményeivel. A parlamentarizmusban a törvényhozói hatalomra fog súlyt helyezni, — minden választó törvényhozó, nem csupán a császár és az arisztokraták, akik ezt a törvényhozó jogosultságot kisajátították maguknak. A hadügy is demokratizálódik, a hadsereg milíciává kezd átalakulni. A külpolitikának is demokratizálódnia kell s máris demokratizálódik; a régi arisztokratikus diplomácia mindinkább teret veszít a nem-arisztokratikus konzulátusokkal és a külügyek tárgyilagos intézésével

szemben. Az iskolaügy és általában az egész közigazgatás mind nagyobb arányokban demokratizálódik. Ami végül az államfőt illeti: demokratikus szempontból elfogadják ugyan a monarchiát, de a korlátozott s nem abszolutisztikus monarchiát, tehát az alkotmányos vagy a még tovább menő parlamentáris monarchiát. Nem kell magyaráznom, hogy a parlamentáris monarchia több mint az alkotmányos, — nekünk Ausztriában alkotmányos monarchiánk van, Angliában parlamentáris monarchiát találunk. A parlamentáris monarchiában a többség dönt. Sokan úgy vélik, hogy a demokrácia természetesen a köztársasági alkotmányhoz, vezet és rámutatnak a politikai fejlődésre, nevezetesen már az európai fejlődésre is, annak bizonyítására, hogy a legegőrehaladottabb nemzetek számos igyekezet után köztársaságokká lettek.

*

Ez a demokratikus program empirikusan adva van; de mihelyt elgondolkozunk fölötte, rájövünk, hogy a demokrácia, a demokratikus eszme lényegében jelentős nehézségek rejtőznek. Szükséges, hogy megismerjük ezeket a nehézségeket. Rousseau, a modern demokratizmus atyja, tette azt a gyakran ismételt kijelentést, hogy a szó szoros értelmében vett demokrácia, — vagyis, hogy a nép, az emberek összessége uralkodjék, — tehát a népuralom lehetetlenség, sohasem létezett és sohasem lesz. Rousseau ugyanis a közvetlen népuralmat tartja igazi demokráciának. Ezért a parlamenti rendszer, mint közvetett uralom ellen van, a képviselő olybá tűnik fel előtte, mint egy katona, akit kiküldtek a parlamentbe, hogy ott szolgáljon, — a többség elnyomja a kisebbsé-

get. Rousseau a demokratizmust főképp a törvényhozói tevékenységben látja, azt akarja, hogy a polgárok száma csekély legyen, ezért a nagy államokat fel akarja bontani kis föderatív községekké, hogy minden polgár ismerhesse polgártársát, hogy könnyebben gyűlhessenek egybe, hogy a gyűléseken valóban a közakarat érvényesülhessen. Egyszerű erkölcsöket követelt, elvetette a) fényűzést, általában a civilizáció-okozta minden komplikációt. A civilizációban hanyatlást látott, szerinte a polgároknak ugyanazon egyenlő külső körülmények között kell élniök s csak aztán lehet közvetlen demokracizmusról beszélni.

Nem kétséges, hogy a földrajzi helyzet és a lakosság száma a döntő, amint azt Rousseau észrevette. Athénben a szabad arisztokratikus polgárok valóban összegyűlhetnek a nagy fórumon és személy személyvel, megegyezéseket hozhattak létre. De az Egyesült Államok polgárai között hogyan lehet megvalósítani a közvetlen demokraciát? Itt közvetettnak kell lennie, és nemcsak az Egyesült Államokban, kisebb államokban is csak a közvetett képviselőlet lehetséges. A közvetlen kormány a valóságban általában felette korlátozott lenne: hány emberen képes egyetlen ember uralkodni! Még abban a legelmaradottabb ázsiai cárizmusban is közvetett uralom van: a cár nem uralkodik egymagában, hanem ezek segítségével — a helytartók sorával — a milliók fölött.

A közvetlen kormányzás követelménye sok kétséget támasztott. Csak a franciaországi nagy és érdekes szindikalista mozgalomra akarok utalni, amely egyébként más államokban is felütötte fejét. Ez a szindikalizmus a parlamentáris rendszer ellen van s a szindikalisták azt hiszik, hogy ez az új kormányzati forma a szindikalis-

ta szakszervezeteken keresztül megvalósítja a közvetlen kormányzatú rendszert. Úgy látszik azonban, hogy a forradalmi hány, amely ezt a mozgalmat jellemzi, az utóbbi időben enyhül s a „La guerre sociale”, a szindikalisták egyik főorgánuma nyilatkozatot tett közzé, amely szerint a hiba a mai parlamentarizmusban van. A demokrácia elméleti és gyakorlati emberei is a népszavazás, a törvényhozási iniciatíva és a kisebbségi képviselő demokratikus követelményei ellen nyilatkoznak.

Demokratikus szempontból fölmerül még a centralizmus és autonómizmus közötti ellentét problémája is; demokratikus szempontból az állam községek föderációja és a község politikai alapegység lenne, a központi hatalmat a minimálisra korlátoznák. A községeken kívül ma különböző önkormányzati testületeink vannak. Szakszervezeti mozgalom van keletkezőben, azonkívül pedig nagyszámú rendi szervezet is. S amennyiben a rendi szervezetek ellen gazdasági szempontokból kifolyólag hadakoznak, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ez a fejlődés ezideig még nem ért véget, a társadalom eddigi szervezetébe valami új készül bekerülni. Ezeknek a szervezeteknek a kvalifikációja kezd érvényesülni. Hogy milyen lesz a további fejlődés, azt nem merem megjósolni; annyi tény, hogy ezek a kvalifikált rétegek megfogják változtatni kvalitatíve a parlamentet is.

*

Kormányzás, kormány: a mai gyakorlatban ezt a bürokrácia jelenti. A rövidség kedvéért jelszavakat kell használnom s ezek egyike: a bürokrácia. Rá tudnék mutatni a bürokrácia hibáira: ami azonban hibás, azt

meg kell javítani s ami helyes, azt fejleszteni kell. A mai demokrácia, mind az európai, mind az amerikai, hibákban leledzik. Amerikában a bürokráciát — legalább is a magasabbat — bizonyos számú év leteltével, az új elnök kormányralépése után kicserélték, de újabban ettől is eltekintenek s Amerikában is állandósul már a bürokrácia.

A bürokrácia egyik legfontosabb ágazata az igazságszolgáltatás. Nem véletlen, hogy a bírák sokkal függetlenebbek, mint a többi tisztviselő. Ha elgondolkozunk efölött, rájövünk arra, hogy a bírák a törvényhozók társszerzői és pedig olykor fontosabb munkát végeznek a törvényhozás terén, mint akármelyik parlament. A bírák továbbfejlesztik a hagyományjogon nyugvó törvényhozást s helytelen a jogászok amaz elképzelése, hogy a szokásjog már nincsen érvényben. Áll ez a bürokratikus apparátus politikai részéről is β ezért állítom, hogy a bürokráciának nagy fontossága van a törvényhozás terén.

Tehát mindenütt csak közvetett kormányzás! Hasonló kormányzati elvet látunk a modern demokrácia politikai pártjaiban s a parlamentben is, amely utóbbi csak a politikai pártok és a sajtó együttműködése mellett lehetséges. A parlament nem létezhetik pártok nélkül. Még a legnépibb pártokban is csak közvetett kormányzati rendszert látunk. Ezt láthatjuk Osztrogorzskij, a franciául író orosz szociológus, kivált pedig Michels olasz szociáldemokrata munkáiban; Michels helyesen mutat rá, hogy minél nagyobbak a pártok, annál inkább oligarchia támad kebelükben. Az oligarchia de facto uralkodik a demokráciában, amint uralkodik az abszolutizmusban.

A demokrácia valóban *contradictio in adjecto*, ha iigyanis a hangsúly a „-kráciá”-n, az uralmon van. A demokrácia népuralmat jelent, de nem a kormányzás, *nem* az uralkodás a fontos, hanem *a népnek az igazgatásban való részvétele*. Az igazgatás, az adminisztráció, ez a legfontosabb a demokrácia szempontjából, az arisztokrata számára a legfontosabb viszont a kormányzás: vagyis a demokratikus igazgatás az arisztokrácia uralmával áll szemben. A mi „úr” szavunk röviden az oligarchikus, arisztokratikus uralkodást, kormányzást fejezte ki.

De a mi igaz demokráciájú modern korunkban az igazgatás terén elsősorban tárgyilagosságot kívánunk. Azt hangoztatjuk, hogy a politika nemcsak empirikus művészetté válik lassankint számunkra, hanem — és pedig elsősorban — *tudománnyá is*. S a modern demokratikus mozgalom szervesen és szükségszerűen függ össze a tudománnyal, természetesen nem a tudálékossággal, nem a professzoros mandarinizmussal. Az a fontos, hogy *politikailag gondolkozzunk és tegyünk észleleteket!*

A francia forradalom nemcsak szabadságot és egyenlőséget hirdetett, hanem *testvériséget* is, akár úgy fogalmazzuk meg ezt a testvériséget, mint felebaráti szeretetet, ami a modern korban egyházas színezetet nyut, akár pedig mint humanitást, noha már ez a szó sem teszük. De minden politikai törekvés végül is erkölcsi megítélésből indul ki, *a demokrácia: a kiváltság, az erőszak ellen való igyekezet*. Mi egyéb az arisztokrácia, mint erőszak? A demokrácia harc emez erőszak ellen.

Ha a kettő közt nincsen erkölcsi különbség, akkor —

ezt igazán szeretném tudni — milyen érve van a demokráciának az arisztokráciával szemben? Ne aggódjanak, kérem, hogy ezzel a politika szoros kapcsolatot nyer az etikával, — nem, ez két különböző tudományszak. De arról van szó, megértjük, hogy *az etikában határozott érvvel bírnak a demokratizmus mellett.*

S a népszerű demokrata szónok, aki Marx amoralizmusának álláspontján áll, szintén panaszkodik a jogtalanság ellen, amelynek tanúja. Mindennemű politikai törekvés végtére is a rokonszenv és az emberiség érzéseire való apellálás. S ha régi értékeket kell átértékelnünk, hát éppen ez az *át-értékelés* az, ami létezik. Nietzsche új értékeket ad, persze etikai értékeket, s ez a fontos egyedül. Tehát: *a demokratikus politikában nemcsak tárgyilagos, hanem erkölcsi megítélést is megkövetelünk. Lehet — és erre előre felhívom figyelmüket —, hogy ezen nézettel polemizálni fognak azzal, hogy nem egyéb, mint moralizálás és prédikálás, de hasztalan, más alapon, mint erkölcsi alapon nem lehet megindokolni semmilyen politikai törekvést. Ha elég a hatalom, azaz a gyakorlatilag erősebb és nagyobb hatalom, ha a hatalom az igazságot és a jogot is jelenti, akkor persze a politika a zoológia alkotórészévé válik és — nines tovább!*

Az arisztokratizmus a demokráciával szemben tehát arisztokratikus oligarchia; ahol urak vannak, ott szolgák és rabszolgák is vannak. Az arisztokratizmus nem csupán politikai és társadalmi megkatonai, arisztokratizmus nyilvánul meg a vallás terén is: a római plebsnek más istenei voltak, mint az arisztokratáknak, minden katolikus vallású laikusnak más morálja van, mint az arisztokratáknak, papoknak, szerzeteseknek; van azonkívül nyelvi, nemzeti, faji arisztokratizmus is s termé-

szetesen van gazdasági arisztokrácia is. Az arisztokratizmusnak, mint oligarchiának a lényege a hierarchikus szervezet, ahogy a katonaságnál és a római hierarchiában a legjobban láthatjuk. Az arisztokrácia nem dolgozik, nem végzi azt a bizonyos aprólékos munkát, — a fekete munkát ahogy az orosz mondja, erre a munkára kellettek és kellene a rabszolgák. A demokratizmus viszont a munkán épül föl. S ezért a dolgozó nép demokratikusan szervezkedik: ez nem csupán rendi szervezkedés, ahogy gyakran a szemére vetik, ez demokrácia a szó szoros értelmében, amely itt szervezkedik a dolgozó intelligencia mellett s nem véletlen, hogy az intellektuel és a munkás, a diák és a munkás oly gyakran megtalálja egymást.

Ezért azt is tudatosítanunk kell magunkban, hogy a demokrácia nem valami természetes dolog. Nagy igyekezettel kell fáradoznunk a kidolgozásán. Természetes dolog — a maga különleges értelmében — az arisztokratizmus; mindenikünk úr akar lenni, mindnyájan arisztokraták vagyunk. De hogy öntudatos demokraták legyünk — nemcsak szószéki demokraták, hanem minden tettünkben is, — attól messze vagyunk, de erre kell törekednie minden intelligens demokratának.

*

Nagy probléma a politikának nemcsak az erkölcshez, hanem az egyházhoz való viszonya is. Az állam és az egyház az államvallással egy egészet: szervezett teokráciát alkot. A trónnak és az oltárnak isten kegyelméből való egysége nem csupán holmi szép szófüzés, hanem brutális valóság. Mivelhogy a vallásnak az életről és a világról vallott felfogása elsődleges nézet volt, termé-

szetesen a politika is vallási színezetet nyert, illetve a vallásból fejlődött. A fejlődés legprimitívebb fokán a pap együtt volt az orvossal, a filozófussal, az uralkodóval. A középkori katolicizmusban azután a teokráciát, amelyben az állam és az egyház egészet alkot, következetesen és mesterségesen megvalósították. A lélek és a test viszonyáról szóló elmélet alapján a császár alá volt vetve a pápának, a világi hatalom az egyházinak. Ettől kezdve a pápák és a szkolasztikusok az uralkodóban gyakran csak valami szükséges rosszat láttak; ismeretes, hogy VII. Gergely hogyan jellemzi a világi hatalmat. Ezen elmélet alapján a szkolasztikusok már a középkorban megfogalmazták a nemzet, a nép szuverenitását. A katolikus és protestáns teológusok a zsarnokok meggyilkolásának jogát hirdették.

Érthető: mivel minden politika az erkölcsön alapul s az erkölcs a fejlődés magasabb fokán a vallás lényeges része, a politika szükségszerűen bírt mindig vallási színezettel, illetve az államnak és a politikának az egyházhoz való viszonya mindig vallási jelegű is volt.

A középkor óta olyan történelmi fejlődést figyelhetünk meg, amelyet az egyháztól való mentesítésnek nevezek. Az egyházi tekintélytől való emancipáció szükségszerűen szabaddá tette az államot is; erkölcsi szempontból fontos, hogy a reformáció megszüntette a papok nőtlenségét. Ezzel éppen az erkölcsöt reformálták meg, de a pap más helyzetbe került a társadalomban is: helyzete már nem volt olyan arisztokratikus, mint azelőtt. Nemzeti egyházak keletkeztek. A politika is hasznát látta annak, hogy Húsz a vallás terén nem az egyházat, hanem a lelkiismeretet nyilatkoztatta ki tekintélynek és hogy Luther az evangélium mellett észdiktálta indokokat is elismert. Ezért nem véletlen, hogy a reformáció

által meghódított államokban a demokratikus berendezkedés leginkább nyert teret.

Igazi parlamentarizmus van Angliában, Amerikában, az egyházellenes Franciaországban, míg nálunk az osztrák monarchiában és a többi katolikus államban a parlamentarizmus csak név szerint létezik. Egészen más az az ember, akinek az egyházban — így a katolikus egyházban — hallgatnia kell, mint az az ember, akinek az egyház kebelén belül jogai vannak s ahol laikus létére a lelkiismeret kérdéseiben szót emelhet, sőt résztvesz az istentisztelet ellátásában is. Az ilyen ember a parlamentben önnállóbb, mint az, aki erkölcsileg a paptól függ. A katolikus államokban ezért a parlamentek szárnalmas szerepet játszanak.

A reformáció mellett, vele párhuzamosan, tűnt föl a renaissance; itt érvényhez jut a laikus erkölcs s ez az erkölcs már többnyire nem, keresztényi. Találkozunk továbbá a bölcséletnek és a tudománynak az egyháztól való függetlenítésével is. Descartes óta a tudomány és a filozófia a tapasztalat és az értelem alapján áll s egyenesen szembeszegül a világról vallott középkori nézetekkel. A 18. században ebből a három irányzatból mozgalom támad s a legszélesebb rétegek helyezkednek erre a modern alapra, — ez az irányzat az úgynevezett *felvilágosultság* irányzata.

A gondolkodás szabadsága, az ész szabadsága lép érvénybe. Ezenkívül kifejlődik a természetességre való törekvés eszménye: természetes, ne egyházi vallást, természetes jogot, tehát természetes államot is, természetes állapotot és természetes erkölcsöt. Minden bölcséleti rendszer ama kísérletben csúcsosodik, hogy kialakítsa egyháztól mentes etikáját s a legmodernebb filozófia előnyt ad a gyakorlati filozófiának az elméletivel szem-

ben. A mai voluntarizmus s hasonló kísérletek csupán az új erkölcsre való törekvést jelentik, Nietzsche „átértekel” stb.: *az emberek új etikát akarnak.*

A 18. században a törekvések abban sűrűsödnek össze, amit humanista törekvésnek nevezünk. Angliába« a szkeptikus Hume a humanitás elvére egész társadalmat alapít, Franciaországban a humanitás inkább politikailag nyer fogalmazást (emberi és polgári jogok), Németországban pedig a humanitás inkább irodalmi és bölcseleti (Lessing, Herder és mások). Mindannyiuknak a humanitás az eszményképe. Azaz a tiszta emberiség; erkölcsi és társadalmi tekintetben: az emberiség mint szervezett egész. A humanitásból vezetik le a nemzetiségi jogot az állam és egyház jogai mellett, sőt az állammal és egyházzal szemben. *Az emberiség nemzetek, nem pedig államok szervezete,* az állam mesterséges, történelmi valami, a nemzet pedig természetes valami. A nemzetiség, mint az emberiség egy része érvényhez jut. A nemzetiség mellett új fogalom keletkezik, a népiség fogalma, — annak tudatosítása, hogy mi a nemzet? Vájjon csak az arisztokraták alkotják-e, vagy pedig minden egyén, a tömeg, a nép? Ebből a mozgalmából keletkezik a rendi mozgalom is. S ezekből az elemekből, ebből a humanista, felvilágosultságra törekvő mozgalmából eredt a nagy francia forradalom nagy politikai törekvése. Azért viseli ez a forradalom a „nagy” elnevezést, mint Sándor a „nagy” jelzőt, mert itt valóban valami nagy, új támadt.

A forradalom problémája fontos a modern ember szempontjából: a forradalom nyilatkoztatta ki végleg szu-

rénnek a népet. Forradalom alatt az új embernek egy állandó állapotát értem, a forradalmiságot; a forradalmár minden réginek a bírálója s a forradalmiság nemcsak a politikában nyilvánul meg, hanem az irodalomban, filozófiában is, a forradalmiság azt az eszményt jelenti, amely a társadalmat egészen új alapra kívánná helyezni. *A forradalom ezért alapvető felforgatást jelent.* Ezért vannak olyan forradalmak is, amelyek kevés hasznot hoznak. Az igazi értelemben vett forradalom, amelyet a modern demokrata kíván, az, hogy a nép elő legyen készülve az igazgatás gyepelőinek átvételére. Az alkotmányosság és a parlamentarizmus csupán a kezdetét jelenti ennek a befejezetlen forradalomnak.

A konzervatív jogászok között vita tárgya, hogy ki adta az alkotmányt; az uralkodó adta-e vagy pedig a király csupán visszaadta a népnek azt, amit elbitorolt tőle. Ebben különbözik a porosz konstitucionalizmus a franciától, az arisztokratikus a demokratikustól. S az alkotmány, az írott alkotmány, egyházi eredetű... Ismét egy bizonyíték, hogyan függött össze a demokratikus mozgalom az egyházzal.

A forradalmisággal szemben áll a történelmi jog iskolája, amely a legitim, régi abszolutizmust akarja érvényre juttatni, esetleg cézárizmus, új abszolutizmus formájában is. (Napoleonizmus, cézárizmus.) Ezzel nyer magyarázatot a katolicizmus reakciójának óriási megerősödése is, nemcsak a politika, hanem a vallás és az egyház terén is („romantizmus”).

Volt forradalom 1830-ban, 1848-ban, 1905/06-ban volt orosz forradalom, Perzsiában is van forradalom s másutt is: a permanens állapot a forradalmi, Európában épúgy, mint Amerikában, — az egész világon.

A modern filozófia magyarázza mindennemű forra-

dalomnak és politikának az egyházzal való összefüggését is; az úgynevezett vallásbölcsélet, ha helyesen értelmezzük és alkalmazzuk, szintén politikai filozófia. Megtudom ezt mutatni Feuerbach filozófiáján. Feuerbach szerint a vallás csupán antropomorfizmus, azaz az ember a maga nyomorúságában önnönmagát idealizálta; az isten valójában ember. Nemcsak Stirner, de Marx is és mások a teológia bírálatáról következetesen áttértek a politika, az állam és általában a társadalom bírálatára. Bakunin ennek erős szavakkal adott kifejezést, amidőn kijelentette, hogy az ég a muzsik pálinkásbutikja és a pálinkásbutik a mennyország.

A hegeli baloldal filozófiai forradalma Németországban egészen természetesen előidézte az 1848-i forradalmat, amint Franciaországban Rousseau, Voltaire, az enciklopédisták és materialisták készítették elő eszmeileg a nagy forradalmat. Felmerült az a nézet, hogy a demokráciának vallásmentes és amorális alapra kell helyezkednie, — a humanista ateizmus a királyellenesség[^] egystlen biztosítékának tűnt. Feuerbach tanítása lett alapja, kivált Oroszországban, a forradalmi mozgalomnak.

A legitimisták tagadják a forradalomra való jogot. *Minden gondolkodó ember előtt azonban a forradalomra való jog vitán felül áll.* Minden gondolkodó embernek megvan a joga, hogy védekezzen s ezzel már meg is jelöltem, hogy milyen forradalom útján. Halálért halál, — mondotta Stepnyak, az orosz forradalmár. De számomra ez kevés, ez csak a fizikai védekezés. Mindenkinek kötelessége, hogy erkölcsileg védekezzen, azaz pusztítsa a szellemi abszolutizmust. Számomra az agyokban végbemenő, a filozófiai forradalom elmaradhatatlan föltétele a modern demokráciának.

Sokan azt mondják, hogy a forradalom már túlélte önmagát, forradalom helyett evolúciót hirdetnek.

Igen, a modern ember valóban szentül hisz a haladásban. Elismeri az evolúciót, elveti a katasztrófizmust, megengedi, hogy a haladás tempója lépésszerű és nem ugrásszerű legyen, hogy a haladás folyamata úgyszólván infinitezimálisan kicsiny változásokból áll. A haladásba vetett hit azt is jelenti, hogy a ma jobb, mint a tegnap, hogy a társadalom és az egyén helyzete nem kétségbeesítően rossz, — az evolucionista: optimista, aki hisz benne, hogy a holnap jobb lesz a mánál.

Ennek ellenére a helyes észlelés arról győz meg minket, hogy a szellem birodalmában is vannak válságok és forradalmak, kétségtelenül vannak, s ezért politikai forradalmakat az evolúció sem zár ki. Arról lehet vitázni, vajjon még szükséges-e a forradalom ott, ahol már van konstitúció, de ma senki sem garantálhatja, hogy forradalmak már nem lesznek és hogy nem lesz egy végső, „nagy” forradalom.

A demokrata hisz a munkában is, az apró munkában, ahogy Havlicek, Dosztojevszkij és mások hirdették; a memrégiben elhunyt Bang azt a tanácsot adta az ifjúságnak, hogy tanulja el a nehéz művészetet: hogyan kell kis embernek lenni.

A demokrata szkeptikusan tekint a liberalizmusra, — a, liberal elnevezés Spanyolországban keletkezett! — mert a liberalizmus kivénült nézet. Konstitúció, parlamentarizmus, gazdasági versengés, — mindez már alaposan konzervatív valami. Ezért akadtak liberálisok, mint Bentham, J. Stuart Mill, akik az úgynevezett ra-

dikális liberalizmust képviselték. Állandóan történnek kísérletek a liberalizmus megjavítására, demokratizálására és szocializálására.

Minden gondolkozó ember azonban, aki elismeri az igazi demokrácia nehézségeit, nem feledkezik meg a monarchizmus nehézségeiről sem... Szakadatlanul láthatjuk, hogy a monarchizmus, amidőn visszaél a hatalommal, önmaga alatt ássa a talajt és így forradalmasít.

Felmerül továbbá a kérdés, *vájjon a demokráciának jobban megfelel-e a monarchia, mint a köztársaság.* Ne szokjuk meg, hogy a politikában szavakhoz ragaszkodjunk, ne ítéljük meg valamely nemzet tényleges helyzetét az írott alkotmányprogram alapján, és tegyük fel a kérdést így: mi demokratikusabb például, a francia köztársaság-e vagy pedig az arisztokratikus-oligarchikus angol monarchia? Én ama nézet híve vagyok, hogy az angol monarchia demokratikusabb. Mi demokratikusabb: a német császárság vagy az osztrák monarchia? Kétségtávol Németség. Nem kételkedem benne, hogy a fejlődés a köztársaság felé vezet, de a demokrácia megítélésénél ez az alkotmányforma csupán alárendelt fontosságú, mert az egyetemes igazgatásról van szó s nem csupán az alkotmányformáról.

Végül: *a demokráciának a szocializmushoz, ma főképpen a marxizmushoz való viszonya.* Marx filozófiailag Feuerbach vallási humanizmusából indul ki, de átformálta materializmussá, és pozitivistá amoralizmussá. Marx előtt valamennyi szocialista erkölcsi és vallási alapokra is fektette a szocializmust, Marx csupán a gazdasági viszonyokat és fejlődésüket veszi alapul, ez a történelmi avagy ökonómiai materializmus. A marxizmus: kommunizmus. A kommunizmust egy végleges szociális forradalom útján vezetnék be, amely felé a kapitaliz-

mus a maga kizsákmányolási rendszerével siet, — a világ proletárjai egyesülnek és eltávolítják a régi kapitalista rendet.

A szocializmus helyesen helyezkedik szembe a túlzott individualizmussal — a szocializmus szó eredetileg ezt az antiindividualizmust jelentette —, sőt az anarchizmust is. Anarchizmus alatt értjük vagy az állam tagadását magát, apolitizmust, antiparlamentarizmust stb., vagy pedig általában a társadalom szervezetlenségét, illetve dezorganizációját.

Kommunizmus van többfajta — a termelőeszközök kommunizmusa, a munkahozam elosztása a képességek vagy a szükséglet szerint. Jómagam nem vagyok híve a kommunizmusnak, a marxizmust filozófiai alapon vetem el, *a szocializmust elfogadom*; nem elegendő a régi, csupán humanisztikus filantrópia, a szocializmus joggal követeli a szociális törvényhozást. A szocializmus a modern demokrata számára filozófiai problémát is jelent, nemcsak gazdaságát, noha nagy mértékben azt akarjuk, igenis, hogy elég kenyérünk legyen, ez ma a legelső követelmény, — de az ember nemcsak kenyérral él.

Arra a konklúzióra jutok, hogy öntudatos demokratának lenni annyit jelent, mint filozófiai alapon gondolkodni, tehát a történelemből tanulságokat meríteni, megérteni a történelmi fejlődést. A probléma így mutatkozik meg előttünk: hogyan lehet összekapcsolni a történelmi fejlődés determinációját az egyén szabadságával, — tehát a történelem és az erkölcs viszonyának problémája ez. A gondolkodó demokrata mindig különbözni fog az elvakult radikálistól. A radikalizmus nagy mértékben elvakult, a gondolkodó demokratának azon-

ban a radikalizmussal szemben ez az álláspontja: nem szabad az úgynevezett arany középutat keresni a szélsőségek, a jobb és baloldal között. A radikalizmus, vagyis a baloldali, a vakon empirisztikus, szembenáll a jobboldali radikalizmussal. Ne keressünk úgynevezett arany középutat s ne igyekezzünk csalafintán átkúszni ezen arany középuton a bal- és jobboldal között. Az a politikai program, amely gondolkodásból, a történelem megértéséből ered, nem vak empíria, hanem indokolt meggyőződés s a meggyőződés sohasem vak. A politikai gondolkodás legyőzi a radikalizmust, nemcsak a jobb-, hanem a baloldalt is, a gondolkodás nem oportunizmus és csalafintaság, jóllehet éppen a gondolkodó politikus tartja szem előtt a valóságot, — természetesen éppen ezt a valóságot nem akceptálja teljes egészében, nem hódol be vakon a hisztorizmusnak, hanem változtatni akar az állapotokon.

*

A demokratikus eszme csak lassan hódít teret; az arisztokratizmus nem tűnik el egyszerre s csupán demokratikus programokkal és intézményekkel nem lehet pótolni. Az angol „men, not measures” — emberek keltenek a gátra, nem intézmények — az élet megfigyeléséből ered. Az általános választójog egymagában még nem biztosítja a demokratikus gondolkodást; az igazi demokrata mindenütt demokratikusan fog érezni és cselekedni, nemcsak a parlamentben, hanem a községben, a pártban, baráti társaságában és családjá körében is. A demokrácia új világnézetet, új életmódot jelent. Plátó, mint a demokrácia ellenzője, a számár viselkedése példáján akarta megismerni a demokráciát, — a

demokratikus szabadságnak ez rossz, de azért zseniális előérzete s egyszersmind felhívás is a demokratikus következetességre.

Ezért nem minden jelentőség nélkül való, hogy a haladás és fejlődés eszméjét a demokratizmus követelményeivel egyidejűleg hirdették és fogadták el általánosan; az összefüggés belső és lényeges: az arisztokratizmus abszolutisztikus, konzervatív és tradicionális, a demokratizmus haladószellemű és újjáteremtő, mivel a történelmi fejlődés tapasztalatára támaszkodik s nem a jelenségekre. A demokratizmus: új életre való törekvés.

A demokratizmus nem csupán politikai egyenlőséget ismer, mint például az általános szavazati jog, hanem gazdasági-szociális, erkölcsi, vallási és általában szellemi egyenlőséget is. Amennyire csak lehetséges, egyenlők akarunk lenni. Bizonyos egyenlőtlenség persze természetes, — tehetség, állás stb., folytán. Testvériséget akarunk nemcsak a kenyérben, de a jogban, a tudományban, az erkölcsben és a vallásban is. Ne legyen papi, tudósi, kapitalista és politikai arisztokratizmus: röviden: *a demokratizmus egyetemes világnézet*, amely nemcsak a gazdasági és politikai egyenlőség elveit hirdeti, hanem a szellemi, erkölcsi és vallási egyenlőség alapelveit is.

Az új kor demokratikus követelményeket állít minden ágazatban, nemcsak a gazdasági és politikai szakban. Téves volna azt hinni, hogy egyesegyedül kenyérademokratizmusra törekszünk. Egyenlőséget és testvériséget kell követelnünk mindenütt, tehát nemcsak politikait a törvényekben, de vallásit, erkölcsit és szellemit is. Akarjuk a tudás, erkölcs, vallás demokratizálását, röviden: a demokratizmus szószerint *népuralmai, a nép*

uralmát jelenti a teokráciával szemben, amely az isten uralma, de a valóságban a papoké.

A demokratizmus tehát teljes kerek világnézet s új emberré kell válnia, akt valóban demokrata akar lenni...

A háború és a forradalom a többségi elvvel és parlamentáris kormányzattal érvényrejuttatták a demokráciát. Az általános szavazati jog kiterjesztése és érvényesítése szükségszerűen nehézségeket okoz; ilyenekkel a demokratikus rezsimek mindenütt küzdenek. A többség magában véve nem biztosítja az igazságot, a helyességet és a jogokat; a politikai pártok harca erősíti a pártszellemben való gondolkodást s a pártok nem mindig küldik a kormányokba, hivatalokba és parlamentekbe legjobb embereiket. A közigazgatás és politika ismeretét s a közigazgatási és politikai gyakorlatot a választások nem eléggé biztosítják; s ezért éppen a demokráciában merül föl a vezérség nagy problémája: hogyan kell kiművelni a politikai vezéreket s hogyan lehet biztosítani nekik a vezérséget? A monarchiában ez a kérdés eleve el volt döntve.

Ez a probléma a főiskolákat érinti a legnagyobb mértékben; a diákok és professzorok választópolgárok, katonák, a diákok jövő tanítók és tisztviselők, a tanárok képviselők és magasabb tisztviselők. Már ezért is feladata a főiskoláknak, hogy a szociális és politikai problémák megoldásánál kiadósan közreműködjenek. Ez nem jelenti mindig a parlamenti és pártbeli politikai tevékenységet, hanem elsősorban azt, hogy a főiskolákon biztosítani tudjuk az olyan ismeretek és olyan művelődés közvetítését, amely a szó igazi értelmében

vett kulturális politikát szolgálja. Az igazi politikai vezér nemcsak a képviselő, a miniszter vagy a köztársasági elnök, gyakran fokozottabb mértékben és jobban vezetik a nemzeteket a láthatatlan vezérek, vezérek, akik már nem élnek. A főiskola elsősorban arra hivatott, hogy, még ha csak elméletileg is, tudományos politikát kultiváljon, hogy a tanítók és diákok kiláboljanak az elvont, meddő jelszavakból, a pártok és pártocskák hangzavarából, amelyek eléggé gyakran megfeledkeznek a nemzeti és állami egészről.

*

Az új ember, a homo Europaeus, nem csupán a külpolitika, hanem főképpen a belpolitika révén fog megszületni, — a háború után valamennyi nemzetnek minden gondolkodását az anyagi és szellemi megújulásra kell összpontosítania. Az egymás agyonverése nem nagy cselekedet, — a nemzetek háborús borzalmak átérése, a háborús láz analízise révén átérzik a történelmi pillanatok nagyságát és ez az átérés megközelítő tájékozódást ad az irányban, hogy a további fejlődésnek hová és hogyan kellene útját vennie, ha a tartós béke és a humanitás mellett döntünk.

A demokráciának általános meggyőződéssé, világnézetté kell válnia. Poroszországban a németek szervezetter németesítik erőszakosan a lengyeleket és akadt egy filozófus, Eduard v. Hartmann, aki a porosz eszme nevében nyilatkoztatta ki a lengyelek kipusztításának szükségességét. „Ausrotten!” — kiáltotta. Magyarországon a magyar oligarchia szlovák, szerb és román választóknak a lelövöldözése, valamint az iskoláztatás, irodalom és az anyanyelv erőszakos elnyomása révén

tartja uralmon magát; Ausztriában a pangermámok nyilvánosan vitatták meg egész nemzetek erőszakos germanizálására irányuló terveiket; az orosz cárizmus követte a német példát — — a civilizált Európa megőrizte zavartalan, elégedett nyugalma mindeme politikai ocsmányság közepette, míg végül is ez a háború rámutatott a veszedelemre, amely alatt nemcsak Keleteurópa nemzetei, hanem egész Európa szenvedett és átkozódott éveken át.

Európa demokratikus rekonstrukciójának politikai feladatát a nemzetek erkölcsi átnevelésével kell betölteni s tulajdonképpen lehetővé tenni; — vagy demokrácia vagy dinasztikus militarizmus, vagy Bismarckizmus vagy értelmes és becsületes politika, vagy erőszak vagy humanitás, vagy anyag vagy szellem!

A porosz és osztrák politikusok, lehangosabban pedig Vilmos császár, politikájuk és államaik vallási alapját hangoztatják; de ez a vallás politikai vallás: Poroszország, Ausztria a középkori teokratikus imperializmus csökevényei; a demokrácia pedig a teokrácia ellentétje és legyőzése.

A vallás azzal nem veszít súlyából és tekintélyéből, ellenkezőleg, csak nyer, ha megszabadítják az államtól és az abszolutisztikus dinaszták önkényétől. Ami a teokráciában helyes volt, — a katolicitás, az emberiség, az emberiségnek, mint szervezett egésznek az eszméje, — a demokráciában sem vész el. A demokrácia is azt reményű s azon fáradozik, hogy egy akol s egy pásztor legyen.

Jézus, nem Cézár — ez a demokratikus Európa jel-szava, különösen, ha Cézárt úgy fogjuk föl, amilyenek őt Mommsen kieszelte, amidőn a pangermán imperializmus eszményét rajzolta meg benne.

Az államról

3. A politikai nézetek természetesen csúcsosodnak ki az *állam* értelmezésében. A szociológiai, államtudományi és politikai elmélet állandóan foglalkozik a kérdéssel, hogy mi az állam lényege tulajdonképpen, hogyan keletkezett és minő a feladata. Nálunk még igen kevésbé tették behatóbb tanulmányok tárgyává ezt a kérdést, — e tekintetben is Palacky és Havlicek nézetei eddig a legfontosabbak; újabb jogi és nemzetgazdasági irodalmunkban az állam fogalmának inkább alkalomszerű elemzését találjuk.

Palackynál történeti munkájában találjuk nevezetesen a cseh és szláv állam egybevetését a német állammal; de ez az összehasonlítás ina nemcsak revíziót igényelne, hanem kritikai elemzést is. kivált azért, mert sajtónkban erről a tárgyról jobbra igen fantasztikus és megtevesztő elméletek látnak minduntalan napvilágot... Az állam értelmezésében Palacky, épúgy, mint Havlicek. nagyjából a forradalomutáni konstitucionalizmus álláspontját foglalja el, csak Havlicek radikálisabb; a hisztorizmus itt az ószláv államberendezkedés többnyire helytelenül konstruált eszményeihez vezetett, amelyekben azonban mégis csak liberális demokratizmus rejlett. S az 1848-i esztendőnek s az utána következő időknek eme demokratizmusa lett úrrá nálunk az állam értelmezésében.

Megmutattam a „Cseh kérdés”-ben, *hogyan változott nálunk a nemzetiségi eszme a nemzetmegújulási fejlődés során* és pedig oly módon, hogy a nemzetet mindinkább demokratikusan és mind határozottabban *nép gyanánt* értelmezték, *népi alapon* fogták fel; kimutattam, hogy ez nemcsak a terminológiában beállott változást jelentette. Ugyanezen okokból, és indokokból hasonló változásokon esett át *az állam fogalma* is, úgyhogy ma — csak úgy mint másutt — *az államot is nemcsak demokratikusan*, hanem népi alapon is értelmezzük. A régebbi államtudományi liberalizmussal szemben helyesebb modern nézetünket ma abban a kijelentésben formulázzuk, hogy a *politikát és az államot társadalmisítani kell*. Ezzel tudatosan szállunk szembe két liberális nézettel: *az állam mindenhatóságáról* vallott nézettel, amelyet a liberalizmus az abszolutizmustól és a reakciótól vett át, és — ebben mondunk ellent másodsor is a liberalizmusnak — *társadalmisítás alatt nemcsak a politikai jogoknak a legszélesebb rétegekre való kiterjesztését értjük*, — hiszen ez már folyamatban van —, *hanem főképpen azt, hogy az államnak és a politikai munkának tekintettel kell lennie valamennyi osztály és természetesen a legnagyobb osztály, a nép szükségleteire*.

Az államnak ez a modern értelmezése, hogy politikailag termékenyítő lehessen, kizárja elsősorban az államról vallott ama régebbi nézetet, amely az államban holmi társadalmonkízüli és felette lévő, önnálló lényt látott. Ha szabad tudósabb kifejezéssel élnem: nem szabad az államra *mitikusán* tekintenünk, azaz nem szabad benne holmi félistent vagy éppen magát az istent

látunk és imádnunk. Azonban az emberek ma még mindig így tekintenek az államra, — az állam, a művelt emberek nagy többsége számára s persze a politikusok, képviselők számára is, óriási nagy lény, amely a társadalom és az egyének fölött áll, bölcs, a legbölcsőbb lény, amely egyesekhez jó, másokhoz rossz.

Az államnak ebben az értelmezésben a régi arisztokratizmusnak — a burzsoá arisztokratizmusnak is — egy darabja rejtőzik, amely, miként nemzetnek („politikai nemzet”!) csak önmagát tekintette, a „népet” pedig nem, úgy az államot is csak saját osztályai politikai szervezetében látta. XIV. Lajos számára az állam ő maga volt s ezt a meggyőződését a nemességgel és polgársággal szemben is hangoztatta, A francia forradalom után, a modern konstitucionalizmusban, XIV. Lajos ezt mondta volna: Az állam én vagyok, — de persze a parlament is; azonban mi mai emberek, teoretikusok és haladószellemű politikusok, azt mondjuk: az állam mi valamennyien vagyunk, mi vagyunk az állam. Aki csak kevésbé elemzi a mai politikai beszédeket, még pedig a radikálisok beszédeit is, éppen eleget talál belőlük ebből a régi nézetből.

E politikai fétisizmus mellett azonban olyan nézetre is akadunk, amelyet szkolasztikusnak vélek elnevezni, — az állam hatalmas absztrakció, olyanféle mint a „jogi személyek”. Ez a nézet, amely valóban *absztrakt*, leginkább a politizáló jogászokat, a középkori szkolasztika folytatóit jellemzi.

Főképpen e nézetekkel és számos árnyalatukkal szemben meg kell szoknunk az államnak — és ugyanígy a társadalomnak, nemzetnek, népnek stb. — *konkrétan és reálisan* való értelmezését: Ennyi és ennyi, bizonyos szellemi és testi tulajdonságokkal bíró lakosnak, akik

államba tömörültek, egymás között ennyi és ennyi különböző politikai hivatalnoka, ennyi minisztere és ilyen vagy olyan uralkodója van; a tisztviselők és mindazok, akik kormányoznak, ezen vagy azon alkotmányhoz igazodnak, de ilyen vagy olyan szokásokhoz is tartják magukat stb. — röviden: meg kell kísérelnünk, hogy minden kollektívumot, tehát az államot, egyházat, nemzetet, népet stb., időszerű, adott teljességében értelmezzük. Tehát nem állam in abstracto, hanem ennyi száz bírósági, ennyi közigazgatási, ennyi minisztériumi tisztviselő, ennyi udvari ember, ennyi katona stb., egyszerűen: nézetünk az államról legyen tagolt és teljes, ne pedig ködös és üres vagy elvont, „általános”.

*

Aki így fogja fel a dolgot, aki tehát ismeri országa politikai, gazdasági stb. statisztikáját, az egyes hivatalok funkcióját stb., az rájön, hogy *a politikai funkció egy bizonyos társadalom különböző szociális és kulturális funkcióinak egyike*; megérti, hogy az állami, politikai tevékenység összefügg a többi kulturális tevékenységgel és hogy egy bizonyos állam megfelel egy bizonyos egyháznak s bizonyos vallási nézeteknek, egyúttal irodalmi, tudományos, gazdasági és kereskedelmi nézeteknek is. Az államhatalom és állami befolyás más szociális hatalmak és befolyások mellett érvényesül, mindezen hatalmak és befolyások kölcsönösen keresztetik egymást és hatnak egymásra. A politikai tevékenység egyszerűen kulturális tevékenység, más kulturális tevékenységek mellett s nem lehet hatékony, ha nem igazodik a többi tevékenységéhez.

Különböző körülmények között hol ezen, hol azon

tevékenység bizonyos fölényrel és nagyobb jelentőséggel bír; az állami tevékenység azonban mindig a társadalom művelődési erejéhez igazodott, kulturális, vallási és erkölcsi eszményeknek és kívánalmaknak szolgált és pedig még az abszolutisztikus korokban is. Az állam ma is a nemzetek művelődési eszményeit szolgálja.

Az állam ugyan ellenőrzése alá veszi a többi tevékenységet is s miinél nagyobb hatalomra törekszik; de ugyanerre törekszik minden más társadalmi osztály és szervezet, erre törekednek a különböző egyének is. Azonban minden mélyebb filozofálás nélkül is a hivatalnoksereg és az államot igazgató személyek aránylag kis számából meg lehet érteni, hogy az államhatalom — mind a pozitíve dolgozó, mind pedig a negatíve tiltó-gátló államhatalom — sokkal gyöngébb, mint a többi szociális hatalom. Az állam közvetlen hatalma ma főképpen a gazdasági viszonyok ellenőrzését végzi; az ellenreformáció idején az állam többet törődött a vallással és így tovább. *Jóllehet az államnak ez az igazgató, összpontosító, ellenőrző hatalma nagy, mégsem olyan erős, mint a vallási, művelődési, tudományos, erkölcsi, általában kulturális törekvések és kívánalmak. A társadalom, a nemzetek szempontjából ez a kulturális élet és alapjai fontosabbak, mint egyetlen egy része: a politikai tevékenység.*

És végül azért, mert az állam inkább függ a kulturális törekvésektől, semmint ezek az államtól, minden állam függő viszonyban van a „világcentralizáció”-val, azaz az eleven és mindegyre elevenebb nemzetközi, nemcsak kereskedelmi, de általában kulturális kapcsolatokkal.

Az államról vallott eme konkrét és reális nézetünkre *a konstitucionalizmus* korában annál nagyobb okunk van, mert — *a parlament a kormány egy része*, minden képviselő, akit választók választottak meg, tagja a kormánynak. A választók tehát ellenőrzik a kormányt. Ám legyen a mai parlamentáris rendszer bármilyen tökéletlen is, legyen bár csupán átmeneti intézmény, — mégis *megfelel azoknak, akik tudnak belőle csinálni valamit*. A képviselők és választóik *alkották a parlamentet*. Adott pillanatban a parlament rosszabb lehet, mint a választópolgárok, de nem lehet elképzelni, hogy a képviselők, még ha csak 6—6 évre választják meg is őket, sok évtized folyamán valóban ne a választókat reprezentálják.

A parlamentáris államban tehát arról van szó, hogy minő a választók általános és politikai műveltsége és öntudata. „A szabadság nem élvezés, hanem munka, szakadatlan munka a modern állam nagy kulturális feladatai érdekében.” (Anast. Grün.) *Ha azt akarjuk, hogy kitűnő országgyűléseink és képviselőink legyenek, alapos politikai műveltségről kell gondoskodnunk.* Konstitucionalizmus, parlamentarizmus a képviselők s tehát a választók politikai műveltsége nélkül: lényegében álcazott abszolutizmus. Kivált a sajtóra hárul itt nagy és hálás nevelő feladat, nem kevésbé azonban azokra, akik a nemzetet, illetve — jobban mondva — a választókat tanítják és nevelik.

Mert ma, az eleven és mindent átfogó kulturális munka mellett, *a politika gyakorlása alapos politikai és általános műveltségei kíván*. A politika ma már nem az, ami régente volt. A hatalom segítségével lehet uralkodni, de nem lehet segítségével kormányozni. Politikai hatalmat, elevenen és szervesen hatót, csak a tudás

nyújt. „A tudás hatalom.” Ma, mint minden más gyakorlat és művészet, a politika is tudatos gyakorlat és művészet, azaz tudáson és politikai tudományon alapszik. Ezért mindenütt a haladószellemű államokban és társadalmakban *reformálják a jogi tanulmányokat* és magasabb s alacsonyabb fokú *szociológiai és politikai iskolákat* vezetnek be.

A képviselőnek politikailag műveltnek kell lennie. minden számottevőbb politikai pártban legalább annyi különböző szakembernek kell lennie, mint ahány miniszteri reszort van, hogy a közigazgatási tevékenységet ellenőrizni tudják. Kivált a *parlamenti ellenzéknek* kell műveltnek lennie; amidőn az ellenzéki politikus nagy pátozzsal és joggal veti szemére ennek vagy annak a tisztviselőnek vagy miniszternek, hogy nem ért a szakmájához, hogy talán egyetlen éjszaka alatt lett generálisból kancellár, meg kell kérdenünk minden képviselőt, nevezetesen azonban azt az ellenzéki politikus, vajjon ért-e a politikához legalább annyit, mint az a generális. Szerencsétlen cirkulus. Amíg a tábornokokból egyetlen éjszaka alatt kancellárok lesznek, addig a káplárok politikai pártok vezéreivé lépnek elő s ameddig káplárból vezér lehet, addig a generálisok kancellárokká fognak avanszálni.

Az ellenzéki politikusnak ismernie kell ellenfeleit, a különböző pártokban s ismernie kell a kormányt, — ez utóbbit konkrété kell ismernie, azaz ismernie kell a kormányon lévő személyeket és tetteiket s eszerint kell eljárnia, tárgyilagosan, lehetőség szerint, bizonyos tényekkel szemben. Még olyannyira fulmináns beszéd sem hoz javulást, ha a szónok nem képes tényeket felhozni. „*A tények sokkal nagyobb mértékben tudnak bennünket felháborítani, mint a legveszedelmesebb elvek,*” — mon-

dotta Junius; a tények veszedelmesek a kormányra nézve... Ezért a politikában is, csak úgy, mint a tudományban, áll a követelmény, amelyet nem lehet eléggé hangsúlyozni: a politikusnak *figyelnie kell*, meg kell figyelnie a pártok és kormányok valamennyi megnyilatkozását s akkor aztán nincs szüksége semmilyen „bizalmas” és „titkos” közlésekre és hírekre. Annak számára, aki gondolkodik és gondolkodva figyel, nem létezik semmilyen „titkos terv”, annak a még oly bizalmas hírek sem jelenthetnek semmi lényegesen újat. „Titkos” hírek szállítóira, titkos és eltitkolt hírekre mindenütt csak azoknak van szüksége, akik nem tudnak megfigyelni és meglátni; ezek a hírek aztán ehhez képest festenek is, feltűnőbb külsőségekre, kiszakított részletekre vonatkoznak, amelyek szimptomatikus jelentőséggel bírhatnak a gondolkodó és figyelő politikusra nézve, de nem oly értékűek, hogy politikai ténykedést lehetne rájuk építeni. *Az augurság* egyszóval a politikában is eljátszotta szerepét, az intrikálás és a „diplomataizálás”, a diplomácia is, politikai csökevények. Titkos hírekkel ma a nagy urak élnek, de a nagy politikusok már nem hederítenek rájuk.

Nem könnyű dolog néhány vonással akár csak felvázolni is a társadalom politikai szervezetére vonatkozó ama nézetet, amelyet konkrétnek és reálisnak neveztem, el. Különösen nem könnyű ilyen rövidrefogott mondanivaló keretén belül megegyezni arra vonatkozólag, hogyan értékeljük az állami befolyását és hatalmát. Még abból a szempontból is, amelyet itt elfoglalok, azaz szociális szempontból, a részleteket és az egészet ille-

tően különböző formulákat lehet fölállítani. Úgy vélem, hogy úgy, ahogy én formulázom meg, kell formulálni a dolgot egy valóban haladószellemű, népi szempontból.

Ami kivált *az államhatalom értékét* illeti, a már felsorolt indokokból *a liberális államtudományi elméletek ellen* vagyok; *a konzervatív nézetekkel*, ahogy az *egyházpolitikusok*, a katolikus, pravoszláv és protestáns egyházpolitikusok fogalmazzák azokat, egyetértek abban, hogy a politikai hatalom, lényegét illetően, alá van vetve a szellem hatalmainak; de eltérek tőlük abban, hogy a világi államhatalmat nem tekintem olyan anyagiának, amilyennek ők általában hangoztatják.

Eltérek ugyancsak a közkeletű *szociáldemokrata* tanítástól, amely szerint a mai állam pusztára hatalmon, illetve erőszakon alapszik; nem értek egyet ama tanítással, hogy ez az állam erőszak folytán fajult el egy állam-mentesen megszervezett társadalom állítólagosán szabad berendezkedéséből s nem fogadom el azt a nézetet, hogy a mai államnak s vele az egész modern civilizációnak elsősorban gazdasági, ökonómiai az értelme ...

Aki materialisztikusan fogja fel az államot, könnyen abba a hibába esik, hogy *materiális*« tikusan fogja majd fel az *össztársadalmat* és a *társadalom* egész életét is. Azonban sem az állam, még kevésbe az *össztársadalom*, nem csupán gazdasági szervezet és nem alapszik csupán a gazdaságon. A *társadalom* gazdasági tevékenysége más tevékenységek mellett alakult ki és alakul és más, különböző tevékenységek eredményei alapján is alakult ki s alakul tovább. Még ha igaz lenne is, hogy az ember egoista és csak gazdasági érdekei vannak, akkor sem

képes gazdálkodni tudás, sokuk tudása nélkül. De az ember természettől fogva nem egoista s nem csupán gazdasági, hanem egyéb érdekei is vannak. Élni akar testileg, de szellemileg is. A társadalmi élet kultúrtejeltségében minden korban kialakult egy bizonyos gazdálkodási forma s ez a forma mindig megfelel a többi egykorú s a gazdasággal közelebről vagy távolabbról összefüggő tevékenységgel. Minden korban egymás mellett találjuk a gazdasági javaknak bizonyos kvantumát és milyenségét, de ott találjuk a szellemi javaknak bizonyos kvantumát éő milyenségét is; az ember nem csupán testével dolgozik, hanem szellemével is, dolgozik és imádkozik, dolgozik és gondolkodik, megismerésekre tesz szert, tanul és másokat tanít, művészileg alkot, családja körében és a társadalomban él, röviden, a társadalmi consensusban a gazdálkodás csupán egyetlen tevékeny-eég más tevékenységek mellett s összefügg a többi tevékenységgel. De nemcsak, hogy összefügg, hanem egyenesen függ is tőlük, amint ezek is függnnek tőle, — hogy micsoda mértékben, az olyan kérdés, amelyről itt, csak futtában, nem lehet dönten. A vasút nemcsak árut visz szerte, hanem gondolatokat is s maga is gondolatnak köszönheti létét. Adam Smith nemcsak ökonómiai rendszerét tárta föl, hanem etikaival is szolgált s e kettőből magyarázta a társadalom szervezetét. Ha figyelmesebben gondolkozunk a dolgon, meg tudunk érteni legalább annyit, hogy az ember, a társadalom nem csupán falánk gép, amint azt Ruskin állította, hanem érző és gondolkodó lény is.

Ha tehát nem osztom a nézetet, hogy a társadalom, a mai társadalom pusztán gazdasági alapon, esetleg a kapitalizmus révén, van megszervezve s ha nem osztom azt

a véleményt, hogy az emberiség, noha csak 6000 évig fejlődött, egészen másképp kezd el majd fejlődni, csak azért, mert különböző teoretikusoknak különböző tervei vannak a jövőt illetően; s ha nem osztom végül Marx teóriáit, épúgy, ahogy nem osztom ellenfelei tanait sem, —; mégis teljes egészében osztom azoknak a meggyőződését, akik társadalmunkban köröskörül sok-sok igazságtalanságot látnak s akik ezért azt hirdetik, hogy utat kell nyitni az igazságosságunknak. Ezt a meggyőződést teljesen jogosultnak tartom.

Megmagyaráztam a „Cseh kérdés”-ben, hogy a humanista eszmény, a cseh eszmény, ma a szociális reformtörekvések eszménye, — ez azt jelenti, hogy igazságossághoz kell juttatni azokat, akik nem részesei a mai rend áldásainak, tehát a munkásokat és mindazokat, akik ki vannak zárva a szabad kulturális munkából. Amiért nem értek egyet Marx-szal, azért még nem állok vakon a tény előtt, hogy munkásaink el vannak nyomva.

Egyoldalú gazdasági materializmushoz ragaszkodnak mindazok, akik akarva-nemakarva az anyagból szellemet, sőt istent csinálnak. A materializmust nem lehet materializmussal kiküszöbölni. Úgy vélem, hogy *sok antiszemita és szocialista* ugyanazt a hibát követi el, amelyet *a kapitalizmusnak és a szemitizmusnak* vet szemére: táncolnak az aranyborjú körül.

Senki se vesse ellen, hogy hiszen *az antiszemiták* mégsem gyűlölik annyira a zsidó kapitalistákat, gyűlölik, de még inkább irigylik őket, s mindenfajta gyűlölet és irigység csak erősíti a rosszat, ami nyomasztólag nehezedik ránk. Régi szabály, hogy leggyakrabban az olyan pártok küzdenek egymás ellen, amelyek legközelebb állanak egymáshoz. A pártok és harcaik magukban

véve még nem jelentik bizonyítékát annak, hogy ezek a pártok és harcaik jogosultak.

Azok az antiszemiták és szocialisták, akik a társadalmat materialisztikusan fogják fel, da facto áldozatul estek a *liberalizmusnak*. Nem folytatják a reformációt; az amerikai alkotmány, amelyet Európa átvett, egyenesen a reformációból és a vallásszabadságra való törekvésből nőtt ki. *Aki vallásszabadságban él, akinek helyes a felfogása vallásáról, az megtalálja a helyes utat a 'politikához is.* És viszont: a politikai szabadság lehetővé teszi a vallásszabadságot. Mihelyt politikai szabadságra teszünk szert, első lépésünk az egyház és vallás elválasztása iesz; a vallás — csak úgy, mint Húsz számára — a lelkiismeret és nem a politika dolga. Ezért a politikai küzdelemben — amely gyakran antiklerikalizmusként nyilvánul — *oda kell törekednünk, hogy legyőzzük magunkban Rómát, hogy valláserkölcstelenül újuljunk meg. A cseh reformáció, a cseh dél, kelet, északkelet, Morvaország, Szlovenszko, az egész cseh földterület hősei mindenkinek mindig csak azt parancsolják: minden egyén és az összesség megjavítását! Jól véssük tudatunkba Húsz imádságát az igazsághoz: Keresd az igazat, hallgasd meg az igazat, tanuld az igazat, szeresd az igazat, mondj igazai, őrizd az igazat, óvd az igazat mindhalálig!*

A forradalomról

4. A forradalom kérdésében rejlik a ma egész problémája, nemcsak a politikai probléma; mert hiszen nyilvánvaló, hogy századunk általánosan forradalmi század. Forradalom, forradalom! ez hangzik minden oldalról, — szociális és gazdasági forradalom, politikai forradalom, vallási és filozófiai forradalom, irodalmi és művészeti forradalom ... forradalom! Mit jelent ez? Mit jelent, hogy Franciaország a nagy forradalom óta nyolcszor változtatta meg konstitúcióját és kilenc forradalmon ment át? . . .

Ha a forradalomra, illetve a forradalmárra elsősorban tisztára pszichológiai alapon tekintünk, meghökkent bennünket a forradalmi izgalom, a vezérek és tömegek forradalmi indulata; ebből — úgy véli mindenki — semmi jó nem fog származni. A forradalomban az emberek nem gondolkodnak, — a cselekvés impulzív és utánzó („A tömeg pszichológiája”), de vannak hűvösebb forradalmárok is, maga az izgalom nem jellemzi mindenképpen elégséges módon a forradalmárt. Az emberek ma forradalom nélkül is felindulnak, — avagy permanenciában van-e a forradalom? Krónikus-e? Úgy látszik ...

Pszichológiailag fontosabbak a forradalom különböző motívumai: hairag és bosszúság, gyűlölet, uralkodni-

vágyás és erőszak, kétségbeesés, különböző fokú és minőségű szabadságszeretet, ideális okok, de igen sok nem ideális indítók is.

A forradalom rendszerint többé-kevésbé utópisztikus.

A politikai és stratégiai fantázia adminisztrációs és taktikai bukfenceket hány. Nemhiába mondta Louis Blanc, hogy csak azok a forradalmak sikerültek, amelyeknek célját előre állapították meg. A forradalmár rendszerint romantikus volt. Bizonyos mértékig színés-és játékos. Az életért játszott. A forradalmár babonás, politikai fétisista, aki szociális és politikai csodákban hisz. Hisz a véletlenben és meg van győződve róla, hogy $2 \times 2 = 5$, vagy 4, aszerint, ahogy kívánja. Meg van győződve a saját zsenialitásáról és nagyságáról, hőst játszik, — a forradalmár arisztokrata, abszolutista és zsarnok, még ha az egyenlőség és testvériség jelszavával is vonul harcba. Ha nem tud hős lenni, megelégszik a vértanúsággal. Egészen bona fide — Blanqui 1827-től 1870-ig 13 fülkelésben vett részt, néhányszor halálra ítélték, 37 évet a tömlőcben töltött, noha négyszer részesült amnesztiában. Blanqui típus. A régi igazi forradalmár típusa. A párisi kommün nagy mértékben a blanquisták műve volt.

A forradalmat a titkolódzás jellemzi. A forradalom augurság. A titkosrendőrség a forradalom hivatalos kiegészítése. A forradalom politikai és szociális miszticizmus és mítosz. Már mondtam, — babona.

Engelsnek igaza van: a forradalom a kisebbség műve. A forradalmak arisztokratikusak. A francia forradalom jelentős mértékben arisztokraták műve. Mint a háború, számukra a forradalom is a sportnak egyik fajtája.

A forradalom ritkán eredményes. Ritkán alkot valamit. A legjobb esetekben azt valósítja meg, ami már

előbb és régen el volt készítve. Az arisztokratizmus a forradalmi rögtönzésben nyilvánul meg. A forradalom gyakran csak változás, gyakran egyenesen rosszabbodás, reakció.

A forradalmat ezért természetesen reakció követi. Amilyen a forradalom, olyan a reakció és vice-versa.

A forradalomban a gyöngeség és tökéletlenség signumát látom.

A forradalom kérdése nemcsak történelmi probléma, nemcsak arra tér ki, hogy mi történt, mi történik és mi fog történni, hanem arra is, hogy mit kell tennem nekem. A forradalmat ezért etikai alapon is kell megítélni.

Már kifejezést adtam ama meggyőződésemnek, hogy el kell vetnünk mindennemű erőszakot, még pedig következetesen, — különben nem jutunk tovább. Védekeznünk lehet, védekeznünk kell, muszáj. Végső esetben karddal is. De óvakodjunk az aktív erőszaktól és a mindig új erőszaktól.

Nem lehet minden forradalmat etikailag elvetni. Néha szükséges. Már a katolikus és protestáns teológusok védték a zsarnok-gyilkosságot is, nemcsak a forradalmat — Az újkorban kiváló gondolkodók védték a forradalmat. Mások elvetik. A francia forradalom óta a filozófusok és politikusok két táborra oszlanak. A radikálisok, és sokan a liberálisok közül is, a forradaloni mellett vannak, a konzervatívok ellene. Az államtudományi és politikai teoretikusok hasonlóan el vannak osztva... A forradalomra való jogot azonban természetes jognak tekintik.

Etikai bírálathoz alá esnek nevezetesen a forradalom egyes fázisai és a forradalom folyamán elkövetett egyes cselekedetek. A párisi terror például általában különbözik a forradalom előbbi szakától. Ezért meg is szokták

különböztetni a zendülést a forradalomtól; idézem Ferrit, aki hasonlóan, mint V. Hugo a *Les Misérables*-ben, jóváhagyja a fölkelést — Hugo értelmezésében: az összesség háborúját a rész ellen — és elveti a lázadást — Hugo értelmezésében: a rész háborúját az összesség ellen. Ferri annyiban hagyja jóvá a fölkelést, amennyiben a haladást szolgálja.

A forradalom nem lehet cél, — ezért nem is reveláció, — csupán eszköz. De nem szabad minden eszközt igénybevenni a cél elérésére. Havlicek szemére vetette Bakuninuk jezsuitizmusát és macchiavellizmusát, mert a cél szentesítette eszközeit. A radikalizmusnak külön fajtájú jezsuitizmusa van.

A társadalom eddig inkább a halálon, mint az életen épül föl. Nem tudunk még élni. Élni az élet teljességében, pozitív módon. Saját életünket túlságosan gyakran tartjuk fenn mások halála révén. Saját életünket és mások életét is állandóan pusztítjuk.

Nem tudjuk gyermekeinket nevelni, nem tudjuk egészségben tartani őket, állandóan tékozzunk az életerőt, a magunkét épügy, mint a másokét. Az öngyilkosságok és gyilkosságok csupán akut megnyilvánulásai a krónikus életpusztításnak.

Nem tudunk dolgozni, nem vagyunk munkakedvelők, mindenki idegen kezekre igyekszik juttatni a munkát. Rabszolgatartók vagyunk s ugyanakkor rabszolgák. Sőt mi több, olyanok vagyunk, mint a vadak. Indulatba szívesen jövünk, de dolgozni nem akarunk. Tetszik nekünk a sport, a sport izgat. A forradalom is. De a munka, a valóságos munka: apró és szürke munka. Miként az igazi tudomány is a legköznapiabb jelenségekkel foglalkozik, akként csak az a munka igazi embere, aki apró,

köznapi, szükséges munkát tud végezni. Ami a matematikában infinitezimális szám, ami a pszichológiában és a fiziológiában apró, csaknem megfoghatatlan elemeket jelent, ami a természettudományban atomot és mikrobát jelent, — az etikában az az apró munka.

Az apró munka valóban gyakorlati, konkrét és az életet szolgáló; a heroikus nagy tettek jobbra a fantáziában és in abstracto léteznek. Az utópizmust apró munkával lehet legyőzni. A munkával lehet legyőzni a revolucionizmust is. Annak a megfigyelésében, ami senkit sem érdekel, annak a cselekvésében, ami unalmas: ebben kell látni a jövő hőszeit. Eddig azonban csak kevesen vannak. Az emberek inkább az életüket áldozzák, mint dolgoznának.

A valóban modern és haladó szellemű embert munkakedvelése alapján ismered föl. A modern ember dolgozik. Munkás.

A nagy korszakok nem pillanatnyiak; amint a természet, úgy a történelem sem csinál ugrásokat, a látszólagosan hirtelen fordulatok régóta elő vannak készítve, csakhogy az emberek ezt nem vették észre. A Hegel-féle negáció a történelemben nem létezik.

Az emberek nagyoknak és hősieznek mondják azt, ami bombasztikus, színpadias, anyagi, ami erősen szembe-tűnő és idegizgató. Nem izgalom, módszertelen, úgynevezett hirtelen zseniális ötletek, rendtelenség, bohém-ség, ideges agitáció az élet, hanem férfias nyugalom, módszeresség, erős gondolkodás, tiszta és szeplőtelen élet. tettek és igazi akciók. Nem fantázia, hanem poézis, nem pöffeszkedő erőfitogtatás, hanem erő.

Az embereknek szenvedélye a vértanúság. Ma agyonverik és agyonkínózzák legjobb emberüket, holnap ol-

tárt emelnek neki. De egyaránt vadak maradnak. Sőt, ma sokan az ürömből az öröm eszközét csinálják.

Ezért mondom, el a vértanúsággal! A szeretet élet nem halál. Nincs jogod önfeláldozást követelni és magad se dobd oda az életedet minden semmiségért! A vértanúság az eddigi szentimentális, romantikus és misztikus etika fényűzése. De a szentimentalitás és a romantika egoizmus. Tiszta egoizmus — csak jól nézz utána!

Az emberek, hogy indulatba jöhessenek, szélsőségekben élnek. Történelmünk ennek nagy, de szomorú példáját mutatja. Hol Zizka, hol Komensky révén. És ma is támadnak Rokycánák, akik így imádkoznak: „Add Uram-Isten, hogy a középet üssük!” Szörnyű imádság, — a mi átkunk... Az utált középut!... A „mindent vagy semmit!” taktikája, hebehurgia, előre nem látó embereknek való, játékosoknak. A gondolkodó, igazi ember ismeri feladatait és céljai felé tör. Az ilyen ember számára a radikalizmus — opportunizmus kérdésének nincsen értelme. A nem gondolkodó balról jobbra támolyog; a gondolkodó ember, aki ismeri erejét, a maga útján jár, számára nem létezik sem bal, sem jobb. Az akadályokat legyőzi, fölébük emelkedik, újakat teremt, de nem kapkod vakon, hogy tíz ostobaságból tizenegyediket csináljon.

„Óvatoskodó”? — nem! Óvatoskodókká válnak a radikálisok és a macchiavellisták, akik az oroszlánt és a rókát egyesítik magukban ...

A forradalmiság ellen vagyok. Azért, mert hiszek a fejlődésben és a haladásban. A forradalom nyárspolgári dolog. A nyárspolgáriság lehangosabb ellenzése sokszor szintén nyárspolgáriság. Régi eszközökkel nem le-

het újakat alkotni s a forradalom igen régi eszköz. Arisztokratikus sport.

A forradalom sorsjáték-tét. Azonban nem hiszek a véletlenben és csodákban. Határozott determinista vagyok. De nem vagyok fatalista. Érzem felelősségemet és kötelességemet az együttműködésben.

A forradalmár rousseau-i vadember, aki nem tud dolgozni és ezért ijedezik a növekvő társadalmi komplikációktól. A forradalmár szembekerül a fejlődéssel és a haladással, az igaz műveltséggel. Vadember módjára, egyszerűen akar élni, nem akar gondolkodni és dolgozni, hanem izgulni akar. A forradalmár utópista.

A forradalom durva politikai primitivizmus.

Reformációt, nem revolúciót! A szív és a fej igazi megjavítása, a gondolkodás és az erkölcsök megjavítása nélkül, a forradalom útján elkergethetjük az ördögöt, de Belzebubot ültetjük a helyére.

Ha Feuerbach azt mondja, hogy a szív forradalmasít, a fej reformál, akkor én azt teszem hozzá, hogy csak a rossz pszichológia szakítja el a fejet a szívtől. Marx nem szereti a reformációt, úgy, mint Stirner sem szereti. Stirnernek nem tetszik a reformáció, azt mondja, hogy csak helyesbítő és nem destruktív. És miként Stirner szerint a reformáció keresztény különlegesség, a kaukázusi faj mongolizmusa, akként Marx és Engels is tiltakozik a szeretet ellen.

Azonban még azok a rossz, sőt legrosszabb emberek sem oly rosszak, mint az úgynevezett derék, indifferens emberek. Ezeket azonban forradalom által át nem alakítod. Macaulay mondotta, hogy egy nemzetnek sem kell forradalmat csinálnia, de mindeniknek mindig el kell készülnie rá, hogy elkezdje. Ezt úgy értelmezem,

hogy a nemzetnek nem szabad indifferensnek lennie, örködni kell, az erőszakosságot még csírájában kell elfojtania és mindenütt, kis viszonylatokban a célja érdekében kell dolgoznia.

Magától értetődik, hogy a forradalomról általában beszélünk, nemcsak a politikai, fegyveres forradalomról. Ugyanazok az etikai szabályok érvényesek a gazdasági forradalomra, mint az irodalmi forradalomra, — minden forradalomra ...

Természetes, hogy a forradalomnak ez a filozófiája sem alapszik materialista állásponton ...

A forradalom fogalmát eléggé helyesen állapítja meg a köznapi terminológia; általánosságban megkülönböztetnek „puccs”-ot, „zendülés”-t, „fölkelés”-t, különbséget tesznek lázadás és forradalom között, amely utóbbi alapvető felfordulást jelent. Ebben az értelemben beszélnek végül „végső forradaloméról is.

Továbbá különbséget tesznek forradalom és „polgárháború” között. Különbséget tesznek a „felülről jövő forradalom” és az „alulról jövő forradalom” között, a „reakció” szintén forradalom, „ellenforradalom”.

Általában a forradalom fogalmánál „véres” forradalomra gondolnak, noha vértelen forradalom is van, amely azért lehet erőszakos, sőt egyenesen katonai is.

Mindezen megjelölések a forradalom különböző fajtainak megközelítően helyes osztályozását, vagy legalább is áttekintését nyújtják és megelégedhetünk azzal, hogy felsoroltuk a különböző megjelöléseket, anélkül, hogy megkísérelnők a pontosabb meghatározásokat.

Oroszország szempontjából nevezetesen fontos a tömegforradalom és az egyének forradalma — a terrorizmus — közötti különbség.

Általában a forradalom fogalmát a politikai forradalom pregnáns értelmében használják. De elismernek nem-politikai forradalmakat is: vallási, erkölcsi és egyházi, filozófiai és tudományos, irodalmi és művészeti forradalmakat. Igen sokat beszélnek a kapitalizmus gazdasági és szociális forradalmáról.

Hogy nem különböztetjük meg a forradalmak felsorolt válfajait, azt megindokolják okaik és indítékaik. Azonban nagy különbség, vajjon a forradalom átmeneti, vagy hosszabb tartamú elégedetlenségből fakad-e és csak az-e a célja, hogy a helyzetten pusztán változtasson, esetleg azzal, hogy el akarja távolítani az egyes személyeket, vagy pedig azzal, hogy meg akarja változtatni az egyes intézkedéseket vagy intézményeket; és egészen más valami, ha a forradalom útján bizonyos határozott terv szerint az egész politikai rendszer és az egész társadalmi berendezkedés megjavítását akarják elérni.

E tekintetben joggal emelik ki főként a XVIII. század francia forradalmát, mint a „nagy forradalmat”. A francia forradalomnak és folytatásának, az előző forradalmaktól eltérően, éppen az volt az értelme, hogy igaz értelemben vett forradalomnak szánták, vagyis alapvető felforgatásnak. Ezért is készítették elő filozófiailag, etikailag és vallásilag, az embert meg akarták újítani, az egész életet új alapon akarták berendezni. A reakció és a restauráció csak még megerősítette ezt a törekvést, a forradalmat történetfilozófiailag, mint a társadalom és az emberiség szükségszerű megújulását ecsetelték. Így

magyarázzák a haladásba vetett modern hitet, az újkor és általában az újszerűség fogalmát, amelyet mindenütt elismernek az elméletben, a gyakorlatban és a politikában is.

Sokfelé éppen a haladás és az evolúció eszméjében keresnek érvet a forradalom ellen: azt állítják, hogy az emberi társadalom lassan fejlődik, oly lassan, ahogy a föld és az egész kozmosz fejlődött, csaknem infinitezimális fokozatokban.

Fontos, vájjon a történelmi eseményeket helyesen állapítják-e meg. Tény, hogy a történelem kimutat nagy, döntő forradalmakat és különösen a francia forradalmat nem lehet a geológusok és kozmológusok újabb teóriáira való utalással eldisputálni azzal, hogy ezek a teóriák is kizártnak tartják a katasztrófákat. A pszichológia és a szociológia arra tanít bennünket, hogy a szellem terén az egyének, tehát a társadalom fejlődése is, válságok, éles meghasonlások, forradalmak útján megy végbe. Megengedhető, hogy a kontrasztok, ha objektíve ítéljük meg őket, nem oly erősek, mint ahogy az érdekelteknek tűnik; lehetséges a forradalmat, mint rendkívüli eseményt magyarázni, lehet óhajtani, hogy ne legyen forradalom és hogy a fejlődés forradalom nélkül menjen végbe, de mindezideig voltak forradalmak és azt sem lehet tagadni, hogy éppen a nagy forradalom óta a forradalmi hangulat — revolucionizmus — általános és tartós lett. A szocializmus és anarchizmus mint tömeghangulat, forradalmi, és ugyanúgy a filozófiában, irodalomban és művészetben, valamint az erkölcs terén általános a forradalmi hangulat. A szociálpolitikai forradalmak szorosan összefüggnek a szellemi forradalmakkal. Csaadajev kijelentésére emlékeztetünk, amely szerint

nyugaton a forradalmakat mindig szellemi forradalmak előzték meg; az „érdekek” csak az eszmék után következtek. A modern revolucionizmus a reformáció és renaissance óta van fejlődőben; a vallási és egyházi reformáció forradalmi volt és természetes úton vezetett el Európa szociálpolitikai átalakulásához. Azok a nemzetek, amelyek elfogadták és végrehajtották a reformációt, attól az időtől szociálpolitikailag a demokrácia irányában fejlődtek, a revoluciomizmus nem nyilvánult meg náluk oly radikálisan, mint a katolikus nemzeteknél, amelyek a reformációt elnyomták és éppen ezért újból és radikálisabban kezdtek forradalmat a teoretikus abszolutizmus ellen. A francia forradalom természetes következménye volt a teokratikus abszolutizmusnak, amelylyel szembefordult a felvilágosultság és az. angol és amerikai eszmékkel megtermékenyített új filozófia is. Diderot jellegzetesen fejezte ki a forradalmi franciák hangulatát, amidőn azt mondotta, hogy az utolsó királyt megszeretné fojtani az utolsó pap belével. A protestantizmus inkább kedvezett a modern eszméknek, a modern filozófiának és tudománynak és ezért a forradalom a protestáns nemzeteknél kevésbé volt radikális, de túlnyomórészt elméleti, irodalmi és filozófiai.

Itt rá kell mutatnunk Hume-ra és Kantra, kivált pedig Kant kritikizmusára: Kantnak a nem-kritikai mítosz fölött gyakorolt kritikája éppen azzal a világtörténeti jelentőséggel bír, hogy a teológia addigi elméleti alapjait és a teokrácia gyakorlati alapjait gyökerestül tépte ki. Hume és Kant örökre forradalmasították a hívő embert.

A forradalmat gyakran sikere alapján ítélik meg, utilitarisztikusan. Amennyiben sikere van, elismerik, illetve elismerik vezéreit; ha nem sikerül, az ítélet kedvezőtlen.

Így ítéli meg a világ a háborúkat, általában így ítélkeznek minden vállalkozás fölött.

Ez az ítélet természetesen rendszerint helytelen és igazságtalan és valójában csak annyi az értelme, hogy ilymodon hangsúlyozzák ki a kezdeményezés és az egész vállalkozás szempontjából szükséges óvatosságot és felelősséget.

A forradalom etikai megítélése a forradalom motívu maihoz igazodik. Ez a szabály áll általában minden tevékenység etikai, megítélésére s ezért áll a forradalomra is; ha egészen pontosan tartjuk magunkat ehhez a szabályhoz, legyőzzük a nehézségeket, amelyek Ropsin és mások előtt merültek föl.

Szükséges, hogy minden forradalmat etikailag bíráljunk meg, tehát a szellemi téren végbemenő forradalmat is; a filozófiai, vagy irodalmi kritikus és minden lelkiismeretes és komoly munkás mindig fölteszi magának a kérdést, vajjon szava vagy tette milyen fogadtatásra fog találni. A gondolkodó persze nem felelős a magyarázatért, amit szavai különböző oldalokról kaphatnak; de a lelkiismeretes ember éppen a környezetére is gondol és számol azoknak az embereknek az értelmi képességeivel, akikhez fordul. A gondolkodás szociális valami, másokkal együtt gondolkodunk és valamennyien közösen.

De a szerző felelős szavai következményeiért akkor, ha tette buzdít, bujtogat, tettet szuggerál. A bűnnek és bűnrészességnek számos foka van, aszerint, hogy a szándékot világosan és határozottan fejezték-e ki... Nincs messze mögöttünk az az idő, amikor Európában a szót, az eltérő véleményt száműzetéssel, sőt halállal büntették. Oroszországban I. Miklós halálra ítélte Dosztojevskijt, amiért ez felolvasta Bjelinszkijnek Gogolyhoz

írott levelét s aztán kegyelemből hosszú évekre Szibériába száműzte. Miklós hivatkozhatott volna Locke-ra, aki az ateizmust mint politikai bűnt halállal akarta büntetni. Hiszen a szó szintén tett.

Bjelinszkij és Herzen óta az orosz gondolkodók úgy fogják fel a forradalom etikai problémáját, vajjon meg van-e engedve a büntett, vajjon meg van-e engedve a gyilkosság? Ropsin tudatára jött annak, hogy mint forradalmár nemcsak a maga életét akarja áldozni, hanem ölnie is kell, — szabad ölnöm? Ez valóban lelkiismeretbeli kérdés. Tehát: szabad-e ölnöm? A felelet csak így szólhat: nem! Ember az embernek már nem istene, hanem felebarátja, a humanista etika számára az emberélet kivétel nélkül szent. Senkinek sincs joga megölni felebarátját — ez a humanista törvény kötelezi kivétel nélkül valamennyi embert. Természetesen azokat is, akik uralkodnak.

Ezért a humanista etika szempontjából egy másik szabály is áll, amely szerint minden embernek szembe lehet, sőt szembe is kell szállania minden körülmények között azokkal, akik a fizikai és szellemi életet veszélyeztetik, fenyegetsen az bárki részéről is. Mindenkinek védekeznie kell az erőszak és az erőszakosság ellen. Tolsztoj tanítása az ellen-nem-szegülésről helytelen, — csak annyi helyes, hogy a védekezőnek éppen csak védekeznie kell, az ellenfél erőszakossága nem jogosítja fel őt is erőszakosságra! A humanista etika az emberölést nem ítéli meg a régi, őszövenségi „szemét-szemért, fogat-fogért” alapján. Az erkölcsi haladás abban áll, hogy minden tett motivációja pszichológiailag pontosabban individualizálódik és ezért minden tettet, tehát minden ölést is a körülményekhez képest ítélnék meg. Ma nem büntetnek minden ölést halállal; a jogászok különbséget

tesznek gyilkosság és emberölés között és minden gyilkosságot sem sújtanak ugyanazon büntetéssel. Ugyanígy a forradalomról, illetve a forradalmi gyilkolásról szóló ítéletet is a humanista etikának ebből a szempontjából kell megalkotni. A szociálpolitikai önvédelem, saját életünk és mások életének oltalmazása, de az általános és nevezetesen az erkölcsi és szellemi érdekeknek a védelmezése az uralkodók erőszakával szemben, megengedett dolog és kötelesség. A teokratikus arisztokrácia mint abszolutizmus, lényegében erőszakos és erőszakoskodó volt és ma is az, — erre tanít a tapasztalat és a demokrácia ezért joggal küzd ellene. A forradalom helyes és szükséges eszközök egyike lehet s akkor erkölcsileg jogosult, erkölcsi kötelességgé válhatik.

Mondom, a forradalom a demokrácia helyes eszköze lehet. Lehet; mert vannak reakciós, nem demokratikus, haladás-ellenes forradalmak is, a forradalom is lehet fölösleges.

Éppen a forradalom motivációján és célján fordul meg a dolog. Ezért fogalmilag megkülönböztetjük az efemer puccsokat stb. az átgondolt, tudatos, reformcélokat szolgáló forradalmaktól. De a fölkelést is, amely nyomorúság-, éhség-, kétségbeesés-okozta felindulásból támad, etikailag enyhébben ítéljük meg. Goethe, a nagy arisztokrata a forradalmakért a kormányokat hibáztatta, szerinte a nép sohasem bűnös.

Forradalmat, részvételt a forradalomban sohasem szabad bosszúból vagy haragból kezdeni. Az igazi forradalom nem keletkezik romantikából és fantáziájából, sem unalomból és cinikus embermegvetésből; a forradalom hivatásos condottierejét sem fogjuk összetéveszteni a haladó szellemű forradalmárral, — mindezen rugókat a forradalmakban kitapogathatjuk az egyes forradalma-

rokon. Azok döntő motívuma a mérvadók, akik a mozgalmat szervezik és akik tudatos felelősséggel veszik át a vezetést.

Ezért, a forradalmat bírálva, pontosan meg fogjuk különböztetni az egész mozgalmat és egyes fázisait, periódusait és az egyes tetteket; a forradalmat mint egészet lehet etikailag helyeselni és mégis elítélni egyes személyeket és egyes cselekedeteket. Kropotkin a forradalmároknak egészen helyes előírásokkal szolgál, amiddőn azt követeli, hogy a vérontás a legszükségesebb minimumra korlátozódjék.

A pszichológus, aki tömegmozgalmat elemez, az etikus számára számos enyhítő körülményt tud felmutatni, nevezetesen megmagyarázza neki az általános forradalmi felindulást, amely idővel kóros formákat is öltethet; de az etikus, mint igaz taktikus, mindig hangsúlyozni fogja, hogy a felindulás rossz vezető reformátorok részére: az igazi forradalom meggyőződésből és annak megfontolásából keletkezik, hogy semmilyen más eszköz már nem tudja a szükséges haladást hozni és ezért forradalomra van szükség.

Az igazi forradalom reformáló forradalom és ezért a forradalom védői és hirdetői mindig újból és újból hangsúlyozták, hogy a forradalmat szellemileg kell előkészíteni, hogy csak az átföntolt és tervszerűen vezetett forradalmak járnak a kívánatos sikerei.

Latolgatás nélkül el lehet ismerni, hogy nem minden forradalmár rendelkezik a szükséges türelemmel; de áll ez ma általánosan. Az emberek máig is igen könnyelműen nyúlnak erőszakhoz, — látjuk ezt a háborúkból, amelyeket mint védekezést ugyancsak igazolni lehet, amelyek azonban gyakran csak az erőszakosságot szolgálják. Általánosságban szólva, az emberek mindezideig

állandóan és mindenütt pazarolják életerejüket és közvetve meg közvetlenül a halál birodalmát támogatják. Ne ölj! ennek általános érvénye van, minden esetben és azt jelenti, hogy a tudatos embernek minden lehető módon kímélnie kell a maga és felebarátja életerejét.

E tekintetben az eddigi állami berendezkedésnek és igazgatásnak igen sok a hiányossága és ezért lehet menetegetni a véres forradalmat is. Az állam és kivált az „isten kegyelméből való” monarchizmus mindmáig nemcsak kifelé, hanem befelé is lényegében a hadseregére támaszkodik, — ameddig háborúk lesznek, ameddig halálos ítéletek fognak esni, addig sok elégedetlen fog nyúlni éppen azokhoz az eszközökhöz, amelyekkel az állam ismertette meg őket, a lázadások, zendülések stb. gyakran csak elégedetlenek tervszerűtlen megnyilatkozásai; az állami igazgatás hasonló tervszerűtlenségénél fogva az elégedetlenségnek ilyen, csaknem endemikus megnyilatkozásai okozzák, hogy ex post kigondolnak valami reformtervet és aztán reformokat hajtanak végre. Oxenstiernának teljes igaza volt, minden kormánynak olyan forradalmi vannak, amelyeket megérdemel: a teokratikus abszolutizmus, erőszakosságával, forradalmi ellenerőszakot idéz elő.

A forradalom értékelése különböző lesz, aszerint is, amint magasabbra vagy alacsonyabbra értékeljük az államszervezetet és főképp a kormányt és a dinasztíát. Akinek az állam nem a legfontosabb és legértékesebb társadalmi szervezet, az a politikai revolúciót sem fogja revelációnak tekinteni.

Ha megértjük a társadalmi consensust, azt látjuk, hogy a forradalmárnak kell elsősorban haladó szellemben és demokratikusan éreznie és élnie, ha azt a jogot

vindikálja magának, hogy mint élet és halál ura léphessen föl. A demokratizmus nemcsak jogokat követel meg, hanem kötelességeket is ró ránk, a demokratizmus nemcsak az általános szavazati jog rendszere, hanem új világnézet és új életmód is. Az embereket elsősorban demokratáknak kell kiművelni és kinevelni a demokráciának. Az iskolát egyelőre az állam és az egyház igazgatja s a politikai harc éppen ezért az iskolának a teokrácia alól való felszabadítására irányul, — politikai műveltségre és nevelésre az iskolán kívül és a hivatalos nevelési eszmények ellenére kell szert tenni. A nehézség ama fatális cirkulusban van, hogy a fiúkat az apák nevelik, a fiatalokat az öregek, a demokratákat az arisztokraták. Éppen ezért a forradalom a fiúk zendülése az apák ellen.

Ha teljes nyomatékkal elutasítom a történelmi jogot és elvetem, mint *contradictio in adjecto*-t, nem szabad hivatkoznom a történelmi jogra a forradalom jogosultságának érdekében sem. Azok hivatkoznak azonban rá, akik az újat és a legújabbat a haladás nevében az egyetlen helyes normának ismerik el.

Sem a régi, sem az új és legújabb nem helyes és igaz, csak azért, mert régi, vagy új — ami valóban volt és van, azért még nem igaz és helyes. Ebben rejlik éppen az egész probléma!

Szükséges ezt mindjárt nyomatékkal hangsúlyozni a reakcionáriusokkal és radikálisokkal szemben. Nemcsak a forradalom, hanem éppen a revolucionizmus védelmezőinek is tisztában kell ezzel lenniök. A radikalizmus, amely állandóan kész a forradalomra és vágyik a forradalomra, történetfilozófiai és politikai vaktságában gyakran igen veszedelmes, mivel a reakció kezére dolgozik. Az újkor valamennyi művelt politikai gondolkodója

belátta a forradalom és a reakció consensusát és ezért az igaz demokraták és tudományosan gondolkodó politikusok célja az legyen, hogy legyőzzék a radikalizmust is. Legyőzni — ez nem azt jelenti, hogy az úgynevezett arany középutat keressük a szélsőségek között, mert ezt a szánalmas tanítást mindig legszívesebben a reakcionáriusok hirdették és ez a tan föltételezi az ellentétek megmaradását, — hanem azt jelenti, hogy következetesen haladó szellemben gondolkodjunk és cselekedjünk, az alkotó haladás útján tegyük lehetetlenné úgy a reakciót, mint a radikalizmust.

A radikalizmus gyakran nem haladó szellemű. Nem érti, hogy régebbi forradalmak meghódították már a demokratizálás más és gyakran hatékonyabb eszközeit és nem tud élni ezekkel az eszközökkel. Ha egyszer már kiharcolták a konstitucionalizmust, vagy éppen a parlamentarizmust, az alkotmány az intenzív politikai munka annyi eszközével szolgál, hogy a forradalom fölségessé válik és gyakran nem is hathatós. Etikailag a forradalom mindig csak mint szélsőséges eszköz van megengedve, — csak ha már fölhasználtunk minden rendelkezésünkre álló eszközt, vehetjük igénybe a végső és szélsőséges eszközt, de persze szükséges, hogy a döntés a lehető leglelkiismeretesebb formában történjék.

A haladás nem jelent állandó és egyenesen beteges törekvést az újszerűsége. A radikálisok és forradalmárok gyakran esnek bele a hisztorizmusba, miként a konzervatívok és reakcionáriusok is, — a tárgyilagos értékelést kronológiával pótolják: a konzervatívoknak az jó, ami tegnap volt, a forradalmároknak az jó, ami ma van, ami most van és ami holnap lesz. A konzervatív ember tradicionalizmusba esik vissza, a forradalmár radikalizmusba, az újszerűség hajhászásába, moderniz-

musba és modizmusba zuhan. Ebben az értelemben állítom szembe a realizmust a hisztorizmussal.

A haladó szellemű demokratizmus igyekszik legyőzni a konzervativizmust és a radikalizmust is: mindakettő utópisztikus. A forradalmár, mert nem lebeg tiszta cél előtte, csak az ellen harcol, ami történelmileg van adva és ezért könnyen negativistává válik: az ilyen forradalmár ugyanolyan elriasztó példa mint az a politikus, akinek létföltétele valami régebbi dolognak a léte s aki e régebbi dolog nélkül nem tudna élni; a forradalmár reakcionáriussá válik, a nyárspolgáriság elleni harcok maga is nyárspolgár lesz. A nyárspolgáriság ellenzése gyakran csak más formája a nyárspolgáriságnak.

Forradalom és bolsevizmus

5. Az orosz bolsevikok a mindenáron való forradalmat hirdetik; a nyugati szocialisták és nevezetesen a szociáldemokraták szembeszegülnek az orosz revolucionizmussal. Ezért a bolsevikok igen hevesen támadják a szociáldemokratákat ezek állítólagos reformizmusa miatt, amiért nem ismerik el a fegyveres forradalom szükségességét és jogosultságát és amiért nem kezdeményeznek forradalmakat. Maga Lenin és ugyanúgy Radek és mások is nevezetesen Kautskynak szentelik figyelmüket és főképpen vele szemben vannak ellenséges érzülettel. Kautskyn és Bernsteinon kívül bolsevista indexre kerültek úgyszólván az egész világ kiváló szocialista vezetői, nemcsak az orosz Plechanov és Martov, hanem Otto Bauer, Friedrich Adler, Hilferding, Ledebour és mások, Scheidemannról nem is szólva. A franciák közül Longuet, az angolok közül az egész Labour-Party és természetesen a fabiánusok, az olaszok közül Turati, az amerikaiak közül Hillquit, — valóban csaknem mindenki. Lenin valamennyiüket elátkozza mint opportunistákat és szociálpatriótákat, hogy meghamisították Marx tanát és Marx revolucionizmusából burzsoáreformizmust csináltak. Gyakran félelmet, személyes gyávaságot vetnek a szemükre, — azokat a férfiakat illetik ezzel a váddal, akik életük kockáztatásával harcoltak a

cárizmus ellen, akik éveket töltöttek a fogházban és Szibériában.

Marx és Engels — ez igaz — azt hitték, hogy a kapitalizmus végső forradalma és katasztrófája mielőbb bekövetkezik: a Kommunista kiáltványban kijelentették, hogy Németország közvetlenül burzsoáforradalom előtt áll, amelyet nyomban proletárforradalom fog követni. Hasonló jóslatok hangzottak el később is, de tévedtek a világhelyzet megítélésében s ezért többször halasztották el későbbi időpontra a proletárforradalmat, míg végül is megváltak eme nézetüktől. Marx is meg Engels is mind határozottabb formában mondott le a revolucionizmusáról, míg végül is Engels 1895-ben, kevéssel halála előtt, a német proletariátusra hagyományozta politikai bölcsességének summáját, amikor is, teljesen Marx szellemében, azt tanácsolta neki, mondjon le a fegyveres forradalomról, mint az egyetlen és legbiztosabb eszközzel, ezzel szemben annál ernyedtelebbül harcoljon a szavazólappal a kezében, hogy a választók között és a parlamentben többségre tegyen szert, amellyel azután hajtsa végre az átmeneti proletárdiktatúrát.

1848 előtt s a forradalom idejében Engels radikális volt, aki megittasult a német-porosz, osztrák és orosz abszolutizmus elleni forradalom eszményeitől; a forradalmi eszmények meglehetősen elvontak voltak és kimerültek a politikai szabadságra, — a legkonkrétebb formában köztársaságra — való törekvésben. Az 1848-at követő első időben Engels még meglehetősen homályosan beszél a forradalomról; látni, hogy a fogalmat tudományosan még nem analizálta. Ismeretes például egy levele, amelyet 1851-ben Marxhoz intézett s amelyben

a forradalmat természeti tüneménynek (Naturphänomen) mondja, amely fizikai törvényekkel bír, ebben a levélben olyan definíciókat találunk, mint például „a szükségesség anyagi ereje” s hasonló kijelentéseket, amelyek tudományos és szociológiai elemzés hiányáról tesznek tanúságot. Később Engels és Marx is igen gondosan tanulmányozták a forradalom problémáját, amiről a problémának szentelt különböző cikkek és írások tanúskodnak; a párizsi kommün új ösztönzésül szorgált a különböző forradalmak elemzésére és összehasonlítására. S akkor már meg volt szervezve a szociáldemokrata párt és Marx meg Engels szociális és gazdasági problémák tudományos analizálásával foglalkozott, a tudományos szocializmus fogalma kezdett megállapodni. Engels és Marx mind határozottabban kezdték elkülöníteni a szocializmust az anarchizmus különböző formáitól és fokozataitól s elfogadták a fejlődéstani álláspontot, amelyet a darwinizmus és általában az evolucionizmus dolgozott ki.

Engels Marx-on keresztül fejlődött. 1883-ban Engels egy Bernsteinhez intézett levélben egész világos formában annak a nézetének adott kifejezést, hogy a szocialisták polgári köztársaságot várhatnak és kell is várniok; ez teljes határozottsággal fejezte ki a fejlődéstani álláspontot. A Kommunista kiáltvány ötödik kiadásának előszavában 1890-ben Engels már megírta azt, amit oly gyakran idéznek: „A Manifesztumban kifejezésre juttatott gondolatok végleges győzelmét illetően Marx egyesegyedül a munkásosztály értelmi fejlődésében bízott, amelynek az akció és diszkusszió összekapcsolása révén szükségszerűen be kell következnie.” S az 1891-ben elfogadott erfurti program bírálatában

azt tanítja, hogy azokban az országokban, amelyekben a nép teljes képviseletre tett szert és többséggel bír a parlamentben — mint Angliában, Amerikában és Franciaországban —, a régi rezsim békésen átmehet az újba. Ezzel egybehangzóan a demokratikus köztársaságot a proletárdiktatúra specifikus formájának jelenti ki. Mint látni, Engels szó szerint ismétli Marx kijelentéseit, míg végül is 1895-ben — Marx: „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig” című könyvének előszavában — a forradalomnak főntebb ismertetett általános analizisét nyújtotta és a parlamenti taktika mellett foglalt állást.

Marx is forradalmi romantikus volt 1848-ban és a forradalmat követő reakció idejében, amíg szocialista nem lett; amikor eljutott a tudományos szocializmushoz, már másképpen ítélte meg a forradalmat, mint 1848-ban és még a *Kapital* első kötetében is. A bolsevikok nem járnak el tudományos szempontból helyesen, amikor állandóan Marx első fejlődési korszakára hivatkoznak. Marx politikai és tudományos érettsége korszakában lehetségesnek tartotta, hogy legalább egyes országokban, mint Angliában, Amerikában és Németalföldön forradalom nélkül, békés úton lehet majd végrehajtani a szociális átalakulást. Marx ezt kifejezetten kijelentette 1872-ben, Amszterdamban tartott beszédében, nota bene a párizsi kommün után. A passzus fontossága miatt az eredetiből idézek:

„Der Arbeiter muß eines Tages die politische Gewalt in der Hand haben, um die neue Organisation der Arbeit zu begründen. Er muß die alte Politik umstürzen, welche die alten Institutionen aufrechterhält, wenn er nicht, wie die alten Christen, die solches vernachlässigt und ver-

achtet haben, auf das Reich von dieser Welt verzichten soll. Aber wir haben nicht behauptet, daß die Wege, um zu diesem Ziel zu gelangen, überall dieselben seien. Wir wissen, daß man die Institutionen, die Sitten und das Herkommen der verschiedenen Gegenden berücksichtigen muß, und wir leugnen nicht, daß es Länder gibt, wie Amerika, England und, wenn ich Eure Einrichtung besser keimte, würde ich vielleicht hinzufügen Holland, wo die Arbeiter auf friedlichem Wege zu ihrem Ziele gelangen können. Doch nicht in allen Ländern ist dies der Fall.” („A munkásnak valaha a politikai hatalmat kezében kell tartania, hogy megalapíthassa a munka új szervezetét. Meg kell buktatnia a régi politikát, amely fenntartja a régi intézményeket, ha csak, mint a régi keresztények, akik az ilyesmit elhanyagolták és megvetették, nem akar lemondani az országról, mely e világból való. De mi nem állítottuk, hogy az utak, amelyek e célhoz vezetnek, mindenütt ugyanazok. Tudjuk, tekintetbe kell venni a különböző vidékek intézményeit, erkölcsseit és hagyományait, s nem tagadjuk, hogy vannak országok, mint Amerika, Anglia és, ha jobban ismerném a ti berendezkedéteket, hozzátenném tán, hogy Hollandia is, ahol a munkások békés úton juthatnak el céljukhoz. De ez nem áll minden országra.”)

És Engels, mint már mondtuk, kijelentette, hogy a forradalom Németországban sem szükséges.

A bolsevikok tehát revolucionizmusuk érdekében egészen jótalanul hivatkoznak Marxra és Engelsre. Fejlődésük szocialista és tudományos korszakában mindketten lemondtak a revolucionizmusról. Egyenesen komolytalan dolog, ahogyan a bolsevikok kerülgetik

Marx és Engels nézeteit a ahogyan részben elhallgatják azokat, — nyilvánvaló bizonyítéka ez annak, hogy a politika valóban tudományos megítélésére képtelenek. Marx és Engels a fegyveres forradalmat legfőbb kiegészítő eszköznek tekinti, amely kiegészíti és betetőzi a kapitalizmus bomlását s ez utóbbiban akkor már az új rendszer főelemei kifejlődtek egy — a kapitalizmust jellemző — gazdasági forradalom segítségével; ezt a belső forradalmat, amelyet a gazdasági fejlődés idéz elő, tekinti Marx és Engels egyedül fontosnak és döntőnek. Marx és Engels a társadalmi rend határozott megváltozását, mint mondtuk, a munkásság műveltségétől várja. Lenin a fegyveres forradalmat tekinti a legfontosabbnak és alkotó eszköznek, amely még a félkapitalista, a tulajdonképpen nem-kapitalista és műveletlen Oroszországban is végleges kommunista rendszerre fog vezetni. Marx-Engels tudományos és fejlődéstani álláspontot foglalt el; az orosz bolsevikok nem gondolkodnak fejlődéstanilag, hanem abszolutisztikusán és tudománytalanul.

Elvégre is világos, miről van szó: a forradalom, mint tiltakozás, büntetés, megriasztás, nem elégséges, — a forradalomnak konstruktívnek, alkotónak kell lennie, a régi igazgatást új igazgatással kell pótolnia. Az ilyen forradalomnak nem kell fegyveresnek lennie, elő lehet készítve a tömeg az új feladatok végrehajtására alkalmas vezérek nevelése útján. A bolsevikok lelkesednek régi korok kultúrátlan, abszolutisztikus, erőszakhoz szokott korok forradalmaiért, — Marx és Engels az újkori, kulturált, új igazgatást biztosító forradalom eszményéhez küzdötte fel magát.

Lenin természetesen a kapitalizmusnak az egész vilá-

gon bekövetkezendő végső katasztrófáját, várja, de ebben szintén téved; egész szemlélete, amellyel az emberiség és az egyes nemzetek fejlődését vizsgálja, utópisztikus és történetfilozófiája téves. Lenin és társai az Európában bekövetkezendő végső katasztrófa dátumát már több ízben bejósolták és mindig hasztalanul: fokozatosan kitölték a várt összeomlás időpontját, de híveiket és önmagukat is mindezideig a — jövővel áltatják. Igaz, hogy Lenin olykor realizisztikusan is beszél A kommunista radikálisokkal folytatott polémijában óva inti őket attól, hogy magukhoz ragadják a hatalmat, amíg a proletariátus nem jutott el harcában bizonyos fokra, amely fok a különböző országokban és különböző körülmények között nem ugyanaz. Azt mondja: „Helyesen felismerni ezt a fokot csak a proletariátus gondolkodó, kipróbált és tapasztalt vezérei tudják minden egyes országban.” S aztán: „A taktikának az adott állam s a környező államok valamennyi társadalmi osztályának józan, szigorúan objektív és világmértékkel való fölmérésére, valamint a forradalmi mozgalmak tapasztalataira kell támaszkodnia.”

A bolsevikokon forradalmi romantizmus és miszticizmus vesz lassankint erőt; a revolúció számukra reveláció, a bolsevikok többsége számára a forradalom a szó szoros értelmében fétis. Ez megfelel intellektuális és erkölcsi fejletlenségüknek. A forradalmat ezért tekintik hovatovább célnak: adminisztratívén nem tudnak dolgozni s úgynevezett nagy tettekre — legalább gesztusokra és szavakra — vágnak. Ezért harcolnak folyton az ellenforradalommal, amelyet önkényesen definiálnak. A bolsevikok oroszok s Lenin az oroszokról folyton azt hangoztatja, hogy nem tudnak úgy dolgozni,

mint a nyugati nemzetek; Leninnek ebben inkább igaza van, mint maga is sejti: az oroszok még a régi, arisztokratikus állásponton vannak, amely nem értékeli a munkát és munkakészséget; a bolsevikok az erőszakoságnak ezt az alacsonyabb kulturális korszakát teljes egészében képviselik. Innen van az ellentét Marx-Engels programja és a bolsevista valóság között.

A bolsevikok mint emigrációs párt nőttek fel, amely illegálisan, titokban, a titkos társaságok módszereivel dolgozott. A lényegében terrorisztikus és anarchisztikus orosz forradalom eme tradíciójában nevelkedtek és nem tudnak szabadulni ettől a tradíciótól. Innen vannak a bolsevista igazgatásnak, valójában közigazgatási rög-tönzésnek, igazgatási dilettantizmusnak ama bizonyos bolsevista hibái, itt keresendő az átgondolt, egységes terv hiányának, az összefüggéstelenségnek és következetlenségnek az oka. Radek mostanáig is azt ajánlja Nyugat-Európa szocialistáinak, hogy illegális titkos szervezeteket alakítsanak. Ez a különbség Európa és Oroszország között. Az európai szocialisták már pozitívebbek, már nyugodtan tudnak dolgozni és alkotni, ezért a forradalmat is realizisztikusan ítélik meg, misztika és romantika nélkül.

A bolsevista fegyveres forradalom — európai szemszögből nézve — nem volt szükséges. Mihelyt megbukott a cárizmus és szocialista-liberális kormány lett az úr s kivált, amikor az alkotmányozó nemzetgyűlésnek — amely 36 millió választó akaratát képviselte — szocialista többsége volt, — 703 képviselő közül 639 szocialista volt — a bolsevisták mint kisebbség megelégedhettek volna parlamenti, közigazgatási és nevelő munkával. Szervezhették volna a parlamenti ellenzékét. Hogy Kerenszkij kormánya hibákat követett el, az igaz,

de ezek a hibák nem jogosították fel Lenint újabb hibákra, „hibák ezreire” — mondja Radek. De a bolsevikok nem tudtak és nem tudnak dolgozni; tudnak munkára kényszeríteni — a bolsevista rezsim bevezette a burzsoázia rabszolgaságát s nota bene ez a burzsoázia igen önkényesen van definiálva, úgyhogy ezzel bevezeti ték a munkásság rabszolgaságát is —, tudnak harcolni, ölni és meghalni, de nem tudnak szorgalmasan, kitaratóan, fáradhatatlanul dolgozni.

Forradalmuk ezért politikai volt és nem szociális s nem gazdasági. Forradalmukat főképpen a cári hadsereg vereségének kihasználásával hajtották végre. Mihelyt Lenin kijelentette, hogy a háborút mindenáron be kell fejezni, a katonák tömegei csatlakoztak hozzá. Ez a tömeg két részből állt: a hároméves szerencsétlen háború borzalmain átment, elcsigázott és a vereség által demoralizált katonák mellett ott voltak a katonailag nem fegyelmezett új seregek tömegei, — ez az egész tömeg szívesen fogadta Lenin ultrapacifizmusát. Ezzel győzött Lenin, nem pedig azzal, hogy Marx alapján helyesen fogta volna föl a kapitalizmus és szocializmus világhelyzetét.

Minden forradalom szükségszerűen végül egy vagy több politikai vezért jelöl ki. És a végső döntés nem annyira történelmi kérdés, — a döntés arról, helyesen választották-e meg a forradalom végrehajtásának időpontját — hanem lelkiismeret kérdése is. A lelkiismeret kérdése, mert a forradalom mellett dönteni annyit tesz, mint sok ember élete és halála fölött dönteni. Ez a végső döntés nem igazodhatik más szabályhoz, mint ahhoz, hogy a forradalom valóban végső, egyetlen s tehát abszolúte szükséges eszköz a szabadság megvédelmezé-

sére és a tökéletesebb jövő felé való fejlődés biztosítására.

A háború előtt sok éven át foglalkoztam a forradalom kérdésével; nem egyszer ért az az ellenvetés, hogy tisztára akadémikus problémát fejtegetek. Pedig ez, mint látjuk, nem akadémikus kérdés, a forradalom mint a dolgok fejlődése bizonyítja, napjaink problémája. Ezekkel az állandó diszkussziókkal, amelyeket a forradalomról erkölcsi szempontból folytattam — legutóbb az Oroszországról szóló könyvemben —, bizonyítékát szolgáltatottam annak, hogy helyesen ítélt meg a világhelyzetet: felfordulásokat és forradalmakat vártam s kiéreztem, hogy végül magamnak is döntenem kell majd a forradalom szükségességéről és jogosultságáról. Ez meg is történt, — megszerveztem nemzeti harcunkat és vezettem forradalmunkat.

A forradalom mellett való döntés, mint már nem egyszer mondtam, nem volt számomra könnyű. Sokat szenvedtem, mert annak a felismeréséről volt szó, vajjon forradalmunk az adott világhelyzetben eredményes lesz-e és hogy az eredmény föl fog-e érni a feláldozott emberéletekkel. S a vezérnek az a különleges helyzete: kerülnie kell a veszedelmet, hogy híveit magukra hagyja tanács és vezetés nélkül. Elhagytam családomat s az ő üldözésük sem nyomasztott el, számoltam ezzel és habozás nélkül vállaltam. A sors furcsa akaratából Pétervárott, Moszkvában és Kievben bekerültem a bolsevista forradalmak kellős közepébe; nem egyszer golyózaporba jutottam, Moszkvában hat napot töltöttem a fegyvertűz alatt tartott Metropole-szállóban, ablakaimat később is, Kievben, golyók és srappelliszilánkok verdestek, — nem féltettem magam, és nem voltam gyáva, amint erről a vérlátta gyakorlatban meggyőződtem.

De éjjel-nappal gyötrődtem akkor, amikor mások életéről kellett döntenem, amikor híreket kaptam hű katonáim haláláról és halálra kínoztatásáról. A forradalomról tehát nemcsak mint teoretikus, hanem mint gyakorlati ember is beszélhetek.

Kell, hogy az embernek mások élete szent legyen; tisztelettel kell lennie felebarátja személyisége és élete iránt. Ez az alapja az egyének és a társadalom életének; és ez a humanitás állapítja meg a forradalom és a háború szabályait. A forradalmat védelmi okokból s rem uralkodóvágyásból és zsákmányéhes támadókedvből kell kezdeményezni, azonkívül pedig a lehető legkevesebb emberéletet szabad csak feláldozni. Éppen ebben különböznek az oroszok a maguk kulturális primitívességében tőlünk, nyugatiaktól: a háborúban és a forradalmakban csak úgy pazarolják az emberéletet! Saját szememmel láttam a bolsevista forradalmárok szörnyeteit, egyenesen barbár durvaság, gyakran állatiasság nyilvánult meg bennük, de a legnagyobb erkölcsi borzalmat az keltette bennem, hogy ezek az emberélet-áldozatok szemelláthatóan — fölöslegesek voltak.

Lenin Kautskyt és a bolsevista forradalom valamennyi ellenzőjét polémiájában gyávasággal vádolja meg, — szerinte a félelemben kell keresni tulajdonképpeni motívumát annak, hogy miért vannak a bolsevista revolucionizmus ellen. Én Kautsky pártján állok, nem gyávaságból, hanem tudatosan és mert megismertem Oroszország és Európa helyzetét, s tiszta lelkiismerettel, hosszas és őszinte megfontolás után, azt mondom, hogy a bolsevikok végzetesen tévednek. Elsősorban nem képesek megérteni, hogy az európai nemzetek és erkölcsiségük előrehaladása elveti már az erőszakot, tehát

a támadó háborút és támadó forradalmat is; az európai humanitás csak valóban védelmi háborút és forradalmat ismer el. Továbbá nem képesek megérteni a bolsevikok hogy Oroszország a maga műveletlenségében és elmaradottságában nem érett nemcsak a kommunizmusra, hanem a tudományos szocializmusra sem, és hogy forradalom útján nem tesz szert arra az érettségre. Európában érettebbek vagyunk mélyreható szociális átalakulásokra s ehhez nincs szükségünk fegyveres forradalmakra, legkevésbé azonban orosz mintájú terroristá forradalomra.

A szociális kérdés

6. Szociális kérdés: jelenti annak a gazdasági és általában társadalmi nyomorúságnak, anyagi és erkölcsi nyomorúságnak a hatalmas jelen valóságát, amelyet mindnyájan és állandóan magunk előtt látunk, akár a gazdagok fényűzését és a proletárok ínségét nézzük, akár pedig a városokban vagy vidéken, az uccán vagy a háztartásokban figyeljük az életet . . . Szociális kérdés — ez ma ezrek és milliók nyugtalanságát és elégedetlenségét, vágyát és félelmét, reményét és kétségbeesését jelenti . . .

A szociális kérdés ma konkrété és gyakorlatilag a *szocializmus* kérdése; minálunk pedig a szocializmus: főképpen *marxizmus* . . .

Érthető, hogy a különböző szakemberek, amidőn a szocializmust tanulmányozzák, saját álláspontjukat tekintik a legfontosabbaknak; a jogász úgy véli, hogy a szocializmus problémáit jogilag kellene megformulázni, a közgazdászok a gazdasági kérdésekre fektetnek súlyt. Kivált a közgazdasági szempontok tengőnek túl, mintha a szocializmus csupán gazdasági kérdés volna. A szocializmus nem pusztán gazdasági kérdés és sosem is volt csupán az. És hogy a szocializmus csak gyomor-kérdés lenne, a kés és villa kérdése, — azt minden bizonytalansággal csak a szociális pincérek gondolják, akik persze

ma, amikor úgyszólván minden „szociális”, szép számmal vannak.

A kiváló szocialisták maguk is a szocializmust mindig elméleti tekintetben teljes és új világnézetnek hirdették, gyakorlati vonatkozásaiban pedig egy új társadalmi rendre való törekvésnek. A közgazdasági nézetek és berendezkedések igen fontosak, de a szocializmust nem merítik ki, még a történelmi materializmus szempontjából sem.

A szocializmus problémái főképpen filozófiai kérdést jelentenek számunkra: a mai szocializmus a maga gyakorlati és elméleti megnyilvánulásában mindenkit, filozófiája és élete revíziójára készítet. A szocializmus ma tudásunk, tudatunk és lelkiismeretünk végzetes kérdése.

A szociális kérdés nem csupán munkáskérdés; a szociális kérdés nem csupán egyetlen osztály és kaszt kérdése, mindnyájunkat érintő kérdés. Amennyiben a munkásságtól jövő nyomásnak az általános szavazati jog nyújtásával engedünk, ez a kérdésnek csak részleges és negatív megoldását jelenti; a kérdést teljes egészében és pozitíve kell megoldani, ami azt jelenti, hogy minden főt és szívet fel kell világosítani és meleg emberi érzéssel megtölteni, jelenti továbbá, hogy a szellem hatalommal kell felruházni, amellyel az az anyag fölött uralkodjék, és jelenti végül az önzés elnyomását önmagunkban.

A szociális kérdés az erkölcs és erkölcstelenség kérdése, a törekvés és a hatékony humanitás kérdése . . .

A munkásságnak tökéletesítenie kell régi önképző s egyéb egyleteit. Túlságosan gyakran veszek észre szocialistáinknál valami fatalizmust, — hogy most nem lehet semmit sem tenni, hogy az egész társadalomnak

kell előbb átalakulnia; hasonlóan beszélnek a mi államjogászaink, amikor azt hangoztatják, hogy majd a jövőendő cseh államban, nem a mai osztrák monarchián belül, fogunk igazi szabadságra berendezkedni stb. Ez a munkátlanság utópizmusa és fatalizmusa. A valóban szociális munkának, hogy úgy mondjam, koncentrikusnak, általánosnak kell lennie, nem pedig egyoldalúnak. A munkásságnak részt kell vennie mindennemű kulturális munkában, vagyis nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is, közművelődési alapon is kell szervezkednie s egyáltalán minden idevágó alapon, amelyekre helyezkedve szolgálni tudja a maga és az összesség haladását. Hiszen Marx és Engels az ember általános diszponibilitását akarják, egyetemességet, — s ehhez már most, itt és mindenütt alkalom és ok kínálkozik.

Ez természetesen a materializmusról s az ökonómiai materializmusról való lemondást jelenti, továbbá az amoralizmusról való lemondást is és jelenti végül azt, hogy a felelősség és szolidaritás erkölcsi átérzésében az élő és az eljövendő nemzedékekért kell dolgozni. Jelenti ez azt is, hogy minden munkát — nemcsak a politikait — egységes szempont alapján kell irányítani; a szűk demokratizmust ki kell szélesíteni általános élet- és világnézeté; az ilyen demokratizmus politikája olyan taktikává fog válni, amely valóban az életet és világot fogja átfogni, — politika sub specie aeternitatis lesz.

Ami a szociáldemokrácia főalapelveit illeti, már nem egyszer adtam kifejezést ama véleményemnek, hogy a szociáldemokrata program filozófiai és szociológiai alapját nem fogadom el. A szocialista filozófia a „klasszikus” filozófiából fejlődött ki; a szociáldemokraták a múlt és a jelen század eme filozófiájából merítették materia-

lista nézetüket, amely az úgynevezett történelmi materializmust tekinti a szocialista politika és általában a filozófia elméleti alapjának. Az általános világnézet kérdéseiben, az ember végső dolgainak kérdéseiben természetesen nincs és nem is lehet kompromisszumnak helye. Nem szokásom sokat beszélni ezekről a dolgokról és hitemet kiszolgáltató liberalizmusunk és klerikalizmusunk támadásainak s ezért egyszerűen csak meg akarom ismételni, hogy határozott ellenzője vagyok a materialista világnézetnek. Ennek ellenére megtanultam toleránsnak lenni és nem kiáltok ki minden materialistát rossz embernek, a materializmus minden ellenzőjét pedig derék és jó embernek. Túlságosan gyakran győződtem meg róla, hogy a materializmus filozófiai és teológiai ellenfelei semmivel sem jobb emberek, sőt, ha a tetteket és a életet nézzük és nem tisztán a krédót és szavakat, gyakran rosszabbak. Ha mi antimaterialisták valóban nem-materialisztikus életmódot folytatnánk, a munkásság és a szociáldemokrácia nem fogózkodna a materializmusba.

Ezért különbséget teszek egyrészt a szociáldemokrácia követelményei s egyes programpontjai, másrészt filozófiai elvei között; különbséget teszek agyonsanyargatott munkásságunk igazságos követeléseit és idegen filozófiájára között, amelyet a társadalmi igazságtalanság és a mi közönységünk kényszerít rá. Ami az egyes politikai és szociális követelményeket illeti, azokat jobbra igazságosaknak tekintem s ezért mindig is éreztem az erkölcsi kötelezettséget, hogy ezeket a követelményeket minden lehető módon támogassam; közgazdasági kérdésekben nem vagyok szakember s nincs bátorságom határozott szót mondani e téren, de annyira mégis meg

tudom ítélni a dolgot, hogy Marx és a többi szocialista teoretikus kritikája jogosult s egészében helyes, azonban pozitív elméleteiknek nincs nagyobb értéke, mint más őszinte és átgondolt elméletnek. Hogy a szociáldemokrácia megtámadhatatlan tekintélyt csinál Marxból, azt meg tudom érteni, de nem helyeselhetem. Azért azonban — s ezt igen jól tudom és érzem — semminő okom és jogom sincsen rá, hogy az igazságosság és egyenjogúság követelményei ellen állást foglaljak, akárki és akárminő elvek nevében hirdeti is ezeket a követelményeket. „Ki közületek az az ember, aki, ha a fia kenyeret kérne tőle, követ adna neki?” Mi pedig a mi munkásságunknak köveket adunk — irodalmi, filozófiai, teológiai, politikai köveket . . .

A szociális kérdés főproblémáját az erkölcsi megújulásban látván, nem osztom azokat a nézeteket, amelyeket a klerikalizmus hirdet ebben a kérdésben, noha megengedem, hogy a klerikalizmus a szociális kérdés fel fogásában még jobb a liberalizmusnál...

Érdeemes elgondolkozni fölötte, hogy Marx miért alapítja egész ökonómiáját és szociológiáját a munkára. Miként Plátó az igazságosság elemzésével kezdi el államát, akként Marx a munka elemzésével.

A szocializmusban és speciálisan a marxizmusban az idők nagy jelét látom. A munkát mindjárt a modern gondolkodás kezdeteiben elismerik filozófiai és szociális princípiumnak. Már Locke lelkesedik a munkáért, követik ebben Adam Smith és Ricardo, Adam Smith és Ricardo után pedig Marx. Marx, éppen a maga egyoldalúságával, kellően megmutatta a munka fontosságát az egész modern életre nézve. A pozitivisták azt fogja ugyan mondani, hogy Marx a munkából fétist csinált, de ilyen

fétisek nélkül mások sem tudtak eddig meglenni, még maga Comte sem.

Marxnak azonban nagy érdeme abban áll, hogy fölfedte előttünk a munkásság által végzett munka világát. Elismerem, hogy már előtte is rámutattak egyesek erre a munkára, de senki sem oly hathatósan. Marx e tekintetben is egyoldalúan jár el — a tárgyilagos kritika nem tud előlött szemet hunyni — de éppen ezért kell tudatosítanunk magunkban, hogy mit jelent Marxnak ez az igyekezete. Érdemes tudatunkba vésni azt, hogy Marxnak ebben az egyoldalúságában nagy erő rejlik.

Röviden szólva, Marxban kísérletet látok, amely odaírányult, hogy felértékelje az *apró* — fizikai és szellemi — munkát. Az emberek eddig irtóztak és ma is irtóznak a munkától s irtóznak éppen ettől az apró, formátlan, távolról sem pompázatos, kevésbé izgalmas munkától. Az emberek eddig többet éltek sport, semmint munka révén, — most kezdődik az apró munka ideje. A munka eddigi romantizmusa át kell, hogy adja helyét a realizmusnak. Nemcsak az úgynevezett nagy tettek jelentik a munkát, hanem a kéréses munka is munka; nemcsak hősök végzik a munkát, hanem apró és megaláztatott emberek is, akikről a történelem még nem tud regélni; nemcsak az a munka, ha életünket áldozzuk a háború harci zajában, amelyre a kortársak és az utódok is izgatottan függesztik szemeiket, hanem az is munka, ha erőinket áldozzuk felebarátunknak, még pedig főként kitartó munka révén. Az arisztokratikus sport régi rezsimjével szemben a filozófiában, művészetben, etikában és politikában, valamint a vallás terén is a demokratikus munka új korszaka kezdődik, mint mondom,

nemcsak a fizikai, hanem a szellemi apró munkáé is, új munka korszaka az élet minden ágazatában.

Marx a munkában találja meg az ember személyiségét, nem pedig a vagyonban, ezért olyan abszolút az ő értékfogalma. Ebből az ő abszolút munkaértékeléséből kifolyólag Marx egyenlően értékkel mindenfajta munkát, — ebben nyilvánul meg éppen a munkának a demokratizmusa. Egyenlőség, amely a munka egyenlő voltán alapul...

A szociális reformokat nemcsak vallási és erkölcsi téren, hanem jogi alapon is meg fogjuk kísérelni. Az egész államot társadalmasítani kell. Ez valami új, az eddigtől eltérő és magasabb valami. Halljuk húsvétkor: *Feltámadott!* Igen, — mi is ünnepelhetjük a cseh ember feltámadását a szociális munkára, amely a cseh nemzetből igazi testvéreket fog csinálni. *Feltámadott!* — feltámadott az az igazi Jézus, akire a megismerés igaz fényében tekintünk, feltámadott a cseh ember, ébredszik a cseh lelkiismeret. Hogyha ez a cseh lelkiismeret tényleg felébred bennünk, akkor nemcsak szeretni fogjuk felebarátainkat, hanem a felebaráti szeretet szociális törvények útján fog valóságot ölteni. Arra fogunk törekedni, hogy ne legyenek ínségeseink és szegényeink. A táboríták voltak a mi első szocialistáink és kommunistáink; *iparkodjunk, hogy koldusok ne legyenek közöttünk. Ez a mi cseh eszményképünk!*

*

Nem ismerem el abszolút egyenlőséget. Nem, mintha nem szeretném elismerni, de a tapasztalat arra tanít engem, hogy az emberek különböznek egymástól erő,

tehetség, környezet tekintetében. Mindennemű szociális reform számára tehát csak az lehet fontos, hogy lehetőleg elviselhető egyenlőtlenséget érjen el. A törvény csak egyenjogúságot állapíthat meg, de nem egyenértékűséget.

Nem ismerem el a gazdasági egyenlőség követelményét. Az erős szolidaritás mellett vagyok, de elutasítom a kommunizmust.

Elvetem a gazdasági kommunizmust, nem hiszek a szellemi kommunizmusban, ahogy például Marx ecseteli és elutasítom a nemi és családi kommunizmust.

Elismerem, hogy a mostani egyenlőtlenség jogosulatlan és igazságtalan. Az emberek ma éhenhalnak, — de meghalnak a kenyértől is, a csömörtől.

Nem hiszem, hogy a szükséges reformot csak gazdasági alapon lehet végrehajtani. Egyszermind végre kell hajtani az erkölcsök és nézetek reformját is. Ennek a reformnak a végrehajtására Marx materializmusa nem elégséges. A történelmi materializmus, általában a materializmus lehetetlen dolog. Éppen ezért számomra nem szentség a vagyon, sem a magán, sem pedig a közösség vagyona. A tulajdon valamennyi formáját és fejlődését elsősorban utilitárisan ítélem meg, mint célra vezető eszközt. Valamennyi tulajdonjogi állapotban csak átmeneti történelmi formát látok.

A kommunizmus csak oly mérvben és olyan alapon lehetséges, ahogyan már Platóval szemben Arisztotelész állapította meg: barátsági alapon. Ezt igazolják a kommunista kolóniákkal tett tapasztalatok. A kommunizmus ellenzői ugyan gyakran azt állítják, hogy egyetlen kommunista kolónia sem sikerült, ez azonban nem igaz ... Tisztára gazdasági alapon, ahogyan a történelmi mate-

rializmus követeli, a kommunizmus nem lehetséges; a kommunisták alapvető hazugsága ugyanis az, hogy mindenkinek azt kell akarnia, amije a szomszédnak van és mindenkinek annak kell lennie, ami a másik.

Általános gazdasági kommunizmust messzi időpontban is lehetetlennek tartok; számomra a kommunizmus nem is jelent szociális eszményt.

Az oroszok mostanáig is azt remélik, hogy a forradalom csodákat fog teremteni; máig is mitikusán, kritikátlanul hisznek. Az oroszoknak, hogy röviden fejezzem ki magam, hiányzik az ő revolucionizmusuk Kantja. Ezért etikailag sem jutottak tovább Stepnyak ószövetségi elméleténél: „Halálért halál.”

Az oroszok igen könnyen feledkeznek meg róla, hogy céljuk nem a forradalom, hanem a demokrácia; az orosz revolucionizmus igen gyakran fajul el anarchizmussá és nihilizmussá. Bakuninnak teljesen igaza van, amikor Oroszország és Európa részére új etikát, új embert hirdet, de neki magának nem volt annyi ereje, hogy következetesen emez új etika szerint cselekedjen. Elméletben demokrata, a gyakorlatban arisztokrata volt.

Az új etika a demokratikus egyenlőség etikája; a demokratikus egyezéség bíráló gondolkodást igényel, -- az orosz forradalmárok ugyan szintén belátták, hogy először a régi fogalmakat és szokásokat kell kipusztítani, de az orosz forradalmár gyakran gondolkodik a régi módon és a régi szokások szerint él. Szabad akar lenni, de nem tud megválni a tradíciótól és a jobbágysor első megszokásaitól, — az első forradalmárok éppen felszabadult érzésű jobbágyok voltak! A forradalmárok nagy többsége ugyan szabad emberekből, a nemességből rekrutálódott, a rabszolgaság azonban társadalmi és

szellemi állapota volt úgy uraknak, mint rabszolgáknak egyaránt.

Az orosz forradalom kritikátlansága — hogy úgy mondjam — egy személyes sértés érzetében nyilvánul meg, amelyet az orosz forradalmárok éreznek. Persze el kell ismernünk, hogy Oroszországban nehéz nem személy szerint gyűlölni a reakcionáriusokat ... De állandóan arra kell törekedni, hogy a harc személytelenül folyjék, hogy az egyént ne tekintsék olyannak, mint aki sokakért bűnös: a cárizmus is csak része az elméleti arisztokratizmusnak, a cár is csak egy a sok közül.

Az orosz viszonyok tökéletlensége a terrort a forradalom egyik különleges formájának tette meg; es a terror eo ipso személyi: az egyén megint csak egyén ellen harcolhat.

Érdeme a marxistáknak, hogy elvetik a terrort és tömegforradalmat akarnak előkészíteni; joggal törekednek a tömegek politikai kiművelésére és nevelésére: a végső forradalmat minden bizonnyal csak a politikailag magasan álló tömeg segítségével lehet végrehajtani. Amennyiben pedig a forradalomhoz elégséges a pusztá műveltség és nevelés, a véres forradalom fölöslegessé válik.

Politikai előítéletek

7. Moszkvában, egy messzelátható helyen ez a mondat díszelleg: „A vallás ópium a népnek!” Ez csak Bakunin szavainak más megfogalmazása, amikor a vallást orosz szempontból megítélte és amikor azt mondta: az egyház mennyei pálinkásbutik, a pálinkásbutik pedig földi mennyország. Bakunin népszerűsítette Feuerbach elméletét, Feuerbach pedig azt formulázta meg és részben ki is egészítette, amit előtte már a régi bölcselők hangoztattak, akik az antropomorfizmussal magyarázták a vallás keletkezését: az emberek emberi alakban képzelik el az isteneket, saját, tehát emberi, esetleg embertelen, durva, nyers, brutális, természetes mivoltuk alapján. A bolsevikok számára ezt a tanítást Bucharin összegezte „A kommunizmus ábécéje” című munkájában.

Nem bocsátkozom a probléma filozófiai elemzésébe. Az újkor megismerésbeli főproblémája ez, amely Kant és Hume nevéhez fűződik: hogyan és milyen mértékben alkothat magának az ember képeket és nézeteket az érzékei felett és tapasztalatán kívül álló dolgokról. Természetesen nemcsak vallási fogalmakról van itt szó.

Az úgynevezett antropomorfizmus nem csupán a vallási eszmék körében merül fel, hanem a politikai és szociális eszmék terén is. Talán világosabbá teszem a

dolgot egyszerűen egy ismert anekdotával: Falusi gyerekek arról vitatkoztak, mit tenne egyikük-másikuk, ha király lenne; a bíróék Jancsija azzal a kategorikus kijelentéssel döntötte el a vitát, hogy egész nap a trágadombon állana és az ostort csattogtatná. Azaz: Jancsi az ő szociális eszményét saját látóköre és erkölcsi minősége szerint képzelel el. A Jancsi-szerű politikai antropomorfizmusnak nagy példájával az orosz bolsevizmus szolgál: A társadalmi berendezkedés ismeretlen, tapasztalatilag még ki nem próbált kommunista eszményét a gyakorlatban az írástudatlan orosz muzsik színvonalára nyomták le. Egyébként a politikai és szociális antropomorfizmus példáit nem kell Oroszországban keresnünk, — itthon is a szemünk előtt állanak.

A szocializmusnak, általában a szociális programnak az a problémája, hogyan ne essünk ebbe a Jancsi-féle gondolkozásba?

A német szociáldemokrácia görlitzi programjában igein hatékonyan veszi védelmébe az emberi kultúra vívmányait a hanyatlás eshetőségével szemben. Az emberi kultúra felöleli a legtökéletesebb tudományos és filozófiai eredményeket, a művészeti és erkölcsi értékeket s a társadalmi berendezkedésnek velük azonos színvonalú eszményét; az emberi kultúra valamennyi nemzet — se nemzeteken belül a nagy emberek — közös munkálkodásának hiperindividuális terméke, olyan terméke, amely nemzedékről nemzedékre száll.

Ha tehát a jövő társadalomnak az emberi kultúrának megfelelő eszményi képét akarjuk kialakítani, nem pedig valami Jancsi nézeteinek és hajlamosságainak megfelelőt, akkor ezt az eszményt és elemeit egész korok tapasztalataiból kell leszűrni; ez pedig azt jelenti, hogy

a jövőendő társadalom eszményét az emberi kultúra magaslatán álló embereknek kell megfogalmazniuk és megvalósítaniuk.

Marx joggal és helyesen hangsúlyozta a tudományos szocializmus szükségességét s ezért is szentelte magát a történelem, valamint a gazdasági és szociális fejlődés szorgos tanulmányozásának. Marx után a szociális reform problémáit állandóan és mindenütt tanulmányozták és szakadatlanul újabb és újabb tanulmányok tárgyává tették; a világháború alkalmat adott az orosz marxistáknak, hogy megkíséreljék eszményeik megvalósítását, amelyeket hű marxista eszményeknek hittek. A kísérlet kudarcot vallott és nem is sikerülhet, mert, röviden szólva, az orosz bolsevikok nem állanak az emberi kultúra magaslatán: durva antropomorfizmusuknak estek áldozatul.

A politikai antropomorfizmus egész problémáját nem lehet röviden kimeríteni. A modern gondolkodás, a francia forradalom óta megindult gondolkodás, lényegében szociális és történelmi; a világháború és a forradalom ezt a szociális és történelmi gondolkodást még megerősíti. E gondolkodás a szociális eszménynek, a jövőendő társadalom eszményi berendezkedésének alakításában összpontosul és csúcsosodik ki. Az a fontos, hogy a szociális eszmény fogalmazása valóban a társadalom- és történelemtudománynak, valamint a filozófiának a magaslatán álljon, továbbá az emberi kultúra legmagasabb erkölcsi fokán. Az iskola nyelvén szólva, arról van szó, hogy a szociális és történelmi gondolkodás kritikáját igyekezzünk kiépíteni; a kritikát természetesen úgy értelmezzük, hogy az Kantnak „A tiszta ész kritikáját” egészítse ki. Gyakorlatilag, politikailag, egy új, modern autoritás kialakításáról van

szó, amely a szociális reformot az emberi kultúra színvonalán hajtaná végre, — például a republikanizmus harca a monarchizmussal, a parlamentarizmus harca a szovjetrendszerrel, a forradalomra való jog küzdelme a legitizmussal stb.

A falusi Jancsi kormányzati elveit szociológiailag még részletesebben is lehetne taglalni. A primitív ember nem demokratikus, inkább monarchikus, vagy — még pontosabban szólva — abszolutisztikus; az ő eszménye — az ostorcsattogtatás — nem csupán a munkától való húzódozásából ered, hanem amaz abszolutisztikus hajlamosságából is, hogy az ostort ne csak lovai, hanem a többi Jancsi fölött is megsuhogtassa...

Háború és béke

8. Azt hiszem, hogy mindenütt, úgy a régi, mint az új államokban, erős a békevág. Az akkumulált gazdagságnak a háború által való teljes kimerítése, a háború-okozta fáradtság és általában a háborúban nyert tapasztalatok az oka ennek a békevágynak. Nem akarok annak a kérdésnek az elemzésébe bocsátkozni, vajjon — amint a militaristák mondják — az ember természettől fogva harcoló és militarista lény-e? Elegendő a tény, hogy száz- és ezeréves nemzetek s államok háború útján döntötték el vitáikat. S ezért kell tudatosítanunk magunkban, hogy az általános átmenet ebből a szokásból, a harciasságból és háborúskodásból a békülékenységhöz és békéhez csak lassan s a békére való általános és átgondolt nevelés útján fog megvalósulni. A világháború jelentőségét éppen abban látom, hogy a világ valamennyi nemzete ma világosabban látja ezt a problémát, mint azelőtt... A háborúutáni tapasztalatok mindenütt megszilárdítják a meggyőződést, hogy tisztességes, politikailag képzett emberek a politika minden problémájáról érvekkel tudnak megegyezni s nem ököllez. Tudom, hogy sokan vannak, akik a pacifizmust ernyedtségnek és gyöngeségnek tekintik s ezért tartanak is tőle, de ez az aggodalom nem egészen jogosult, mert az állandó békében folyó élet mindig ener-

giát, elhatározottságot és készülséget fog megkövetelni a bent és kint felmerülő politikai nehézségek leküzdésére. A pacifizmusnak csakugyan van egy, hogy úgy mondjam, siránkozó, sőt nyafogó fajtája, de ez olyan egyoldalúság, amilyen minden új reform-mozgalomban fel szokta ütni a fejét.

*

A humanitás emberiséget, tiszta emberiséget jelent, ahogy Palacky hangsúlyozta, aki a humanista programot oly nemzeti programunként hirdette, amely már a múltban vérünné vált. Palacky a humanista program megvalósulását már a Cseh testvérek egyházában látta s még azelőtt, első államunk demokratikus intézményeiben.

A humanitás a Jézus és a keresztény egyházak által hirdetett felebaráti szeretet. De az elnevezés különböző sége mégis bizonyos eltérést, bizonyos fogalmi árnyalatot jelent. A szót az újkorban a humanisták használták, akik a humanizmust mint a görög-római világ hagyományát inkább esztétikai és kulturális értelemben ajánlották; a humanizmus számukra az antik kultúra tetőfokát jelentette, a többi, kivált az úgynevezett barbár nemzetek kulturátlanságával ellentétben. A gyakorlati humanizmus ezért pedagógiai program volt, amelynek alapja a latin és görög nyelvek voltak.

A legújabb korban a humanitást Tolsztoj és hívei hirdették. Tolsztoj elfogadta Jézusnak a felebaráti szeretetről szóló tanítását és hangsúlyozta, hogy az ellenség is felebarátunk és hogy az igazi felebaráti szeretet azt jelenti, hogy szeressük ellenségünket és ne szálljunk szembe a rosszal. E parancsolat alapján azt is hirdette,

hogy az igaz ember és igaz keresztény semmilyen támadás ellen ne védekezzék; sőt számszerűen bizonyította, hogy a rosszal való szembeneszegülés praktikusabb, mint a szembeszállás. Azt mondta, hogy, ha valami konok ellenség megtámadná Tolsztoj humanistáit, akik nem védekeznének, néhányat, esetleg sokakat megölne ugyan, de a megöltek száma sokkal kevesebb lenne, mintha a humanisták védekeztek volna. A támadót éppen ez a passzivitás viszi rá, hogy támadókedve lelohad.

Tolsztoj e tanítása érdekében hivatkozott a mi Chelcickynkre, aki — látva a katolikus kereszties lovagok és a husziták háborújának kegyetlenségeit — a rossznak való ellen-nem-szegülést hirdette. Az ellen-nem-szegülés lett volna hivatva arra, hogy véget vessen a háborúnak.

Nem tudok egyetérteni sem Tolsztoj, sem Ohelcickyvel, a humanitást én egészen másképp fogom fel.

Ami az ellenség iránti szeretetet illeti, megengedem, hogy lehet az ellenséget is szeretni; de az én gyakorlati követelményem csak az, hogy igazságosak legyünk az ellenséghez is és bizzuk rá mindenkire külön-külön, hogy — ha képes rá — ám még szeresse is az ellenségét.

Ami a rosszal való szembe^{nem}-szállást illeti, ellenzem ezt a tanítást, sőt azt követelem, hogy szálljunk szembe a rosszal és pedig nemcsak a nagy, de a kicsi, köznapi rosszal is. Nevezetesen szembe kell szállnunk minden-nemü erőszakkal, főképpen pedig az életre törő támadással. A humanista program alapján tehát azt a követelményt állítom fel, hogy *minden támadással szemben védekezzünk*. A szembe-nem-szállást jogosulatlan követelménynek tekintem. Nemcsak pszichológiai, hanem erkölcsi különbség is van támadás és védekezés között.

Képzeljünk el két embert, akik közül az egyik megtámadja a másikat s meg akarja ölni, a másik pedig védekezik. S tegyük fel, hogy a támadó megöli azt, aki védekezett. Erkölcsileg helyesebb-e ez, mintha az, aki védekezik, megöli a támadót? Azt hiszem, hogy nem ellenkezik a tiszta emberiséggel, ha az veszi el életét, akinek ocsmány szándékai voltak. Az emberölésre, a megölt vagyonának eltulajdonítására és sok egyébre törő szándék, — mindezek a szándékok, indítékok erkölcsileg rosszak, míg a védekezés szándéka, indítéka helyes. S amennyiben két ember, két nemzet közül az egyiknek el kell esnie, akkor helyesebb, ha az esik el, aki a másokra támadó szándékkal tört.

A katonaságnak a köztársaságban és a demokráciában védelmi feladata van, védenie és oltalmaznia kell a polgárság életét és vagyonát, a szabadságot és minden kulturális értéket. A katonát a köztársaságban és a demokráciában nem arra fogjuk nevelni, hogy erkölcstelen okokból más nemzetek ellen támadjon, hanem védelemre fogjuk nevelni, hogy a támadót verje vissza és megvédje önmagát, nemzetét és hazáját.

A jelenkori pacifizmus nem veszélyezteti a katonai bátorságot. A pacifizmus az agresszivitás, a támadókedv ellen fordul, nem pedig a védekezés ellen. Megengedem persze, hogy túlzó pacifisták is vannak, akik a helyzet nemismeréséből csak holmi jelszavak után mennek. Ha a védekező önmagát, polgártársait, nemzete valamenynyit kulturális értékét védi, ez bátorságot önt belé, mert megvan a tudata, hogy emberi kötelességét teljesíti. Ezzel szemben a támadót, akinek nincs tiszta lelkiismerete, éppen ennek tudata meggyöngíti energiájában. Ezért is fontos, hogy a katona öntudatos legyen, hogy

teljesen meg legyen győződve harca jogosultságáról és hogy meg tudja ítélni a támadó ellenfél és ellenség támadásának jogosulatlan voltát. A világháború szemléltetően mutatta meg, hogy a katonák és nemzetek erkölcsi tulajdonságai milyen fontossággal bírnak. A világháború megmutatta, mily igazuk volt őseinknek, amikor a lobogó zászlókon, amelyek alatt védelmi harcukba vonultak, meggyőződésük jelszava ragyogott: „Az igazság győz!”

Kell, hogy hadseregünk legyen, amíg a többi nemzetnek is van hadserege; a jelenlegi erkölcsi és gazdasági fejlődési fok folyománya ez. Hadseregünknek demokratikusnak is kell lennie (a tiszt és legénység viszonya!) és csak védelmi hadsereg lesz; nincsenek semmiféle támadó szándékaink. De a legnagyobb elszánt-sággal és — hiszem — férfiasan és vitézül fogunk védekezni és fogjuk védeni szabadságunkat és kulturális javainkat. Nem engedjük magunkat! Az állam szervezett hatalom és mi hatalom akarunk lenni; ezzel nem követelek erőszakot és erőszakosságot. A hatalom és az erő más valami, mint az erőszak és az erőszakosság.

*

A militarizmus más valami, mint a hadsereg, amely az állam védelméhez mindenütt szükséges. Militarizmus alatt azt a különleges rendszert kell érteni, — amelyet Poroszország sulykolt ki s amit Ausztria átvett — amely rendszerben a porosz katona, jobban mondva a porosz tiszt úgyszólván világegyetemi értékmérő foga-

lom, a szociális funkciók értékmérője lett, amelyben az egész állami és társadalmi berendezkedés a tisztekhez alkalmazkodik s ahol az állami költségvetésben a hadseregre aránytalanul többet adnak ki, mint a többi tételre. Ez a militarizmus nem vált be és ez a rendszer éppen a háborúban bukott meg. Ez a militarizmus azért bukott meg, mert nem alakított ki egészséges hadsereget, hanem nem volt egyéb, mint a katonai gondolattal és a hadsereg intézményével való visszaélés ...

A militarizmust a tisztikarnak kell legyőznie, amelynek meg kell értenie mindazt, ami a militarizmus hibája volt. A demokratikus hadseregben *súlyt kell helyezni a hadsereg szellemére, eszméire és tradíciójára*; nem az intézmény a fontos, hanem az emberek, az eleven emberek. Óriási dolog a hadsereg, — persze a jó hadsereg. Óriási dolog életünket áldozni az összességért, ha ennek teljes tudatában tesszük ezt; ezért tisztjeinknek főfeladata, hogy cseh eszménket felfogják és megértsek. Nem állítom, hogy a régi hadsereg teljesen értéktelen lenne. Igazságtalanság volna ezt mondani, mert hiszen ott is voltak tisztességes és gondolkodó emberek ... Ezért óvatosságra intek a szükséges reformokat illetően. Meg kell találnotok, ami jó volt a régi rendszerben s ezt aztán komoly megfontolás után, az új tapasztalatok és kísérletek alapján ki kell egészíteni az újjal. Ez az igazi haladás s ilyen a haladás a hadseregben is. Tehát kritizálni a régi rendszert, de ez a kritika alkotó legyen. Az új hadsereg megteremtéséhez mindenekelőtt új, élesztő szellemre van szükségünk, nem pedig holt betűre. Emberekre van szükség, ahogy egy angol mondotta, nem pedig intézményekre. Az ember, az agy, a szellem adja az intézmény tartalmát. Hadsereg és hadsereg között különbség van. S a tisztek, az erkölcsi fe-

gyelem alapján állva, igaz egyenlőséget, igaz testvériséget s igaz szabadságot vigyenek bele a hadseregbe ... *A demokratikus hadsereg a gondolkodó katonák, a gondolkodó tisztek hadserege lesz.*

*

A háború borzalmai és azok következményei, remélem, meggyőzték szerte Európában és az egész világon a gondolkodó és vezető embereket, hogy az igaz emberiség és az emberiség üdve a munkában és a munka kulturális eredményeiben rejlik.

Híve vagyok a tartós béke eszményének, a militarizmus ellen vagyok, az imperializmus ellen vagyok. De éppen ezért ellenzem a szentimentális pacifizmust, amelyvel elég gyakran találkoztam Amerikában és Angliában. Ennek a pacifizmusnak a hívei békét célzó törekvéseikben a legmilitaristább tényezők protektoraivá váltak.

Határozottan körvonalazott problémák várnak ránk. Legyen szabad elsősorban Középeurópa problémáját említenem. Nem állítom, hogy ez a főprobléma, de első helyen említem, mert naponta van vele dolgom. Középeurópa alatt a kis államoknak és nemzeteknek azt a különös sávját értem, amely a Nyugat és Oroszország között húzódik el. Ez a sáv a történelemben általában — s nevezetesen a legutóbbi háborúban — nagy szerepet játszott. Arról van szó a középeurópai problémában, hogy legkevesebb tizennyolc nemzet és állam konszolidálódik. Vannak itt kisebb és egész kis államok — s éppen a kis állam és nemzet problémája valami egészen különleges probléma. Nyugateurópában és Amerikában azért értik oly kevésbé a középeurópai problé-

mát, mert ott nagyobb államok vannak és mert ott nincsenek akut nemzetiségi és nyelvi problémák.

Csak úgy mellékesen akarom megjegyezni, hogy az úgynevezett nagyhatalmak elavult módszer alapján járnának el, ha hangsúlyoznák a nagy államok és a kis államok közötti különbséget. Nézetem szerint a kis állam nem kevésbé jelent politikai egyéniséget, mint a nagy állam. Nemcsak a számszerűen kifejezhető nagyság a fontos, hanem a minőség is. A külpolitikában és a diplomáciában a demokráciának kell felülkerekednie. Amint már nincs különbség gazdag és szegény polgár között, úgy ne legyen különbség nagy és kis nemzetek és államok között sem. Elvégre is nem a hatalomról és a nagyságról, hanem a jogról és az értékről van szó.

A középeurópai problémának a megoldása, konkrétan szólva: Középeurópa konszolidálása a Közel-Keletre, Oroszországra való tekintettel is szükséges. Az orosz probléma belátható időn belül új fázisába lép. Oroszország megkezdi konszolidációját. Európának, ha föl akar készülni erre a pillanatra, mielőbb meg kell oldania a többi problémát.

Minden bizonnyal külön problémát képez Franciaország és Németország viszonya. Nem akarom ezt a problémát aprólékosan kifejteni, csak ama meggyőződésemnek adok kifejezést, hogy az európai béke fenntartása céljából szükséges, hogy Franciaországnak ne kelljen Németország új támadásától tartania. Az a fontos, hogy Franciaország e tekintetben biztonságban érezhesse magát. Ezzel nem Németország ellen foglalkozom, hanem Németország ellen óhajtom és remélem, hogy Franciaország és Németország meg fog egyezni, hogyan működhetnek együtt, Anglia a békítő közvetítő szerepét játsz-

hatná. A háború előtt Európára Németország és függeléke, Ausztria-Magyarország nyomta rá uralma bélyegét; e központi hatalmak ellen alakult meg az entente és — a német szupremácia megtört. A háború megváltoztatta Európa politikai organizációját; három abszolutisztikus nagyhatalom — Németország, Ausztria-Magyarország és Oroszország — megbukott és most nincs hatalom, amely Németország háborúelőtti uralkodó pozícióját elfoglalhatná. Európa nagy és kis nemzetek egyetlen nagy egyesülése lehet és annak is kell lennie. Ebben a demokratikus értelmezésben beszélek Francia- és Németország barátságos megegyezéséről; ebben az értelemben kell kívánnom és remélnem, hogy Oroszország újból Európa egyik befolyásos tényezőjévé váljék. S ebben az értelemben kívánom Amerika együttműködését az európai nemzetekkel.

Nem látom ily nehéz problémának az Egyesült Államok és Anglia tartós megegyezését, az angol nyelvű nemzetek és országok megegyezését. Nem akarom kifejezni, hogy ilyen állandó egyetértés mit jelent a béke és az egész világ kulturális fejlődése szempontjából. Nehezebb már a Csendes-óceán problémája, kivált a japán probléma. Ez bizonyos mértékben populációs probléma. Japán túlnépesedett ország; ebben éppen Amerika az ellenkezője; Japánnak és Amerikának ez a különbözősége állapítja meg jelentős mértékben a két nemzet politikai viszonyát

S most néhány szót még a leszerelésről: Igazi leszerelés az igazi nemzetköziség és az államok és nemzetek humanista politikájának következményeként és eredményeként fog létrejönni. A nemzetekben meg kell szilárdítani azt a helyes meggyőződést, hogy meg kell

szűnnie az agresszivitásnak, hogy az emberiség morálja csak a védekezést ismeri el, csak a defenzívát, nem azonban az offenzívát. Ezért mindenütt valóban kulturális politikát kell kezdeni, amely az államok és nemzetek kölcsönösségének és nemzetköziségének elvét fogja megvalósítani.

Kívánatos lett volna, ha Amerika nem lép ki a nemzetek szövetségéből; beléphetett volna bizonyos fenn tartásokkal és előre leszögezhetette volna, hogy mely^ paragrafusok azok, amelyeket nem fogad el. Nem vagyok a passzivitás barátja, azt hiszem, jobb egy jó ügy érdekében dolgozni mindenütt, ahol erre tisztességes alkalom kínálkozik. Áll ez valamennyi békeszerződésre is; ezek a szerződések nincsenek hibák, tévedések és egy egyenlenségek nélkül, de jobb politikai helyzetet teremtettek Európában, mint amilyen a háború előtt volt. Kölcsönös bizalommal és együttműködéssel, hosszabb tapasztalat után, a hibákat enyhíteni és kiküszöbölni lehet.

Hogyan alapítottuk meg a köztársaságot

Beszámoló a csehszlovák minisztertanácsnak, 1918. december 23-án

9. Rövid, előzetes beszámolót terjesztek be itt a négyéves külföldi forradalmi tevékenységről: elsősorban a programnak megvilágítását tartom fontosnak, amely ezt a tevékenységet irányította!, mert ehhez a programhoz akarok igazodni mostani pozíciómban.

Amikor kitört a háború, útban voltam Párizs és London felé. Németországban lepett meg. A német mozgósítás előkészített volta erős benyomást tett rám; hazatérésem után észrevettem, hogy Ausztria kevésbé készült föl s ebből a jövőre vonatkozólag a háborús erők eléggé helyes képét alkottam meg magamnak.

Akkoriban mi képviselők nem igen jöttünk össze, még különböző személyi torzalkodások dúltak közöttünk; ezért egymagamban és a magam felelősségére kezdtem azon töprengeni, hogyan lehetne összeköttetésbe kerülni a külfölddel. Felhasználtam egy családi természetű látogatást és szeptemberben kijutottam Hollandiába, Amszterdamba; úgy tűnt nekem, hogy nyomon követnek, úgyhogy óvatosan kellett eljárnom és Londonnal meg Párizssal csak írásbeli összeköttetést tudtam létesíteni, de személyit nem. Ezért októberben másodszer is Hollandiába utaztam s ekkor már összeköttetésbe kerültem Angliával. Megérkezett hozzám Seton-Watson, akivel aztán két napon át konferáltam.

Följegyezte a híreket, amiket hoztam, továbbá javaslatimat is, s ez alapon memorandumot dolgozott ki, i amely mintegy öt személyhez jutott el. Vinogradov tanár, egy Angliában élő orosz, a memorandumot elvitte Szaszónovnak, azonkívül megkapta azt az angol és a francia külügyminiszter is. Csehország és Szlovenszko függetlenségének ez volt az első programja, amely a szövetségeselek elé került, — bizonyára történelmi dokumentum ez.

Decemberben elutaztam Rómába, ott közvetlen összeköttetésbe igyekeztem kerülni Franciaországgal, Angliával és Szerbiával, ott lehetőség kínálkozott az olaszokkal és oroszokkal való futó tárgyalásokra is.

Rómából 1915 januárjában átmentem Svájcba; azt hittem, hogy még hazatérhetek onnan. A külső helyzetről személyesen akartam otthon beszámolni s még politikai írásaimat és könyvtáramat is meg akartam menteni. De Benestől és Machartól azt az értesítést kaptam, hogy már nem szabad visszatérnem. Ezért úgy döntöttem, hogy végleg külföldön maradok és ott fogok dolgozni.

*

A helyzet kínos volt, nem volt politikai érintkezésünk a külfölddel. Leginkább az lepett meg, hogy Franciaországgal sem igen voltak kapcsolataink, — úgyszólván alig. Podlipny exkurziói csak igen szűk körre korlátozódtak. Amikor első ízben jöttem Párizsba, tudtak valamit dr. Kramár-ról, akinek voltak bizonyos kapcsolatai, de egyébként ennél alig többet. Angliában néhány ismerősünkön kívül senki sem tudott rólunk. Olaszországhoz való politikai viszonyról pedig egyáltalában nem lehetett beszélni. Tevékenységünknek ezért legelőbb

is a propagandát kellett igénybe vennie, hogy valamit megtudjanak rólunk. Mindjárt arra gondoltam, hogy lapot kell alapítani.

Angol barátaim meghívására tavasszal rövid időre Londonba utaztam, ott megfogalmaztam külföldi tevékenységünk első részletesebb programját, amely megegyezett azzal, amit Seton-Watsonnak Rotterdamban terjesztettem elő. Csehszlovákia ebben a megfogalmazásban alkotmányos királyságnak volt szánva. Beszámoltam az otthoni politikai helyzetről, hogy elsősorban orosz dinasztíából való uralkodóra gondolnak, mert az ilyen uralkodó lenne a legnépszerűbb, amint Scheiner mondotta nekem; rámutattam arra a lehetőségre, hogy amennyiben az orosz dinasztíáról nem lehetne szó, más dinasztia is tekintetbe jöhet. Szerbiával való perszonálunióra is lehetett gondolni, amennyiben korridorhoz jutnánk, és végül a köztársaság lehetősége is felmerült. A memorandumnak az volt a főfeladata, hogy a szövetségesek előtt teljességében megvilágítsa a cseh kérdést és képet nyújtson az otthoni politikai helyzetről. Lehetőleg tárgyilagosan referáltam, saját nézeteimet egyelőre nem igen hangsúlyoztam.

Politikailag legelsőül az 1915-i Husz-ünnepséget: használtam ki. Svájcban és Angliában szerveztem a propagandát ; Angliában elértem azt, hogy minden templomban felolvastak egy Húszról szóló szakaszt, amelyben a nemzeti és politikai momentum ugyan a háttérbe szorult s az előtérbe vallási momentumok kerültek, de így is nagy és politikai propagandát jelentett ez. Politikailag némileg már felléptem Ausztria és a Habsburgok ellen a Husz-napi gyűlésen de végleges állásfoglalás ez még nem volt. Prágából arra kértek,

hogy várjunk még. Nekem ez megfelelt annyiban, hogy anyagi gondjaink voltak. Én már előbb is felléptem volna, ha pénzem lett volna.

Mindjárt itt meg kell emlékezmem pénzügyeinkről.

Amikor külföldre mentem, pénz nélkül voltam. BeneS szerzett valamit, már nem tudom mennyit, vagy néhány ezer frankot, s ezzel kellett megkezdennünk rebelliókat. Amikor külföldre készülődtem, Scheiner a szokolok pénzére gondolt, de ebből nem lett semmi. Amerikát ajánlotta nekem; de Amerikából is csak kis összegek érkeztek. Úgy számítottam, hogy kezdetben évi ötvenezer dollárból kijövünk, de hamarosan be kellett látnom, hogy ez nem elég. 1916-ban már többet kaptam. Akadtak különcök, akik azt akarták, hogy nyilvánosan számoljak el ezekkel a pénzekkel. De az amerikaiak maguk döntöttek érthető okokból úgy, hogy ez ne történjék meg, hogy csak egy szűkebb körnek kell benyújtani az elszámolást, s végül ettől is eltekintettek. Amire szükségem volt, azt megkaptam Oroszországba való utazásomig, 1917-ben; kértem, hogy a gyűjtéseket folytassák s az alapot átadtam Benesnek.

Benes 1915 őszén érkezett ki és valóban nagy szerencse, hogy megtaláltuk őt. Első hollandiai utam után történt otthon, amikor jelentkezett nálam. Egy nap megyek be a városba, találkozom Benes-sel. Benes szerény ember; köztünk inkább a tanár és tanítvány viszonya állt fenn. Prága fölött állottunk; előbb köntörfalozott, aztán arra lyukadt ki, hogy politikailag kellene munkába fogunk. Megmondtam neki, hogy ezt én már el is kezdtem és hollandiai utániról beszéltem neki. Benes aztán megszerezte azt a pénzt, amiről előbb beszéltem. Ez volt a

mi első politikai tőkénk. Aztán Benes kétszer ki tudott jutni Svájcba, míg aztán végleg kijött a külföldre.

A csehszlovák kolóniákban, kivált Párizsban, embe-reink nem viselkedtek értelmesen; de sikerült rendet teremteni; Benes-sel felosztottuk egymás közt a munkát, — én dolgozom Londonban, ő Párizsban.

Megjött Dürich is. Előbb Svájcban volt. aztán Párizsban.

Alaposan segítségünkre volt Párizsban Denis; Genfből könnyű volt az összeköttetés Párizssal. Sikerült megszerveznünk sajtónkat; Denis a La Nation tchéque-et adta ki, valamivel később megjelent *Sychrava* Öcskoslovenská samostatnost-ja, mint vezető orgánunk a kolóniák részére. Oroszországban *Pavlu* Cechoslovák-ja és *Svihovsky* Cechoslovan-ja jelent meg.

B eues tehát Párizsban maradt, én Londoniban telepedtem le. 1915 végén politikai nyilatkozattal léptünk fel, amely jó benyomást tett. Ez Bulgáriának a háborúba való belépése után történt, 1915 novemberében. A helyzet ránk nézve igen kedvezőtlen volt, de legalább hangsúlyozhattuk, hogy nem azok mellett állunk, akik átmenetileg győzedelmeskednek, hanem azok mellett, akik a jogot képviselik. Ez jó színben tüntetett fel minket. Londonban állást kínáltak nekem az egyetemen. Sokáig latolgattam, míg végül is elfogadtam az állást, és örülök, hogy így tettem. Bevezető előadásomon Asquithnak kellett volna elnökölnie, de megbetegedett és meglehangú levelet küldött, amelyet az öt képviselő Robert Cecil olvasott fel. Ez volt Angliának első nyilvános politikai aktusa a mi ügyünkben. Komoly dolog volt,

hogy Anglia miniszterelnöke erre elhatározta magát; a helyzet akkor még nem volt előnyös számunkra, a határokon túl Ausztria-Magyarországot csak mint egészet ismerték.

1916 februárjában, Benes-sel és Stefánikkal történt megegyezés alapján, Párizsba utaztam s február 3-án beszélgetést folytattam Briand-al. Ettől az 1916 február harmadikától datálódik a mi politikai győzelmünk. Briand igen ügyes ember. Előterjesztettem neki Ausztria feloszlatajáról és Kelet-Európa újjászervezéséről szóló tervünket. A franciák és angolok egyetemes terv nélkül mentek háborúba. Csak Németország ellen mentek; közvetlenül Németország ellen küzdöttek, Ausztriát figyelmen kívül hagyták, nem törődtek vele. Az ausztrófilek mindenütt erősek voltak s nagy volt a pénz-propaganda is; kemény dió volt, hogy hogyan győzzük le ezt az ausztrófil álláspontot. De jól figyeltük az eseményeket mindenütt, jó összeköttetésekre tettünk szert Párizsban és Londonban, mindig megtudtuk, hogy mit csinálnak az ausztrófilek és a németek s tudtunk dolgozni ellenük. És azért győztünk, hogy mi megfontoltan és meggyőződésből dolgoztunk, míg ők bürokratikusán és pénzzel.

Az osztrák propaganda mindenütt ellenünk dolgozott, Svájcban, Hollandiában, Angliában, Franciaországban, Olaszországban és Amerikában, itt még a mi embereink és a szlovákok között is. A világ leghatalmasabb tényezői támogatták őket. Róma, a Vatikán Ausztria érdekében dolgozott; ez magától értetődő volt, hiszen a Vatikán tudta, mit jelent számára Ausztria szétesése.

A másik tényező a nemzetközi tőke volt; ennek az

volt a fontos, hogy az osztrák államadósságokon ne veszítsen s ezért tartotta Ausztriát.

A harmadik ilyen tényező a marxista szocialisták voltak, akik a világhelyzet megnevezéséből, homályos pacifizmusból és ökonomizmusból azt hajtogatták, hogy nagy gazdasági területekre van szükség, tehát Ausztria mellett voltak.

Ez a három erő dolgozott Ausztriáért. A szocialisták ugyan inkább közvetve, azzal, hogy Mitteleuropa alakulását, akár Ausztria vezetésével is, előnyösnek tartották.

Számunkra nem maradt más hátra, mint ezen erőkkel és Németország valamint védenecinek háborús sikereivel szemben, a mi cseh programunkat propagálni.

Ezért terjesztettem elő Briand-nak az Ausztria szétzúzásáról szóló tervet; a franciák közül sokan Ausztria meghagyása mellett voltak, abban a hiszemben, hogy Ausztria a háború után Németország ellen fordul és Franciaország helyzete is könnyebb lesz, ha Ausztria és Németország viszálykodni fognak. Ránk is hivatkozhattak e tekintetben, Palackya és sok mindenre, ami a háború alatt odahaza történt, akkoriban ugyanis még tartani lehetett tőle hogy a szövetségesek elvesztik a háborút. Nekem erre csak egy érvem volt: Számomra ez csupán aritmetikai probléma; mi több: 50 vagy 7? Ha Ausztria győz, a németek 50 millió ember fölött rendelkeznek, mert Ausztria nem megy majd Németország ellen, hiszen nem is mehet; de ha Ausztriát szétzúzzák, legföljebb 7 millió ember fog együtt tartani „ a németekkel, mert az osztrák területen nem több a német lakosság. Állandóan a statisztikát kellett magyaráznom, mert az entente számos politikusának fogalma

sem volt a dolgok igaz állásáról; Közép- és Kelet-Európát alig ismerték.

Amikor ezidén — 1918-ban — Amerikában a csehszlovákok ismertebbek lettek, az egyik amerikai tábornok, hallván, hogy Wilson elhatározta, segítséget küld a csehszlovákoknak Szibériába, megkérdezte, mik azok a csehszlovákok? Mire azt mondták neki, hogy ez a spanyol náthának egy fajtája, — anekdota, de jellemzi, ha nem is a mai, de az akkori helyzetet. Nehéz volt ezt a tudatlanságot legyőzni. Igen nagy segítségünkre voltak Steed és Seton Watson munkájukkal, nemcsak; Angliában, de Amerikában is.

Amidőn Briand február 3.-án végighallgatta fejtegetésemet, megértette, akceptálta és nyilatkozatot tett az ügyről a Matin-ben. Én ugyanaznap interjút adtam a Matin-nek, amelyben részletesebben ismertettem Ausztria szétzúzásának programját és azt, hogy ez mit jelent Kelet-Európa és általában Európa politikai szervezete szempontjából. Ez hatott Franciaországban. Reggeltől estig interjúoltak. A franciák megértették a dolog jelentőségét és attól kezdve nyert ügyünk volt.

A mi módszerünk nemcsak kilincselésből állott, hanem a sajtó megnyeréséből is. Megnyertük ügyünknek a francia, angol és amerikai sajtót. Stefánik megnyerte számunkra a párizsi magas politikai köröket. Stefánik mint csillagász itt Prágában végezte az egyetemet, aztán Párizsban Janssen asszisztense lett. Ez mindenféle tengerentúli mérésekre küldözgette Stefánikot. A francia uralkodó osztályokban Stefánik, egyszerűségével és kék szemével, nagyon kedvelt személyiséggé vált. Ezek a körök, kivált madame Jouvenel körei, akinek szalonjába miniszterek is jártak, rajta keresztül el voltak ragadtatva a csehszlovákoktól. Amikor kitört a háború,

Stefánik visszatért Párizsba és repülőszolgálatra jelentkezett. Felfogadták — közlegénynek. Mint asztronómus azáltal tökéletesítette a repülést, hogy bevezette a meteorológiai megfigyelést s ezt aztán az ő nyomán mindenütt megcsinálták.

Stefánik, mint repülő, megnyerte az olaszokat. Kiment a frontra repülőnek és maga akarta megnézni a szembenálló hadseregeket. Az olaszok repülőgépet adtak neki, felszállott és rábukkant két osztrák csapatra, amelyekről az olaszok nem is tudtak. Az olaszok erre ellenőrzés céljából olasz repülőket küldtek ki, akik aztán szintén megtalálták az észrenemvett osztrákokat. Stefánik ezzel tekintély lett a legfőbb olasz hadvezetőség előtt.

Ilyen volt a helyzet 1916 elején. Mi — Benes és én — a következőben állapodtunk meg Párizsban Stefánikkal: akkoriban az a terv merült fel Franciaországban, hogy az oroszok fél millió katonát küldenek a francia hadseregnek. A franciák nagy veszteségeket szenvedtek és saját lakosságukban már nem voltak jelentősebb tartalékjaik. Az oroszok meg akarták adni a franciáknak, amit kívántak. Ügy számították, hogy minden hónapban mintegy 50.000 embert lehet átszállítani a francia frontra. Erre elhatároztuk, hogy valamelyik hónapban oroszok helyett elküldjük a mi fiainkat és hogy Franciaországban nagyobb csehszlovák hadsereget állítunk föl. Így támadt RZ el gondolat, hogy hadseregünket teljes számban Franciaországban koncentráljuk. Stefánik a francia kormány tudtával Oroszországba utazott, hogy onnan elszállítsa hadseregünket.

Azidőben minden kolóniánk már egységesen volt megszervezve; egész mozgalmunk központi szerve a, Nemzeti Tanács lett; én voltam az elnöke, Benes a főtitkárja.

Itt szólnom kell Dürichről. Amikor kijött, bíztam benne, de meghökkentett, hogy nem akar dolgozni. S amikor Horky, az író, aki Franciaország ellen fejtett ki tevékenységet, polémiaiba kezdett ellenünk Dürich érdekében, sokan kételkedni kezdtek Dürichben, sőt egyesek attól tartottak, hogy osztrák szolgálatban áll.

Az én személyes viszonyom Dürichhez egészen jó volt. Megfigyeltem persze, hogy nem ért a dolgokhoz és hogy nincs kedve munkába állni. Közülünk többen reggeltől estig robotoltunk. Azt akartam, hogy Dürich is dolgozzék, de legfőlőbb, ha egy vagy két cikk írására bírtam rá. Lausanne-ban élt, vegyes társaságban, szórakozott. Különös ember. Mi izgultunk és ő nyugodtan csónakázott a tavon olyan emberekkel, akiknek mindent kikotyogott. Ezzel kezdődött a meggyanúsítása. Volt ott egy francia, akiről azt mondogatták, hogy osztrák szolgálatban áll. Ennek jelenlétében is mindent kitalált. Ezért aztán már semmit sem mondhattam neki terveinkről. Eleinte úgyszólván mindent közöltem vele, de aztán, amikor láttam, milyen elővigyázatlan, óvatos lettem. Dürich a maga naivitásában kezdettől fogva* úgy tekintette magát, hogy egyetlen képviselője Pr.í<?:ánk Oroszországban ő lehet; azonban csak 1916 július elején került el oda, — de már július végén Stefánik is Oroszországba ment. Dürich magával vitte Oroszországba katonai tanácsadóként Stafit. Ez a francia légióban szolgált. Én ezen meglepődtem, mert Stafit tapasztalatlan ember volt. De azért írtam Szászónovnak, hogy fogadja szívesen Dürichet. Dürich után utazott

Párizsból valami Stern nevű kereskedő, aki valahonnan Csehországból származott; állítólag- azért, hogy szállításokat kapjon hadseregünk részére.

Mihelyt Dürich elutazott Parisból, az ottani cseh kolóniában mindenféle dolgokat kezdtek beszélni róla; hogy kölcsönöket vett fel, hogy Stern havi 2000 rubelt ígért neki s ehhez hasonló dolgokat. Ezen megütődtem, mert Dürich nem élt inségben; amit dr. Kramár küldött, az egész összeget, 30.000-et, neki hagytam és még az alaplól is adtam neki. Önök is 50.000-et ígértek neki. Dürich persze nem az a természet volt, aki visszautasítja a pénzt. Párizsban, mint megállapítottuk, bejáratos volt a Vesely-féle cseh vendéglőbe, ahová mindenféle családapák jártak knédlire, káposztára és pilsenire s a jövendő cseh királyság hivatalain osztozkodtak. Ezek egyszer azzal a követeléssel állítottak be hozzám, hogy az ideiglenes nemzeti kormányt még Párizsban kiáltsuk ki; ebbe a kormányba ezt meg azt kellett volna bevenni s aztán ki kellett volna küldeni a követeket és konzulokat, ahogy azt sör mellett ők megbeszélték. Dürich ebben támogatta őket; neki magának nem voltak magas ambíciói, jövendőbeli „Procházkánk” kabinetirodájának főnöke akart csak lenni.

Nemsokára olyan hírek érkeztek Oroszországból, hogy Dürich és Stefánik között konfliktus támadt. Stürmer kormánya nem nézte szívesen hadseregünk megalakítását; maga a cár és egyes katonák kedveztek nekünk és deputációinkat mindjárt a háború elején fogadták is, de az ígéretek teljesítésével késlekedtek. A cár a Konicek-féle küldöttségnek adott válaszában még nem érintett politikát. Csak egy kis alakulatot engedélyeztek nekünk, amelyet kémiszolgálatra rendeltek ki és tagjait

szétszórták az egész orosz front hosszában. Attól tartottak, hogy a cseh hadsereg veszedelmes lehetne Oroszországra nézve. A hivatalos Oroszország a mi embereinkben mindig csak liberálisokat, vagy katolikusokat, tehát nem kívánatos elemet látott s ezért csak egy kis egységet engedélyezett, még pedig politikai, nem katonai alakulatot, azzal, hogy az okkupált osztrák területen politikai propagandát fejtsen ki. Ehhez járult még, hogy néhány politikai analfabéta azt híresztelte, hogy én az Oroszország-ellenes nyugati irányt képviselem, míg Dürich az igazi pánszlávizmus híve. Azt az ajánlatot tették Dürichnek, hogy alakítson külön Nemzeti Tanácsot Oroszország részére, a mi párizsi Nemzeti Tanácsunk ellen, legyen ő a feje, — pénzt is ígértek neki s ő a Stürmer-kormánytól a pénzt el is fogadta. Itt kezdődött a konfliktus közte és Stefánik között. De többi munkatársunk is, Pavlû, Klecanda és mások ellene voltak az oroszországi Nemzeti Tanácsnak s ragaszkodtak programunkhoz és az egységhez. Az orosz kormány ezért Szibériába akarta őket küldeni! Dürich mindebbe beleegyezett. Neki az járt a fejében, hogy az egész nemzet áttér a pravoszláv hitre, s istentudja, mit tervezett még. Oroszul beszélt, de Oroszországot nem ismerte. Vak volt teljesen.

A kormányokkal való tárgyalásoknál mindig rámutattunk arra, amit jövőnkről 1914-i és 1915-i memorandumaimban mondtam, tudniillik, hogy orosz uralkodó igen népszerű lenne nálunk. Én magam azonban nem azonosítottam magam ezzel a nézettel. Egyszerre csak értesítést kaptam az angol kormánytól, hogy Dürich ellenünk van és azt állítja, hogy a cseh nemzet csakis az orosz megoldást kívánja. Abban az időben

London azt is megtudta, hogy Dürich Stürmertől pénzt kap. Erre kénytelen voltam helyreigazító nyilatkozatot küldeni és Dürichet kizártuk a Nemzeti Tanácsból. Más lehetőség nem volt.

Valamennyi kormány kínált pénzt nekünk. Legelőször az olaszok, önöktől katonai természetű híreket kaptunk s mi nyomban eljuttattuk azokat oda, ahova kellett. Az egyik fontos hír, amely Olaszországot érdekelte, nagyon bevált. Az olaszok erre nyomban pénzt kínáltak nékem, — hogy hiszen kémszolgálatnál kell rendelkezniük, meg más hasonló érveket sorakoztattak fel. Minden pénzt elutasítottam. És nagyon jó hatást tett, hogy nem akartunk pénzt, sem forradalomra, sem agitációra; az entente-külföld nyilván azt hitte, jelentős alapjaink vannak, tehát hazai politikusok és hazai tőke áll mögöttünk. Svatkovsky ezt a véleményt megerősítette az oroszok, Denis pedig a franciák részéről. Én Londonban valami Boarding House-ban laktam és villamoson vagy autóbuszon jártam és csak most látom, milyen jól hatott, hogy egyszerűen éltünk. Én professzori fizetésemből és újságcikk-honoráriumokból tartottam el magam, Benesnek volt pénze magámak, nem kellett a nemzet pénzét költenünk.

Az orosz forradalom likvidálta a Dürich-affért. most már Oroszország is elismerte a párizsi Nemzeti Tanácsot és programját. Amikor Kiebben kitört a bolsevista forradalom, Dürich megint katonaságunkhoz merészkedett — mint politikai megbízott — és követelte, hogy két ezredet a bolsevitek ellen Kievbe küldjenek s valóban a hadseregünkben lévő orosz tisztek segítségével el is érte, hogy egyik ezredünket elküldték Kievbe. Én tudtam, hogy csak a semlegesség ment meg

bennünket, míg Dürich a hadsereget a bolsevikok ellen való harc rendelkezésére akart«, bocsátani, ami nagyon ártott, volna az ügyünknek. Végül is Dürich nyilatkozatot adott, hogy abbahagyja ezen üzelmeit. Adtam neki még 9000 rubelt, hogy el legyen látva. Elment a Kaukázusba, de amikor a mi fiaink Szibériába jutottak, egyszerre csak megjelent Penzában katonáink körében, azzal, hogy Amerikába akar menni. De Hurban visszaküldte a Kaukázusba, mert attól tartott, hogy agyonverik a bolsevikok és akkor azt fogják mondani, szándékosan küldtük Szibériába, hogy eltéessük láb alól. Lehet, hogy most megint Szibériában van.

*

Briand 1917 január 17-i válasza Wilson jegyzékére a csehszlovákok elismerését tartalmazza. Stefánik és Beneš érdeme, hogy ez belekerült a jegyzékbe. A szöveg így szól: A szlávok, románok, olaszok és csehszlovákok felszabadítása«. A „csehszlovákok” a már kész szövegbe kerültek be s így történt, hogy a szlávok mellett a csehszlovákok külön vannak felsorolva. A jugoszlávokról kifejezetten ott azért nincsen szó, mert az olaszok ellenezték.

E pompás siker után otthagyhattam a Nyugatot és 1917 májusában elmehettem Oroszországba.

Amikor Oroszországban a forradalom után az ideiglenes kormány megalakult és Miljukov lett a külügyminiszter, politikailag könnyebben jutottunk előre, de katonai kérdésekben hamarosan ugyanazon, nehézségekkel talákoztunk, mint azelőtt; mert az orosz liberálisok és szocialisták szintén nem értenek a nemzetiségi kérdéshez. Kerenszkij egyenesen ellenünk volt. Kerenszkij

végezetül még ezredeink feloszlását is elrendelte s ezt azzal indokolta, hogy különben kénytelen lenne lengyel és ruszin hadsereget is engedélyezni és hogy őzzel az orosz hadsereg megsemmisülne. Tárgyaltam Alekszejevvel, Bruszilovval, Kornilovval és másokkal, hogy a megígért hadsereget valóban meg is alakítsák, — mindnyájan ígérték, de semmi sem történt. Csak Duchonin intézte el 1917 őszén, hogy a csehszlovák hadsereget fölállítsák. Amikor márciusban elutaztam Oroszországból, 50.000 fegyverest hagytam ott. De milyen nehéz volt a felfegyverzésük az orosz hadsereg feloszlása közepette!

A fogolytáborokban a csehszlovákoknak valósággal pokoli életük volt. A táborparancsnokok olyan tábornokok voltak, akiknek a fronton nem tudták hasznát venni. A németeket, magyarokat respektálták, de a mi fiainkat sokan közülük egyenesen üldözték; azt mondogatták róluk, hogy rebellesek, antilegitimisták stb. A csehszlovák foglyokat például a Murman-vidékre küldözgették vasutat építeni: a mieink azt mondják most, hogy az a vasút cseh emberek csontjaiból épült. Fiaink szláv programmal kerültek Oroszországba és ez a hihetetlen bánásmód fogadta őket:

Hadseregünk ezért a csehszlovákok részére valósággal megváltást jelentett. A fogolytáborokba, Oroszországszerte, mintegy 400 tisztet küldtünk szét, aztán nem-tiszteket is, hogy hozzák ki embereinket a táborokból. Egyesek rögtön jöttek, de másutt hosszabb munkára volt szükség, amíg kivertük fejükből az osztrák gondolkodást. A táborok élén álló orosz tábornokok, mint mondtam, szintén akadályokat gördítettek elénk, de munkánk végül mégis sikerrel járt.

Amikor a bolsevikok elfoglalták Kievet, igen kínos

helyzetbe, kerültünk. Mielőtt bejöttek volna Kievbe, megegyeztünk a bolsevikokkal, hogy ők elismerik a mi fegyveres semlegességünket, aminek ellenében mi nem avatkozunk be az orosz dolgokba.. De a kievi szovjet úgy döntött, hogy a cseh hadseregben lévő szocialistáknak a vörös hadseregbe«! kell csatlakozniuk és ezért bolsevikokat küldtek hadseregünkbe propagandára. Muravjev aláírta semlegességünk elismerését, de a szovjet agitátorait küldi el hozzánk!... Én azonban azt mondtam: Engedjete be az agitátorokat ezredeinkbe, majd meglátjuk; aki akar, vonuljon el velük. Nos, 50.000 ember közül 218 ment a vörösökhöz s másnap a jobb emberek már vissza is tértek s kérték visszafogadásukat. Ez a sakkhúzásom mindenfelé jó vért szült. Még a minap is Szibériában egy 47 főből álló cseh bolsevista csapat egyetlen lövés nélkül megadta magát a mieinknek és kérte, bogy a bolsevisták ellen az első arcvonalba küldjék őket, Csak Muna hívei voltak nyakasak és maradtak is végig.

A mi bolsevikjaink között van bizonyos százaléknyi idealista, többnyire elvakult ember. Nagy részben azonban, mint például Hais, olyanok, akiknek volt valami a rovásán. Muna például megígérte nekem, hogy dolgozni fog a hadsereg érdekében, de aztán ellene dolgozott. A mi szocialistáink mindenütt a mi bolsevikjaink ellen léptek föl.

A Nemzeti Tanács kievi Fiókjának is volt egy tagja, aki, alig, hogy elhagytam Kievet, elárult bennünket és Munához csatlakozott. Ez a csoport külön nemzeti tanácsot alakított, de tanácstalanságukban elnöknek engem választottak meg!

Amikor a cseh bolsevikok ellenünk fordultak, a mieink

nem maradtak adósok a válasszal, és pedig energikus feleletet adtak, ők azzal agitáltak ellenünk, hogy kegyetlenségekre vetemedünk velük szemben. Holott az az igazság, hogy a mieink túrték, hogy a bolsevikok lövöldözzenek rájuk és csak akkor védekeztek, akkor léptek fel a bolsevikok ellen, amikor ezek a németek nyomására hatályon kívül helyezték a mi fegyveres semlegeségünkről szóló megegyezést. Az, első csetepatéra akkor került sor, amikor a vörös gárda vonatukat körülvette s a mieink a vonatban hallották a kommandót: Schießen! A mieink ekkor látták, hogy ezt a vörös szakaszt németek és magyarok vezetik. A helyi szovjetekben is egyenruhás német tisztek ültek. Arról pedig, hogy a bolsevikok hogy kínozták a mi embereinket, Spacek fényképeket fog hozni. Érthető, hogy a mieink védekeztek és nem maradtak adósak. Elismerem azonban, hogy a mi hadseregünkben is előfordultak néha hibák, főleg kegyetlenkedések.

A bolsevikok azt állítják, hogy hadseregünk reakciós volt. Reakciósak voltak egyes orosz tisztek, akik csapatainkban szolgáltak. Ezek csakugyan felhasználták volna céljaikra katonáinkat, csakhogy a mi fiainknak több eszük volt.

Amikor elhagytam Oroszországot, kiadtam a parolét, hogy löni csak végső esetben szabad s csak önvédelemből. Kifejezetten hangsúlyoztuk minduntalan, hogy nem akarunk beleavatkozni az orosz dolgokba, hogy Franciaországba akarunk menni és hogy Oroszországban minden irányban békés viszonyra törekszünk. A mieink túrték, hogy lőjjenek rájuk, csak akkor lőttek vissza. Wilson egyszer maga mondta nékem: Az önök hadserege az első hadsereg a világtörténelemben, amely, noha

maga is föl volt fegyverkezve, nem vette igénybe fegyvereit, amikor fegyverrel megtámadták. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy Wilson annyira megkedvelt bennünket.

A bolsevikokkal nem tarthattunk, ez Nyugaton ügyünk bukását jelentette volna. Egyelőre nem akarok beszélni a bolsevizmus jogosult vagy jogosulatlan voltáról. Csak megjegyzem, hogy a bolsevizmus nem kommunizmus, de még szocializmus sem; műveletlen szegényemberek tömege az ott, akiknek sejtelmük sincsen az állami igazgatásról; a bolsevizmus analfabéta abszolutizmus. Ezen fog a bolsevizmus megbukni.

Fontolóra vettük, vájjon szembeszálljunk-e az orosz bolsevikokkal. 50.000 rosszul fölszerelt és rosszul fölfegyverzett ember állott rendelkezésemre. Muravjev, megsemmisíthetem volna, de akkor Moszkva és Pétervár ellen kellett volna vonulnunk. Fontolóra vettem, de aztán úgy döntöttem, hogy nem bocsátkozunk ilyen harcokba. Muravjev és csapata még nem képviselte az egész kommunizmust. Muravjev tudta, hogy megsemmisíthetem, ezért hízelgett nekem, hízelgett fiainknak, de nem mert ellentmondani a kievi szovjetnek. A mieink őrizték a raktárakat; több emberünket ölték meg ott alávaló módon. A vörös gárdistáik meztelenre vetkőztették] és meggyalázták a holtakat. Megértik, hogy a mieink, amikor erről tudomást szereztek, bosszút akartak állni, ezért is akadtak hangok, amelyek Muravjev megtámadását követelték. Nem egyeztem bele, a helyzet nem erre való volt.

Nehézségek merültek fel Ukrajnával is, a tartományal, ahol táboroztunk. Amíg a pétervári központi kormány megvolt, a mi hadseregünket is Mohilevből igaz-

gatták. Abban az időben katonáink mindent az orosz raktárakból kaptak. Ukrajna egyszerre csak Oroszországnak csupán föderatív részévé kiáltotta ki magát s ennek elismerését, valamint helyőrségi szolgálatot követelt tőlünk, aminek ellenében azt ígérték, hogy gondoskodni fognak hadseregünk ellátásáról. Szerződésileg elismertük erre az ukrán köztársaságot, de a Harmadik megegyezés alapján, tehát mint Oroszország egy részét. Az ukránok ily módon átvették Oroszországgal történt megállapodásunkat. Hruszevszkij kijelentette, védeni fogják Oroszország egységét. De a Negyedik megegyezésben az ukránok az önálló köztársaságot kiáltották ki, mire fölmerült bennem az 'aggodalom, hogy az önálló Ukrajnában a németek és osztrákok nagy befolyásra fognak szert tenni. Már azelőtt megegyeztem a franciákkal, hogy ők fognak gondoskodni ellátásunkról és mi a francia hadsereg egy részének nyilvánítjuk magunkat. Az önálló ukrán köztársaság kikiáltása utáai elmentem Sulhin miniszterhez s kijelentettem néki, hogy elismertük Ukrajnát a Harmadik megegyezés alapján, de az önálló Ukrajnát elismerni nem tudjuk, még pedig Oroszországra való tekintettel, miért is a szerződést felbontjuk s bejelentjük, hogy katonaságunk a francia hadsereg egy része, továbbá, hogy csak annyit kérünk, hogy ne gördítsenek nehézségeket Szibériába való elvonulásunk elé. Amikor a bolsevikok Kiev ellen vonultak, az ukrán köztársaság már nem létezett. Munáék elterjesztették azt a hazug hírt, hogy elismertük az önálló Ukrajnát. Könnyen be tudtuk bizonyítani, hogy az ukrán köztársaságot csak a Harmadik megegyezés alapján ismertük el és az megbékítette a bolsevikokat, Franciaország nyomban mellénk állott. 1917 decemberében, az oroszországi ese-

mények, után, Clemenceau és a francia kormány hadseregünket önnálló szövetséges kombattánsnak nyilvánította.

Kiadtam a parancsot, hogy katonaságunk: vonuljon el az osztrákok és németek elől, mert nem voltak nehéz ágyúink és mert általában nem tudtunk volna sikeresen harcolni a német hadsereg túlereje ellen. Az elvonulást pompásan hajtották végre. A katonaság elvonult Kelet-orszországba, hogy, mint azt előre megbeszéltük, onnan Szibériába jusson. Amikor a mieink Kurland közelébe értek, azt jelentették nekem, Károly császár elküldte egyik tábornokát, hogy tárgyaljon velünk. Amnesztiát ígért, továbbá, hogy cseh királynak koronáztatja magát, csak térjen vissza az egész hadsereg Ausztriába. Az ajánlatot a mieink visszautasították.

Ekkor történt az ütközet Bachmaosnál. Bachmac fontos vasúti gócpont volt keleti utunkban s a németek el akartak tőle vágni. A hadseregünkben lévő orosz tisztek, kevés kivétellel, csődöt mondtak. A mi tisztjeink maguk vették át a vezetést s kitűnően oldották meg feladatukat. A csata után 48 órás fegyverszünetet kötöttek, a halottak eltemetésére. Ez az ütközet a németeknél nagy respektusunkat keltette, mert megmutatkozott, hogy katonáink jó katonák. Linsingen tábornok, a németek fővezére elrendelte a fegyverszünet megszegését, de a németek tisztességesen viselkedtek és mégis betartották. Egyáltalán arra a tapasztalatra jutottunk, hogy a birodalmi németek velünk tisztességesen viselkedtek s azt mondogatták fiainknak, hogy igazunk van Ausztriával szemben. Az ausztriai németek és a magyarok annál gyalázatosabban viselkedtek. Hogy a birodalmi né-

metek respektálnak bennünket-, az kiderült sajtójukból is.

Március 7-én Moszkvából Szibériába utaztam, hogy Japánon át Amerikába jussak. Részletes diszpozíciókat hagytam hátra a Nemzeti Tanács oroszországi Fiókjá és a katonaság részére. Március 26-án megújítottuk a szerződést a bolsevik kormánnyal, azzal, hogy Szibérián keresztül Franciaországba enged bennünket. De a szov-jethez való viszony később nem alakult kedvezően. Nemzeti Tanácsunk Fiókját Moszkvában börtönbe vetették; csak bizonyos idő elmúltával lehetett megújítani valamelyes modus vivendit.

Az úgynevezett szibériai anabázis és a szibériai események ecsetelése nem tartozik már ehhez az áttekintéshez,

*

További fejtegetéseimben nem tartok időrendet, hanem megkísérlem, hogy azt a politikai helyzetet ecseteljem, amellyel most számolnunk kell; ez azt jelenti, hogy szemlét tartsunk a készülő párisi béketárgyalások főbb tényezői és feltételei fölött és számba vegyük, milyen a viszonyunk ezekhez a tényezőkhöz és a ránkváró főbb kérdésekhez.

Kezdem Olaszországgal. Most ott keresztülutaztam, úgy érkeztem haza. Olaszországgal egészen új viszonyba kerülünk. Ez a viszony új, azért is, mert oly szoros kapcsolatban vagyunk a jugoszlávokkal, akikkel Olaszország nincsen jó viszonyban. A táviratokat, amelyeket a királlyal és Diazzal váltottam, nyilvánosságra fogjuk hozni. Politikai vándorlásom elején az akkor még semleges Olaszországban voltam. Amikor Olaszország belé-

pett a háborúba, azt akartam, hogy a déli fronton lévő embereink szökjenek át. De a mieink és a jugoszlávok az olaszok ellen voltak. Azon kezdtünk munkálkodni, hogy Olaszország hadsereget létesítsen a csehszlovák foglyokból. Sonnino ellenezte ezt. Nem ismert bennünket. Bizalmatlanok voltak velünk szemben, elfogultak voltak irányunkban, mert a mieink a jugoszlávokkal rokonszenveztek. Benes lépett akcióba, Stefánik is, ön pedig Oroszországból és Amerikából léptem összeköttetésbe az olasz követekkel; végül — noha csak ezidén — Olaszország úgy határozott, hogy munkaosztagokat engedélyez nekünk s kevéssel rá az olaszok már hadseregünk megalakítását is megkezdték.

Amikor most Olaszországba érkeztem, a király igen szívélyes volt hozzám. Föl kellett tételeznem, hogy ismeri nézetemet Szerbia és Montenegró viszonyáról. Egy egész napon a vendége voltam. Táviratot küldtem Sonniuónak. Amikor elutaztam, Diaz a pályaudvarra jött ki; ez a fogadtatás kellemesen meglepett.

Az olaszok most 27,000 jól felszerelt katonánkat bocsátják rendelkezésünkre; a franciák csak 6—7000-et Olaszországi csapatainknak most teljes a felszerelése, saját autóiuk vannak, — minden cseh nyelven jelölve — általában ez az egész hadseregrésíz nagyszerűen van felszerelve. További 30.000 embert most szerveznek meg. Újév táján már itt lesz 30.000 emberünk. Ez minden bizonnyal elégséges lesz. Mihelyt a németek és magyarok meglátják őket s mihelyt megpillantják őket a mieink, pusztá jelenlétük el fogja végezni politikai feladatát.

Ami a jugoszlávokat illeti, Nyugaton és Oroszországban csak a szerbeknek volt nagy hírük, kivált, amíg a

szerb hadsereg harcolt. A jugoszlávokról és a jugoszláv programról csak a politikai specialisták tudtak. Mihelyt Szerbia elbukott és a szerbeknek nem voltak reprezentatív emberei, megfeledeztek Szerbiáról is. Az úgynevezett jugoszláv komité mindjárt eleve meglehetősen szerb-ellenes volt. Hamarosan konfliktusok törtek ki a horvátok és szerbek között Angliában, Amerikában, Franciaországban és Oroszországban. A legrosszabb volt a helyzet Oroszországban. Amikor hadseregünket formáltuk, az ő segítségükre is voltunk. A mi emisszáriusaink gyakran dolgoztak táborokban, amelyekben jugoszlávok és románok voltak. Viszonyunk barátságos volt. Odeszszában Zsivkovics tábornok ütötte föl főhadiszállását. Húsz-harmincezer emberük volt osztrák foglyokból. De hamarosan viszály tört ki a szerbek és a horvátok között ... A konfliktusoknak az lett a következménye, hogy az egész hadseregből a szerb kormány Franciaországba és Szalonikibe mindössze néhány ezer embert szállított át, a többiek szétszéledtek . . . Kievből az egész hadseregből 600 szlovén maradt, akik a jugoszlávokat reprezentálták volna, de nem akartak belépni a szerb hadseregbe. Aztán egyik a másik ellen panaszkodott az orosz hatóságoknak, az orosz lapokban eleget írtak erről. Hozzám jöttek, hogy hozzam rendbe a dolgokat. De nekem ehhez nem volt jogcímem, — hiszen Pétervárott hivatalos szerb követ működött, — sa mi ügyeink éppen eléggé lefoglaltak. Azt a tanácsot adtain, hogy Trumbics vagy valaki más jöjjön el Oroszországból. De ez nem történt meg és a meg hasonlítás teljes volt.

Nyugaton magában a komitében is viszály támadt; Szupilo Trumbics ellen volt és kilépett a komitéből.

Végül jött Szaloniki és a Sándor autója ellen elkövetett merénylet.

A vizálykodás áterjedt Amerikába is, ahol a szlovének — nyilván az amerikai intézmények hatása alatt — köztársaságot követeltek.

A jugoszlávoknak ezek a torzsalkodásai eleget ártottak nekik a szövetségeseknél. A mi hírnevünk ezzel szemben mindenütt egyöntetűen az, hogy a legszervezettebbek, legfelkészültebbek, legderekbak, leglojálisabbak vagyunk, — egyszóval minden jó tulajdonsággal felruháztak bennünket. Ezt a hírnevet meg is kell tartanunk. Fiaiink általában megőrizték a fegyelmet s mindent jól és lojálisán csináltak. Fenntartottuk a rendet, — én kérelhetetlen voltam, de nem ment máskép és szervezeteink ezt el is ismerték. Szibériában persze nálunk is voltak kisebb összekoccnások és konfliktusok, sok helytelen dolog történt, de Szibéria messze van, a dolgok nem kerültek annyira nagydobra, ellenségeink ugyan panaszkodtak ránk, de nem tudtak nekünk ártani.

Amikor májusban Amerikába jöttem, az ottani külügyben meglehetősen ausztrofil szellemre bukkantam, Wilson még Ausztria integritása mellett beszélt. Úgy látszott, az események gyors békekötés felé haladnak; Franciaországban és Angliában időnkint már fölébredt a kétség, vajjon bírják-e még sokáig. Ez bizony igen kedvezőtlen volt. De hamarosan feleszméltünk, a kártya fordult. Washingtonban elértük, hogy Lansing elismert bennünket s ezt hamarosan egy másik elismerés követte; az első nem volt eléggé világos, ellenfeleink fel is használták ellenünk; ezért Lansing pótlólag a második nyilatkozattal világossá tette, hogy az első nyilatkozat alatt teljes függetlenségünket értette.

Jól hatott Amerikára a római olasz-jugoszláv egyezmény is és Benes megegyezése Franciaországgal. Angliával és Olaszországgal.

Az amerikai kormány elismerte kormánynak a mi Nemzeti Tanácsunkat és hadseregünket szövetséges hadseregnek; ez szeptemberben volt, — végezetül októberben már bírtuk Wilsonnak Ausztria-ellenes nyilatkozatát, amely Ausztriát arra utasította, hogy velünk való viszonyáról közvetlenül a mi elismert kormányunkkal tárgyaljon. Wilson azonkívül szembefordult eredeti álláspontjával és őszintén megmondotta, hogy már nem elégszik meg egy számunkra biztosítandó autonómiával. Ausztria sorsát ez a válasz pecsételte meg.

Wilson nyilatkozata, az emigrációk körében is ugyancsak feltűnést keltett. A jugoszlávok is akartak ilyen elismerést, amilyen nekünk jutott. De nem kapták meg; a szerb kormány maga is ellene volt az ilyen elismerésnek, attól tartván, hogy akkor azután lenne egy szerb kormány Korfuban és azonkívül egy jugoszláv kormány és hogy viszályra kerülhetne a sor kettejük között.

Meg akarom még említeni a Középeurópai Uniót, amelyet Amerikában igyekeztem megszervezni; ez az Unió mintegy tucatnyi elnyomott, jobbára kis nemzetből állott volna; hathatós propagandát fejtettünk ki s úgyszólván szemléltető oktatást nyújtottunk az európai etnográfából.

A lengyelekkel Londonban kezdtem tárgyalni s a tárgyalásokat Oroszországban folytattam; Moszkva lett mindhárom lengyel területrészt menedékhelye. Tárgyalásaink jól végződtek. Tárgyaltam oroszországi hadseregünkről. Az ő oroszországi légióiknak nem volt jó sora; megfigyel-

tem a hibákat, amiket elkövettek, s ebből tanulságot merítettem. Tárgyalásaink utolsó fázisa Amerikában játszódott le, ahol Dmowskival alkudoztam. Dmowski a lengyelek nevében cseh-lengyel föderációt ajánlott nekem. Erre én ezt feleltem neki: Nem. Rátok nagy feladatok várnak, a föderáció csak fenntartana titeket végrehajtásukban s ezért nem lenne célja. Hogy milyen megegyezéshez fogunk később eljutni, azt még nem tudhatjuk. Dmowski abba is belement, hogy megegyezhetünk valamilyen gazdasági unióban és egy defenzív jellegű katonai szövetségben, A kisebbségekről is kezdett beszélni, — hogy Szilézia lengyel részét akarják. Erre azt válaszoltam neki, hogy erről szó lehet, ha a nemzetiségi elv alapján áll, de figyelmeztettem, hogy a lengyelek a történelmi jog alapján törekednek államuk megalakítására, mi pedig szintén. Nem célszerű dolog, ha velünk szemben a nemzetiségi jogot akarják érvényesíteni, az ilyen kettősség maguknak a lengyeleknek árthatna, hiszen nekik is vannak kisebbségeik. Kijelentettem, hogy a két állami egymás között fog megegyezni. De egyúttal felszólítottam, hogy fogalmazzon meg egy ilyen egyezséget, úgy, ahogy a lengyelek azt elképzelik és óhajtják. Megígérte, hogy kidolgoz majd egy programot és aztán írjuk alá: ő, Paderewski és én. Azon a nézetem voltam, hogy igen kedvezően hatna a szövetségesekre, ha két középeurópai nemzet máris megegyezne, mert az angolok és főleg az amerikaiak attól tartanak, hogy a kis nemzetek nem fognak megegyezni és hogy az új államok léte Középeurópában a nyugtalanságok állandó forrása lesz. Ezért akartam példával szolgálni, megmutatni, hogy ezek az aggodalmak túlzottak és hogy két fontos nemzet képviselői már tárgyalnak. Ez igen tetszett

Dmowskinak, kivált, amikor felismerte, hogy milyen a helyzet..

A lengyelek ellen vannak mindenütt a zsidók, a zsidók minden árnyalata, már pedig a zsidók óriási pénzügyi és sajtó-hatalmat jelentenek; Dmowski is proskribálva van náluk. Lengyelországban ugyanis abban az időben erős antiszemitizmus kapott lábra. A zsidóknak az volt az álláspontjuk, hogy a legjobb esetben nem lesznek a lengyelek ellen, de érdekükben nem tesznek semmit. A zsidók befolyása Amerikában is nagy. számolni kell vele ugyancsak. Az amerikai legfelső bíróságnak van például zsidó tagja is: Brandeis, aki eredetileg Csehországból került ki; ezt megnyertem ügyünknek, — nagy a személyi befolyása Wilsonra. Egyáltalán igyekeztem mindenütt megnyerni számunkra a zsidókat s ez elég könnyen ment: a hilsneriáda meghozta gyümölcsét.

Viszonyunk a románokhoz jó volt. Segítségükre voltunk Oroszországban katonáik megszervezésében. A franciák azt kívánták, hogy hadseregünk Romániába menjen, a németek ellen. Voltam néhány napig Jassyban és tárgyaltam Berthelot tábornokkal, a romániai hadsereghez beosztott francia misszió főnökével. Megfigyeltem, hogy a kormánykörök valamiben sántikálnak, nyilván különbékét akarnak kötni a németekkel. Ezért halasztgattam hadseregünknek Romániába való elszállítását, el voltam tökévelve, hogy nem küldöm el katonáinkat. Clemenceau emiatt haragudott, de mégsem engedtem. Most teljes az elégtételem. Take Jonescu is azt mondta nekem, hogy a románok már akkor kezdtek tárgyalni a németekkel.

Mindenképpen egészen új, politikánkban egészen újszerű valami a románokkal való kapcsolatunk: a szlo-

vákoknak volt valami érintkezésük a románokkal, míg nekünk a bécsi parlamentben jó, de nem bensőséges kapcsolataink voltak.

Mint önálló állam, sokfelé kell kiterjesztenünk politikai érintkezéseinket. Most adva van az a lehetőség is, hogy a magyarországi ruszinok is velünk tartanának. Ezáltal Románia közvetlen szomszédijai lennénk s ennek nagy volna a jelentősége. Amerikában tárgyaltam a magyarországi ruszinokkal s a tárgyalások kedvező mederben folytak; saját elhatározásukból azt akarják, hogy köztársaságunkhoz csatolják őket. Az ügyet Párizsban fogják végleg letárgyalni.

Érdekünkben áll továbbá, hogy a jugoszlávok és a románok megegyezzenek a Bánát kérdésében. De ez kemény dió lesz, A román király és Bratianu állítólag az egész Bánátot akarják. Persze, a románok egyrésze ellenzi ezt s beleegyezik abba, hogy a Bánátot osszák meg. Remélem, hogy sikerülni fog a hivatalos román politikát jobb belátásra bírni. Take Jonescu, aki elfogadja programunkat, a helyzetet így ecsetelte nékem: Románia területileg megerősödve fog kikerülni a háborúból, de belsőleg meggyöngültén, mert magyar, német és orosz irredentával kell majd megküzdenie. Ezért nem akarják helyzetüket még a Bánáttal is nehezíteni. Olyan érv ez, amely talán hatni fog. Take Jonescu megköszönte nékem a románok nevében, hogy megváltottuk Romániát. Hogyan? Erre elmagyarázta nekem, hogy amikor fellépünk Oroszországban és amikor az entente elismert bennünket, azáltal precedenst teremtettünk és ez erkölcsi hatást is kiváltott, úgyhogy Románia megmenekülhetett a németekkel kötött béke következményeitől. Ezért fogadja el teljes egészében tervünket.

Az én tervem ez: mi, a jugoszlávok és a románok szilárdan zárt triót fogunk alkotni; a lengyelek valamely formában csatlakozhatnak, a görögök beleegyeznek ebbe. Venizélosz egyenesért el van ragadtatva ettől a tervtől. Ezt határoztuk el most Párizsban.

A bolgárokkal keveset tárgyaltam, de mindig gondoltam a jövőre: arra, hogy a szerbeknek és bolgároknak meg kell majd egyezniök.

Külpolitikai koncepciókra vonatkozó terveim mindig az volt, hogy elsősorban Franciaországot kell megnyernünk. Kell egy baráttal bírunk, aki mindig pártunkat fogja, és ez Franciaország lesz. Régi franciabarátságunk is így diktálja és Franciaország bebizonyította gemerozitását és előrelátását a háborúban azzal, hogy önnállóságunk kérdésében magára vállalta a vezetőserepet. Gondolkozzanak azon, vájjon nem lenne-e tanácsos Franciaországnak előterjeszteni egy csehszlovák-francia szövetségi szerződést.

Franciaországon kívül Angliát is meg kell nyernünk. Nagy dolog, hogy úgy a kezünkre járt: monarchikus ország és mégis elismert minket, forradalmárokat. Ami kor először jártam az angol külügyminisztériumban, ott Ausztria mellett voltak még; de végül mégis elismertek bennünket. Lloyd George táviratozott nekem, hogy nem fognak megfélekezni rólunk, úgy hatott rá szibériai anabázisunk. Megnyertük ügyünknek az újságírói köröket is, például Steed-en keresztül a Times-t és Seton-Watsonon keresztül a New Europe-ot és más lapokat.

Amerikában a közvéleménynél Ausztria szétzúzását célzó programunkkal hatottunk s amikor fiaink Szibériában felléptek, már nyert ügyünk volt. Az volt a fontos, hogy megnyerjük ügyünknek Wilsont és ez sike-

rült is. House ezredessel beszélgettem Wilsonról. európai küldetéséről s egyetértett velünk. Az az ötletem támadt, hogy a francia kormány mutassa meg Wilsonnak azt a területet, amelyet a németek elpusztítottak és adja szemléltetően tudtára, hogy a németek ott hogyan garázdálkodtak. Ezt Londonban közöltem Hyndniannal, akivel jó viszonyban vagyok. Egyike a legnagyobb angol politikusoknak. Clemenceau barátja. Arra kértem, hogy a franciák no tegyenek egyebet, csak egyszerűen ismerlessék meg Wilsont a tényekkel. Clemenceau azt mondta nekem, hogy így is fognak tenni. Wilson tehát mindent meg fog látni. Meg fogják neki mutatni kivált azt az egészen, fölösleges pusztítást, ahogy a németek nemcsak a franciái ipart pusztították, ahogy szétrombolták a gépeket és mindent, amit nem tudtak magukkal vinni, de ahogy még a fákat is elpusztították.

Amerika, a legnagyobb köztársaság barátsága, számunkra nagy erkölcsi jelentőségű; az amerikaiak anyagiilag is ki tudnak segíteni minket, azonkívül pedig különféle nemzetközi intézményeik révén.

A kisebbségekről is kell szólanom. House ezredes és vezérkara, amelyet szintén megnyertünk, elsősorban azt hajtogatja, hogy szénterülettel kell bírnunk, különben iparunk nem tud megállni. A mi történelmi és állam jogi érveink, persze, az amerikaiknak nem imponálnak; én azonban mindig és mindenütt a történelmi, államjogi álláspontot képviseltem. Parisban meg kell védenünk régi határainkat; meg kell egyeznünk németjeinkkel békés úton, erőszakkal nem menne a dolog.

Németjeinkre való tekintettel barátkoznunk kell a birodalmi németekkel; Európa szívében elfoglalt földrajzi helyzetünk és történelmi helyzetünk is a biro-

dalmi németekkel való megegyezésre késztet. Azonkívül az is, hogy tekintettel kell lennünk Ausztriára., nehogy Németországhoz csatolják.

Viszonyunk Magyarországhoz nem lesz könnyű probléma. De minderről részletesebben kell majd tárgyalnunk; egyelőre csak ennyit, hogy megvilágítsam négyéves külpolitikánkat és a direktívát, amelyhez most Benes Párizsban igazodni fog. A főbb államok vezető államférfíúival folytatott külföldi tárgyalások arra kész-tettek bennünket, hogy világosan és pontosan megfogalmazzuk kül- és ezzel belpolitikánkat is. Azt hiszem, hogy ez a megfogalmazás megfelel a világhelyzetnek és történelmi fejlődésünknek. Az itt megformulázott elvek általában megfelelnek a washingtoni deklaráció tartalmának.

Még néhány szót a Vatikánhoz és Oroszországhoz való viszonyunkról; remélem, hogy ez a viszony jó lesz. A Kúriánál néhányan talán ellenem vannak: Amerikában figyelmeztettek rá, hogy fel fognak lépni ellenem, ut-az ottani cseh és szlovák katolikusok velünk tartanak. Igen jó javaslatot tettek nekem. Az állani és egyház elválasztásáról volt szó, amit washingtoni deklarációnk tartalmaz; felajánlották, hogy amennyiben emiatt itt nehézségeink támadnának, elküldik hozzánk az ame-rikaiak saját embereiket, akik ismerik a szétválasztás-nak jó oldalait az egyházra nézve, úgyhogy ezek propa-gandájukkal segítségünkre lennének. Erre vonatkozólag memorandumot terjesztettek nekem elő. Az egyháznak az államtól való elválasztása természetesen nem fog a katolikusok nélkül és a katolikusok ellen történni; ez az elválasztás nem a vallás eilen irányul, — csak azt nem akarjuk, hogy a vallással politikai célokból visszaél-

jenek. Nem véletlen, hogy első diplomáciai bonyodal- munk a Vatikánnal keletkezett. Londonban, a Foreign Office-ben, amikor visszatértem Amerikából, egy távira- tot mutattak nékem, amelyben a pápa kéri, hogy jár- janak közbe nálam, mert Prágában ledöntötték a Mária- szobrot és kiutasították az emauszi kolostor szerze- teseit. A Vatikán e távirat szerint igen sajnálná, ha az új állam a katolikus egyház elleni föllépéssel kezdené meg működését. Én nem hallottam ezekről a dolgokról, de a helyzetet ismerve, megmagyaráztam, hogy a szobor politikai megszegyenítést jelentett számunkra, tehát elsősorban politikai demonstrációról volt szó. Most az Óvárosház-téren Húsz szobra áll. Az emauszi szerzetesek ügyéről semmit sem tudtam, de már más helyről azt a hírt kaptam, hogy a Vatikán ebben a dologban egye- nesen hozzánk fog fordulni.

A Vatikánnal Stefánik vette fel az első kapcsolato- kat; én magam kezdeményeztem ezt. Sehol sem léptem fel a Vatikán ellen. Tudom, mit jelent az, hogy a cseh és szlovák katolikusok a kormányban vannak és magá- tól értetődik, hogy nem fogok magam nehézségeket okozni. Különbséget teszek vallás és a vallás és egyház elválasztásának kérdései között. Ez számos katolikus országban is megvan már. Azt is tudom, hogy más dolog a katolikus kérdés megoldása és más az államnak a vezetése, amelynek élére állítottak. Remélem, hogy ezt a különbséget megértik a politikai vezérek is és nem- csak a katolikusok vezérei. Tudom, hogy a katolikus kérdés mit jelent fejlődésünkben, de tudatában vagyok annak is, hogy az elnök nincs hivatva a vallási kérdés megoldására; a vallási kérdés a nemzetnek és kultúrájá- nak, nem pedig csupán az államnak a kérdése, kivált,

amidőn az állani a vallásnak a politikától való megtisztítására, az államnak az egyháztól való elválasztására törekszik.

Ami Oroszországot illeti, világos, hogy hosszú ideig marad szovjeturalom alatt, még pedig hosszabb ideig, mint gondolják; egy oroszországi belső forradalom tán arra fog készíteni bennünket, hogy új orientációra tegyünk szert Oroszországgal szemben. A cár és a cári Oroszország kezdetben igen tisztességesen viselkedett irányunkban; a háború folyamán aztán megfélemedeztek rólunk, még pedig oly mértékben, hogy a csehszlovák kérdésben teljesen a Nyugatnak, nevezetesen Franciaországnak engedték át az iniciatívát. Erről, valamint az egész szláv kérdésről, bizonyára élénk diszkusszió fog megindulni.

Nem titkolom magam előtt a nehézségeket, amelyekkel a diplomáciai szolgálatban fog kelleni megbirkózunk, hiszen azt még egyáltalán meg fog kelleni szervezni. Valamivel magasabb szintű és intelligensebb diplomáciával kell bírunk, mint amilyen a régi volt. Amit Palacky általános érvénnyel mondott, hogy más nemzeteket túl kell szárnyalnunk, az áll a diplomáciára is...

Győzelem Dzsingiszván seregei fölött

— Üzenet a nemzetgyűlésnek, 1918 december 22-én —

10. „Én is bízom istenben, hogy a harag elviharzása után, amelyet bűneink idéztek fejünkre, a Magad ügyei fölötti uralom ismét visszakerül Hozzád, ó cseh nép, s e reményben Téged teszlek meg mindannak örökösévé, amit őseimtől örököltem s e nehéz időkben is megőriztem, továbbá ami gazdagságra fiaim munkája és isten áldása révén szert tettem, mindazt Neked hagyományozom.”

Komensky jóslatos imádsága szó szerint beteljesült; nemzetünk szabad és független s közbecsülés és rokonszeny kíséri, amidőn bevonul az európai nemzetek társaságába.

Mesében élünk? Ezt kérdezik valamennyi ország politikusai s én is fölteszem magamnak sokszor ezt a kérdést; mindez mégis igaz valóság, annak a küzdelemnek a gyümölcse, amit a világ valamennyi nemzete négy éven át folytatott. A világ két táborra oszlott s e szörnyű harcban azok győztek, akik az igazságosság eszményeit védték, — győztek az idealisták, győzött a szellem az anyag fölött, a jog az erőszak fölött, az igazság a ravaszság fölött.

A porosz Németország vezetése alatt álló központi hatalmak uralmukba akarták keríteni az óvilágot, Európát, Ázsiát, Afrikát, s ez volt a pangermán politikusok

legelsőbbrendű célja, amely a Berlin...Bagdad jelzőben talált kifejezést. A régi, többszázéves német nyomást Kelet felé, a keleti, elsősorban a szláv nemzetek igábahajtásának kellett volna betetőznie, s a háború egész folyamán valamint a német győzelmek során ezt a pangermán tervet igyekeztek valóra váltani.

Keleteurópa leigázásának a nyugat és az egész óvilág leigázása lett volna a következménye. De az újvilág, Amerika, felhagyott tartózkodásával, pótolta az ájult és felborult Oroszországot s Foch generalisszimusz mihamar a feltételeket diktálta a megvert Németországnak és Ausztria-Magyarországnak.

A teokratikus autokráciát megverte a demokrácia, amely a humanista erkölcsiség alapelvein nyugszik. Berlin, Bécs, Konstantinápoly azt az istenkáromló tant hirdette, hogy államaik, illetve dinasztiáik isten kegyelméből valók, sőt egyenesen isten megnyilatkozásai és eszközei; a militarista hadseregre támaszkodó államot a nemzetiséggel szemben eszményként állították elének, a berlini, bécsi és konstantinápolyi cárizmus-imperializmus célja az volt, hogy a világ őt uralja. A poroszság, osztrákság és dzsingiszkánság nem csupán földrajzilag volt egybefonódva: a középkori teokrácia e három csökevénye között belső azonosság és rokonság is van.

Ellenük sorakoztak fel a modern demokráciák; a nem militarisztikus demokráciák, amelyek a humanitás eszményeit védik. A porosz militarizmust, a katonai specialisták hadseregét, megverte a népi katonaság, amelyet a háború folyamán kellett megszervezni és a fegyverhasználatban kioktatni; Németország megfontolt előkészülése és kiszámított támadása kudarcot vallott. A szövetségesek, a demokrácia hű bajnokai, kihirdették

valamennyi nemzetnek és államnak önnállóságra való jogát, — nemcsak a nagy, de a kicsiny államokét és nemzetekét is. Wilson elnök megfogalmazta a demokrácia vezérlő elveit, amelyek bennefoglaltatnak az amerikai függetlenségi nyilatkozatban és az ember és polgár jogainak francia kinyilatkoztatásában. A forradalom győzött a legitimista megmerevedettség fölött: minden politikai hatalom a néptől származik, vagy, ahogy Lincoln mondotta: a népből, a nép útján és a népért és Wilson elnök a háború céljaként az egész emberiség felszabadítását jelölte meg. A négy központi hatalom ellen összefogott az egész emberiség és ha valamikor a nemzetek egyhangúságát isten hangjának vették, úgy valamennyi világrész valamennyi nemzetének beleegyezése ebben a háborúban, a demokratikus igazság bizonyítéka. A porosz militarizmust és szövetségeseit erkölcsileg izolálták.

Mi csehek és szlovákok ebben a világháborúban nem állhattunk félre; Ausztria és Magyarország meg Németország ellen kellett magunkat elhatároznunk és ki kellett lépünk a porondra, mert egész történelmünk, annak tartalma és értelme a demokratikus hatalmakhöz vezetett bennünket. Államunk kiépítése, a keleti német expanzióval szemben való megtartása, reformációnk és eszményeink, szenvedéseink az ellenreformációs erőszak alatt — amit a Habsburgok okoztak, akik alacsony anyagi céljaik érdekében visszaéltek a vallással — és nemzeti megújulásunk, amelyet a humanitás eszméje és a belőle folyó demokrácia vezérelt: nemzetünk sorsa egyenesen logikusan van összekapcsolva a nyugattal és a modern demokráciával.

Ezért helyesen — és mint látjuk, szerencsénkre —

állottunk a háború kezdete óta a szövetségesek mellé. Számunkra nem volt hely azok soraiban, akik a Mommsenek, von Hartmannok és Lagardeok barbár jelszavai alatt vetették ránk magukat.

Itt engedjék meg, barátaim, hogy beszámoljak külföldi tevékenységünkről. Csak a legfőbb pontokra kell szorítkoznom, mert ennek a négyéves munkának a története hosszú és bőrtartalmú; inkább a munkánkat irányító alapelvekre fogok kitérni, semmint az egyes akciók ecsetelésére.

Számomra világos volt, hogy nem maradhatok Ausztria-Magyarország szolgálatában. Persze, kezdetben nem voltam mindjárt elhatározva a tetre; óriási felelősséget éreztem, számoltam a vereség következményeivel, — de katonáink, akik megtagadták a szolgálatot és megadták magukat a szövetségeseknek, az orosz hadvezér ígéreteinek örvendező embereink elvetemült kivégzése s általában az egész bécsi és budapesti hódérapparatús kikészítették belőlem a döntést. Politikai barátaimmal külön-külön folytattam tanácskozásokat, mert a politikai pártok el voltak nyomva; elutaztam Bécsbe is, hogy komolyabb osztrák-németektől megkérdezzem, mit várnak tulajdonképpen a háborútól, nevezetesen egy győzelmes háborútól; voltam kétszer Hollandiában, átutaztam Németországon s ott is igyekeztem lehetőség szerint információkat szerezni. 1914 decemberének közepétáján elutaztam az akkor még semleges Olaszországba s aztán Svájcba. Úgy véltem, hogy még megkísérlem a Prágába való visszatérést, hogy beszámoljak információimról, de ez már nem volt lehetséges. Aztán Genfben maradtam s 1915 őszén Párizson keresztül végleg Londonba mentem, ahonnan el-ellátogathattam Párizsba.

Párizsban maradt Benes dr. és Stefánik, ezek az odaadó, hű és kitűnő munkatársak. Tavaly májusban Oroszországba kellett mennem, onnan ezidén, március elején Szibérián keresztül Japánba, Japánból az Egyesült Államokba, ahonnan héthavi tartózkodás után kormányunk hívására négyévi távollét után mint a Csehszlovák köztársaság első elnöke tértem most vissza.

Különös, nemsejtett út volt ez a világ körül, a valószínűleg propaganda-út volt ez, meg kellett nyernünk a szövetségeseket nemzeti ügyünknek és politikai programunknak, amelynek lényeges része Ausztria-Magyarország felosztása s ezzel Németország elszigetelése és arra való rákényszerítése volt, hogy elégedjék meg saját birodalmával. Erről van szó, — Ausztria Németországnak ereje, de egyúttal gyenge oldala is volt.

A határon túl megszerveztük valamennyi emigráns-kolóniánkat s megkezdjük átgondolt szóbeli és publicisztikai propagandánkat s diplomáciai tevékenységünket. De politikát s kivált forradalmat nem lehet pénz nélkül csinálni, — o tekintetben amerikai és oroszországi honfitársaink siettek segítségünkre. Nyomatékosan akarom itt hangsúlyozni, hogy a szövetségesektől egyetlen krajcárt sem fogadtunk el, — hangsúlyozom ezt azért, mert ellenfeleink orosz, angol és más pénzekről is beszélnek. S ugyancsak hangsúlyozom, hogy az egész idő alatt egyetlen valótlanságot sem állítottunk ellenéseinkről, nem vettünk igénybe egyetlen úgynevezett diplomáciai fogást sem, — ilyen becsületes politikai harcot, ilyen becsületes forradalmat, mondhatom, talán még sohasem harcoltak végig.

Világos volt számomra, hogy nem elég a propaganda, sem a forradalom a katonaság között és otthon, hanem

saját hadseregünkre van szükségünk. Az első légiók Franciaországban és Oroszországban keletkeztek; hamarosan jelentkeztek az önkéntesek a világ minden tájékáról: Angliából, Amerikából, Kanadából, Afrikából, Ausztráliából. Kezdetben kis csapatok voltak ezek, de a hadifoglyok erősen megdagasztották őket. Áll ez kivált Oroszországra, ahol igen sok hadifoglyunk volt. Hadseregünk oroszországi története egész Oroszország története ebben az időben, legalább is Oroszország fejlődésében visszatükröződik hadseregünk fejlődése is: itt röviden csak annyit mondhatok, hogy a régi Stürmer-rezim nem akarta nagyobb hadsereg megszervezését megengedni. Eleinte Kerenszkij is ellenünk volt, de aztán felismerte, hogy offenzíváját jelentős inertekekben a mi három ezredünk hajtotta végre és hogy a mi fiaink fedették az orosz hadsereg végzetes menekülését. Brusilovnak, Alekszejevnek és másoknak, továbbá francia és olasz katonai tekintélyeknek katonáink hősiességéről tett dicsérő nyilatkozatai ismeretesek. Számtalan kísérlet után sikerült megszervezni az egész csapatotestet, — túlzás nélkül mondhatom, hogy ennek a hadseregnek a beállott anarchiában és az orosz hadsereg teljes szétbomlása közepette történt megszervezése a legjobb bizonyítéka nemcsak fiaink, hanem az egész nemzet érettségének, mert százezer férfi, százezer választó, — ez már jelentékeny mértékben a nemzet reprezentánsa. Hadseregünk Oroszországban ez év tavaszán mintegy ötvenezer fegyveresre növekedett, további ötvenezer ember pedig később jelentkezett. Ezt a szervezkedési képességüket s nemzeti fegyelmezettségüket csak hősiességük, szabadságszeretetük és önfeláldozó nemzet-hűségük múlja felül.

Kérem önöket, áldozunk elesett drága fiaink emlékének, akik Oroszországban, a Dobrudzsában, Franciaországban, Olaszországban s a szalonikii fronton estek el s akik előkészítették mai történelmi nevezetességű ülésünket és egész felszabadulásunkat. S ne feledkezzünk meg a habsburgi terror itteni áldozatairól sem s azokról sem, akik ezer és ezer számra pusztultak el az orosz fogságban, a Murman vidékén, Turkesztánban és mindenütt, a boldogtalan Oroszország széles síkságain, mert Oroszország nem volt képes gondoskodni hadifoglyaink épségéről. Mennyien pusztultak el az Albánián át történt szerb menekülésben! — minden hadviselt országban domborulnak a cseh sírhantok.

S nem állhatom meg, hogy köszönetemet és megelégedésemet ne fejezzem ki az önök és az egész nemzet, a csehek és szlovákok viselkedése és politikai magatartása fölött; talán bír bizonyos súllyal ítéletem, hiszen nem voltam mindig megelégedett, de persze egyszersmind annak is bizonyítékát nyújtom, hogy ama bizonyos „szent” elégedetlenség szintén nem árt.

Hadseregünk, amely három fronton harcolt, kiharcolta szabadságunkat. Külföldi akciónk s nevezetesen katonaságunk története, a hadsereg küzdelmeinek és hősiességének, a szibériai anabázisnak története: mindez jövődő nemzedékeinknek gazdag nevelő eposzul fog szolgálni! Itt csak az eredményt tudom összefoglalni. S a katonaság mellett, amely harcolt, valamennyi országban organizatórikusan működött nagyszámú munkatársam. A legtöbb munka természetesen Oroszországban volt, — köszönetet mondok itt a Csehszlovák nemzeti tanács oroszországi Fiókjának s kivált elhunyt főtitkárára, Jiri Klacandára emlékezem.

Franciaország 1916 februárjában elsőnek ismerte fel nemzetünk jelentőségét a szövetségesek és Európa, szempontjából, elismerte elsőül programunkat s aztán elismerte első külföldi Nemzeti tanácsunkat is, megszervezte és fenntartotta hadseregünket Franciaországban s később Oroszországban is, — valóban nagylelkű volt irányunkban.

Olaszország mindig barátságos volt hozzánk. Ott jelentős hadsereggel bírtunk, Olaszországgal kötöttük meg első szerződésünket s ezzel kivívtuk elismertetésünket; valamennyi többi szövetséges aztán rokonszenvvel fordult felénk, elismert bennünket Anglia, az Egyesült Államok, Japán, Szerbia, Belgium, Görögország és Kuba. Nem tudom, kinek mondjak elsőül köszönetet. Természetes, hogy Anglia és az Egyesült Államok, e két legnagyobb szövetséges elismerése rendkívül megerősítette pozíciónkat, amint az az ellentábor magatartásából is kitűnt. Az Egyesült Államok jelentős segítséget nyújtottak nekünk és nyújtanak is gazdag forrásaikból s a jövőre vonatkozólag határozott ígéreteiket bírjuk. Wilson elnök nagy és őszinte figyelmet szentel a mi ügyeinknek. Néki és a többi szövetségesnek le vagyunk kötelezve és ők mindig számíthatnak ránk; irántuk való érzéseinket leginkább Kramár miniszterelnök szavaival tudom kifejezni, aki az első rádiogramban, amely Prágát összekapcsolta Párizssal, felkért, hogy „biztosítam a szövetséges kormányokat és nemzeteket hálánkról és tántoríthatatlan hűségünkről, köztársaságunk örökké hű marad a szövetségesekhez”.

A szövetségek részéről történt hivatalos elismerésünk után kikiáltottuk nemzetünk függetlenségét és meg-

alakítottuk kormányunkat; nemzetünk — otthon — ezt jóváhagyta és önökre valamint rám bízta a kormányt.

A háború és a béke tulajdonképpeni célja Keleteurópa újjászervezése s általában a keleti kérdés megoldása. A háború folytatása és betetőzése volt ama harcoknak és kísérleteknek, amelyek a szó szélesebb értelmében vett keleti kérdésnek a megoldására irányultak. A németek keleti expanziója a németek és oroszok közt letelepedett kisebb és kis nemzetek zónája ellen irányult. Kezdvé a finneken és végezve a görögökkel, tizennyolc kis nemzet sorsa ez. A pangermánok azt hangoztatták, hogy a kis nemzeteknek nincsen jövője, hogy a történelem a nagy államok kiépítéséhez vezet; ez a nézet szemelláthatóan helytelen, inert a tizennyolcadik század óta mostanáig a kis államok egész sora keletkezett. Napoleon imperialista kísérlete nem sikerült s ugyanígy hajótörést szenvedett a német, osztrák-magyar és orosz imperializmus is. A kis nemzetek fel vannak szabadítva.

A háború negatív feladata, elvégeztetett, Európára most pozitív feladat hárul: meg kell szervezni Kelet-Európát, s ezzel Európát és általában az emberiséget. Új korszak küszöbén állunk, amikor is az egész emberiségben az egységesség érzete támad fel. Nemzetünk teljes tudatossággal akarja kivenni a maga részét ennek a nagyszerű és fenkölt programnak a végrehajtásából. Tudjuk, hogy a nemzetek új, alkotó és szervező politikát várnak, s ígérjük, hogy becsületesen törekedni fogunk az ilyen politikára.

Bismarck mondotta, hogy aki Csehország ura, az Európa ura is. Nemzetünk különleges világhelyzetét, jelölte meg így a maga módján. A legnyugatibb szláv

törzs vagyunk Európa közepében s ellenállottunk a németek németesítő keleti expanziójának. Mai győzelmünket nemzeti szívósságunk és országunk természetből adott gazdagsága tette lehetővé. Győzelmünk az Ausztria és Németország által fenyegetett többi kis nemzet győzelme is.

A sors hasonlatossága és ugyanazon veszedelem a keleti, illetve délkeleti szomszédjainkkal való szoros barátságot követeli meg tőlünk.

A külföldön barátságos kapcsolatokat teremtettem mindezen nemzetekkel, a lengyelekkel, ukránokkal, jugoszlávokkal, románokkal, litvánokkal, lettekkel, finnekkel, görögökkel, albánokkal, Amerikában megkíséreltük a középeurópai nemzetek Uniójának megalakítását. Egyszerre tizenkét nemzetet szereztünk meg az eszmének s a tárgyalások ígéretesen fejlődtek. Amerika élénk figyelmet szentelt ennek az Uniónak, hozzájárulásával külön Társaság alakult a középeurópai nemzetek támogatására, amely, remélem, hathatósan hozzá fog járulni a nagy mű kialakulásához. Wilson elnök jóakarója volt az Uniónak s az Unió ama törekvése iránt, amely a kis nemzetek problémáját akarta volna megoldani, az amerikai elnöknél élénk érdeklődés nyilvánult meg.

Most csak röviden tudom válaszolni legközelebbi feladatainkat. Általánosságban szólva: szomszédjainkkal és a közeli nemzetekkel a legintimebb kapcsolatokat akarjuk létesíteni.

A szomszédság és történelmünk hasonlatossága a lengyelekkel való mégbarátkozásunkat követeli meg. Erről sokat tárgyaltam a vezető lengyel férfiakkal; sőt még a föderáció is szóba került köztünk, de aztán arra a nézetre jutottunk, hogy a közeli jövőben mindkét

nemzetre sok saját konstruktív munka vár s ezért jobb lesz, ha nem komplikáljuk a feladatokat; de törekedni fogunk egy gazdasági és katonai megegyezésre. Ez az egyezmény természetesen tisztára védelmi jellegű lesz. Tárgyaltunk a sziléziai lengyel kérdésről is; a megegyezés könnyű, — olyan probléma ez, amely a ránkváró nagy feladatokat tekintve, teljesen jelentéktelen. Mindkettőnk érdeke, hogy mindegyikünk a lehető legerősebb legyen. Persze, meg kell mondanom, hogy az a mód, amellyel egyes lengyelek területünkől való szerzésre törekednek, megengedhetetlen. Előbb egybe kell kovácsolnunk államunk területét s aztán láthatunk hozzá önszántunkból határaink kiigazításához. Reméljük, hogy a lengyelek egyetértenek ezzel az állásponttal, annál is inkább, mert az ő példájuk veszedelmesen ösztönözhetne másokat hasonló kísérletekre maguk a lengyelek ellen. Majd, ha a lengyel állam megállapodott lesz, tárgyalhat állam az állammal.

A románokkal együtt dolgoztunk, kivált Oroszországban; igen ígéretes barátság fejlődött ki közöttünk. Magam is voltam Romániában és tárgyaltam a királlyal és a kormánnyal, főképpen hadseregünknek Romániához való beosztásáról, amire már nem került sor. Kínálkozik a lehetőség, hogy szomszédok lehetünk. A magyarországi ruszinok ugyanis amerikai képviselők útján azzal az indítvánnyal jöttek hozzánk, hogy államunk autonóm része lennének. Hasonló javaslatot kaptunk az úgynevezett kárpát-oroszoktól is. Természetesen nem volt jogom ezt a dolgot tető alá hozni, de hajlandóságunknak adtam kifejezést ehhez az egyesüléshez; nem kétséges — a beérkező hírek alapján —, hogy a magyarországi ruszin nép a javaslatot jóvá fogja hagyni.

Hiszem, hogy a románok és a jugoszlávok meg fognak

egyezni, kivált a Bánát kérdésében. Nem kell magyaráznom, hogy viszonyunk a jugoszlávokhoz a legszívélyesebb, — a közös küzdelem pecsételte azt meg; a románokkal való szomszédság közvetlenebb kapcsolat lenne velük lehetővé. A mi köreinkben s a jugoszláv politikai körökben is teljesen meg vannak győződve a közvetlen földrajzi összeköttetés szükségességéről. Az ausztriai németek most igényt jelentettek be erre a területre; de nemrégiben még magyar részről is figyelmettek őket, hogy ott nagyszámú horvát és szlovén területrész van. Akárhogyan isi, — a románokkal és a jugoszlávokkal könnyen meg fogunk egyezni, hiszen semmilyen territoriális természetű vitánk nem lehet velük. Tárgyaltam mindkét nemzet képviselőivel s megegyeztünk; a görögök is — vezetőembereik, nevezetesen Venizélosz útján — egyetértenek ezzel a megegyezéssel.

Amennyiben kiküszöbölik a jugoszlávok és az olaszok között felmerült nehézségeket — s van erre remény — akkor a pangermán Mitteleuropát az államok közeledése pótolná, — a Balti tengertől az Adriáig s még tovább, Svájccon keresztül Franciaországig. Erős gát lenne ez a németek ellen, amíg nem hagynak fel expanziós nyomásukkal kelet felé, s egyszersmind védelem lenne ez Oroszország ellen, amely ily módon elválasztódnék Németországtól. De egy erős Oroszországra, amely föderatív alapon lenne egyesítve, mindnyájunknak s Európának is nagy szüksége van.

Oroszország súlyos válságot él át. Elbukott a dégénérait és tehetetlen cárizmus, ahogy elbukott a berlini és bécsi cárizmus is; de az orosz forradalom nem volt eléggé alkotó, ma sem az, az oroszok nem tanulták el az államigazgatást, már pedig államigazgatás nélkül nincsen demokrácia. Kétlem, hogy Oroszország a szö-

vetségesek segítségével nélkül hamarosan segíteni tudna magán.

Nem tudom részletesebben fejtegetni ezeket a terveket, a külpolitikának kívánatos fejlődési vonalát tudom csak felrajzolni, de ezt a vázlatot ki kell egészítenem azzal, hogy milyen lesz viszonyunk a németekhez és a magyarokhoz.

Ami elsősorban az országainkban élő németeket illeti, programunk már rég ismeretes; a németeklakta terület a mi területünk s a mienk is marad. Mi építettük föl államunkat, mi tartottuk fenn és mi építjük most újjá; kívánatosnak tartanám, hogy németjeink ebben velünk együtt dolgozzanak, — ez jobb politika lenne, mint az ő mostani eltévesztett törekvéseik. Persze meg tudom érteni, és számolok is vele, hogy nehéz a helyzetük; sajnos, túlságosan vallották a csehellenes pangermán expanziós programot, nem értették *meg* a világhelyzetet, megittasultak az első látszólagos sikerektől; németjeink a hamis és hazug osztrákos szellem s a rövidlátó Habsburgok áldozatai lettek. Pszichológiailag érthető, hogy most nem igen tudják elviselni, hogy ily végzetesen tévedtek és hogy nekünk volt és nekünk van igazunk.

Ismétlem: mi teremtettük meg államunkat; ez jelöli ki németjeink államjogi helyzetét, akik eredetileg mint emigránsok és gyarmatosok jöttek országunkba. Teljes jogunk van területünk gazdagságára, amely nélkülözhetetlen iparunk és németjeink ipara szempontjából is. Nem akarjuk feláldozni és nem is áldozhatjuk fel jelentős cseh kisebbségeinket az úgynevezett német területen. Arról is meg vagyunk győződve, hogy a gazdasági előny német honfitársainkat hozzánk utalja. Rajtuk múlik, hogy helyesen találják meg hozzánk való viszonyukat.

Jusson eszükbe, hogy 1881-ben velünk együtt kérték a császárt, koronáztassa meg magát cseh királlyá. A legőszintebben kívánom, hogy minél előbb megegyezünk. Bevallom, nehéz nekünk elfelejteni, hogy németjeink és az ausztriai németek általában tiltakozás nélkül vették tudomásul az osztrák és magyar szoldateszka embertelen kegyetlenkedéseit, nehéz elfelejtenünk, hogy a mi németjeinkből került ki a pangermánizmus legdühöngőbb kontingense. De ennek, ellenére szívesen fogadjuk be őket, amennyiben elhatároznák magukat az együttműködésre. Senki sem veheti tőlünk rossznéven, ha annyi keserű tapasztalat után óvatosak leszünk, de kijelentem, hogy államunk kisebbségei teljes nemzeti jogokat és polgárt egyenjogúságot fognak élvezni. Az amerikai köztársaság inkább a polgárháborút vállalta, semhogy Dél-jének elszakadását megengedje. Mi szintén sohasem egyezhetünk bele vegyes lakosságú Északunk szecessziójába. Ha egy valóban demokratikus önkormányzatot kiépítettünk, alkalmas eszközünk lesz a nemzetiségi kérdés megoldására. Az egyenesvonalú szétválasztás a nagy és különleges kevertnyelvűség miatt lehetetlen s a probléma nemcsak nemzetiségi, hanem, még pedig jelentős mértékben, szociális is.

Viszonyunkat Német-Ausztriához nemcsak a háború kimenetele, hanem egész nemzeti programunk is megszabja. Elvégre is mi annak idején Ausztriával és Magyarországgal szövetkeztünk s kialakítottuk Ausztriát, Mi voltunk Ausztria gyöngye. Bebizonyítottuk ilymódon, hogy barátságos együttélés lenne lehetséges köztünk és a németek között. De a Habsburgok, rosszul jutalmaztak minket. Most nem akarom emlékezetbe idézni Ausztria ellen irányult egész küzdelmünket. A háború bebizo-

nyitotta, hogy az egyoldalú német és magyar politikának kudarcot kellett vallania s kudarcot, is vallóit elháríthatatlanul és mindörökre. A dualizmus betetőzte a habsburgi tehetetlenséget és kétszínűséget. A komplotts elsősorban ellenünk irányult. Ausztria és Magyarország az erőszak, a többség felett gyakorolt kisebbségi erőszak nyilvánvaló szervezete hitt. Európa ezt a háború előtt nem vette észre, de a háború kioktatta a dolgok igazi állásáról s különösen Franciaországban, Angliában és az Egyesült Államokban jöttek rá a magyar és osztrák politikának arra a borzalmas kétszínűségére, amely megnyilvánult ama számtalan kísérletben, hogy becsapják a szövetséges entente-ot. A Habsburgok és a magyarok propagandája kitűnő segítőtársunkká vált. Egyébként a birodalmi németek saját testükön szintén kikapasztalták a Habsburgokat. Németország kétszer mentette meg Ausztria-Magyarországot — az oroszokkal és az olaszokkal szemben, — de végül is Bécs elárulta megváltóját. Persze, a berlini politika erkölcstelensége éppen abban állott, hogy oly szoros szövetségre lépett emberekkel, akiket belül megvetett és Berlin, noha vezette Bécset, elég gyakran és szerencsétlen módon vetette magát alá Bécs befolyásának.

Nem az ön feladatam, hogy tanácsokkal szolgáljak az ausztriai németeknek. Természetes, hogy országainknak Ausztriával volt kapcsolata sok — kivált gazdasági természetű — vonatkozást hagyott hátra. Amennyiben az ausztriai németek felhagynak uralkodnivágysukkal, ha felhagynak pangermán terveikkel, ha lojálisak lesznek hozzánk s nem fognak beavatkozni ügyeinkbe, — akkor a tisztességes szomszédi kapcsolatok lehetőségessé válnak és Ausztria képes lesz függetlenségét megőrizni. Azt

hiszem, hogy nevezetesei) Bécs súlyos problémáját lehetne ilymódon megoldani, legalkalmasabban éppen a németek szempontjából. De tekintettel vagyunk egyúttal nagy bécsi kisebbségünkre is.

Németországhoz való viszonyunkat aszerint fogjuk megszabni, ahogy Németország csinál politikát irányunkban. Korrektek maradunk; kívánjuk, hogy a porosz agresszív militarizmus veresége a német nép győzelmét jelentse, hogy a német nép szokja meg, elégedjék meg a saját nemzeti erőivel, hogy hagyjon fel keleti expanzión politikájával és nagy erejét és képességeit szentelje a nemzetek és az emberiség megszervezésének. Ez sokkal nagyobb és fenköltebb feladat, mint a pangermán cél.

A magyarokról nem kell sokat szólnom. Egészen a múlt század hatvanas éveiiig szerény szerepet játszottak; de abban az időben érvényhez jutott országuk tala-jának termékenysége s ezzel gazdasági jelentőségre tet-tek szert Ausztria ipari részei szempontjából; egyszers-mind igyekeztek kihasználni Bismarck politikáját Ausztriával szem-ben és Németország odaadó avangárdája lettek a Balkánon. A kapitalisták által támogatott feudális nemesség kiépített egy mesterséges államépületet, amely moist úgy omlott össze, mint a Habsburgok egész mes-terséges épülete. Egyenesen értelmetlen volt, hogy olyan nemzet, mint amilyen a magyar, oly sokáig folytathatta négy más nemzet — szlovákjaink, a ruszinok, a románok és a jugoszlávok — kizsákmányolását. Már Cavour helyesen látta, hogy a magyarok nem tudják más nemzetek szabadságát respektálni, jóllehet nekik maguknak is védekezniük kellett a németekkel szemben; politikailag a magyarok még a háború folyamán is az 1848. év

presztízséből éltek, de propagandájuk kétszínűséget mindenütt hamarosan átlátták s ma a szövetségesek világosan tudják, hogy a magyaroknak csak a maguk nemzeti államára van joguk. Kívánnám, hogy viszonyunk hozzájuk mielőbb észszerűbb módon kialakítassék. A magyar kisebbségek részesülni fognak valamennyi polgári jogban. A magyarok elég ridegek voltak ilyeneket állítani: A tót nem ember, — mi nem fogunk ezért hasonlóval fizetni, csak azt akarjuk, hogy Szlovenszko a felvirágzása szempontjából alkalmas határok csorbítatlan birtokában legyen. S áll ez a hozzánk csatlakozó ruszinokról is.

Végezni akarom szavaimat. Tudjuk, hogy nemzeti programunkat kizárólag a külpolitika útján nem tudjuk megvalósítani, hogy főként államunkon belül kell dolgoznunk. E tekintetben is politikánk becsületes és észszerű lesz, Haivlicek szellemében.

Az átmeneti időben a rend fenntartására fogunk törekedni, a nyugodt adminisztrációs munkának akarjuk szentelni magunkat. A demokrácia lényege a közigazgatásban és az önkormányzatban van. A demokrácia nem uralkodás, hanem az igazságosság biztosítására irányuló munka. S az igazságosság a humanitás matematikája.

A földművelés, ipar és kereskedelem felvirágoztatására különleges gondot kell fordítanunk; új vasúti és kommunikációs politikát kell kezdeményeznünk. Az új világ viszony ok, a szövetségesekkel való kapcsolataink nemcsak politikaiak lesznek, hanem gazdaságiak is. Gazdasági és pénzügyi kapcsolatokat teremtettem már amerikai, angliai és franciaországi befolyásos tényezőkkel. Sikerült magunknak gazdasági segítséget biztosí-

tanunk a szövetséges országok részéről; az Egyesült Államok — maga Wilson elnök — támogatást ígért az átmeneti időben szükséges élelmezés dolgában. A kormány már előterjesztette a legszükségesebb dolgok jegyzékét; csak a legszükségesebb dolgokat kértük, mert tudjuk, hogy mások is segítségre szorúlnak. Amerika jelentősen segítette és segíti hadseregünket Oroszországban. Az amerikai Vöröskereszt egyenesen mintaszerűen dolgozik. A kormány és a pénzügyi körök hajlandók nekünk pénzügyi segítséget nyújtani, — jómagam már meg is kötöttem egy kisebb kölcsönt, amely alkotmányos jóváhagyásra vár.

De nemcsak kenyérrel él az ember és a nemzet; mindnyájan tudatára jöttünk annak, hogy átnevelődésre van szükségünk. Az iskoláról és az egyetemes szellemi életéről való gondoskodás a legintenzívebb munkát igényli. S természetes, hogy a törvényhozási szerveknek új, az új viszonyoknak megfelelő törvényeket kell alkotniuk. Az egészségtelen osztrákos szellemet teljesen le kell gyűrni, az igazi átnevelődés nem éri be a külsőségek eltávolításával. Általában most módunkban áll sok, eddig csak elméletileg létező tervet valóra váltani; óvakodjunk a hebehurgyaságoktól, van elég időnk, nem kell mindent egyszerre csinálni. Kezdjük a legszükségesebbel és azzal, ami lehetővé teszi és megkönnyíti a további fejlődést, az organikus fejlődést. A világviszonyok és a mi viszonyaink is átható szociális reformokat kívánnak; a demokratikus egyenlőség kizár mindennemű kizsákmányolást és osztályuralmat.

Boldog vagyok, hogy nőket is látok ebben a nemzetgyűlésben. Hiszem, hogy a nőknek éppen úgy kell

majd a közéletnek szentelniük magukat, mint ahogy a férfiak teszik.

Reméljük, hogy a párizsi béketárgyalások tartós békét biztosítanak számunkra. Ezzel még nem szabadultunk meg a nemzetvédelmi gondoktól, ellenkezőleg az legyen a törekvésünk, hogy kiépítsük egy hatékony védelem egyetemes nemzeti rendszerét. E célból szükségünk van eredményes populációs politikára is. Örülök, hogy kormányunkban egészségügyi minisztérium is van már. A hosszú háború tapasztalatai egyenesen rákényszerítettek bennünket, hogy a jövő nemzedékek testi és szellemi gondozását szem előtt ne tévesszük. Fügner és Tyrs eszményei éppen a mi hadseregünkben váltak be.

Hadseregünk visszatérőben van Franciaországból és Olaszországból, kívánnám, hogy Oroszországból is mielőbb visszatérhessenek fiaink, de ennek útjában áll a távolság és sok technikai nehézség, attól eltekintve, hogy mint szövetségesek nem cselekedhetünk ilyen komoly dologban csak a magunk tetszése szerint. Katonáságunkat területünk megtartására és a rend biztosítására fogjuk felhasználni. Hadseregünk a szövetséges hadsereg egy része s reméljük, hogy a mi szeparatistáink is ráeszmélnek erre a tényre és a fegyverszünet feltételeiből folyó következményekre.

Nem volt szándékom, barátaim, részletes programot adni. Csupán kívánatos politikai tevékenységünk néhány vezérlő alapelvét terjesztem elő s igyekeztem röviden összefogni eme — reméljük, utolsó — háború olyan nyira szörnyű s ránk nézve mégis oly szerencsés tapasztalatainak értelmét. Ezt igen röviden lehet kifejezni: Mindnyájan, egyének és nemzetek, emberek akarunk lenni! A nagy anyagi és véráldozatok nem voltak hiá-

bavalók. Célunkat elértük. Most arra fogunk törekedni, hogy amit elértünk, örökre biztosítsuk. A feladat talán nehezebb, mint a háború alatt volt. Minden jóakarató polgárnak, párt-, vallás- és nemzetiségi különbség nélkül módjában áll résztvennie egy mintaszerű demokratikus állam felépítésében, amelynek az lesz a feladata, hogy a szabad és önmagát igazgató össztlakosság javát szolgálja.

Képviselő urak, — még néhány szót!

A szövetségesek rokonszenvét és ellenfeleink respektusát szervező képességünk váltotta ki és az a tény, hogy rendet tudtunk teremteni és fenn is tudtuk tartani a rendet. A rendet fenn kell tartanunk továbbra is és minden körülmények között. Országainkban semmilyen erőszakosságnak nincs helye; nagyon kérem önöket, barátaim, kövessenek el mindent, hogy nyugalom álljon be; a rendetlenségek nagyon ártának nekünk politikai tekintetben, kivált Amerikában és Angliában nem néznék jó szemmel a rendetlenséget. Nagyon kérem önöket, legyenek ebben segítségünkre.

Prágába külföldi hadseregünk egy részétől kísérve érkeztem; önök meg fognak győződni róla, hogy valamennyien ott kint igaz szándékkal voltunk eltelve, életünket és vagyonunkat is kockára téve. Bizonyos vagyok benne, hogy az egész nemzet szeretni fogja fiainkat, úgy, ahogy én szeretem őket. Magam is antimilitarista voltam s nem szerettem az osztrák katonaságot; de ezt a mi seregünket nem militarista kedvtelésből szerveztük meg, hanem a szabadság és a demokrácia kiharcolására és megtartására. S erre a védelemre kell a hadsereg; akikre rá fogják bízni megszervezését, azok komoly feladata lesz egy köztársasági és demokratikus

hadsereg kiépítése. S a demokráciát a hadsereg körében, mint ahogy általában sem, nem lehet kitermelni egyszerűen az osztrákos szellem kiküszöbölésével, hanem elsősorban szellemi átneveléssel.

Végére értem szavaimnak. Boldog és vidám ünnepeket!

A köztársaság munkából lett — munkának kell fönntartania

— Üzenet a nemzetgyűlésnek, 1919 október 28-án —

11. A Nemzetgyűlési elnök úr, képviselő urak! nemzetgyűlési elnök úr a kormánnyal való egyetértésben meghívott, hogy ma szóljak önökhöz; szívesen tettem erre ígéretet, meg nem is. Nem szívesen, — mert nem volt időm beszédemet megfelelően kicsiszolni; szívesen, — mert jó alkalom kínálkozik számomra, hogy egyes égető napi problémákhoz hozzászóljak. A mai nap forradalmunk és politikai győzelmünk emlékezetes napjainak sorát zárja le; nemzeti ünnepnek nyilvánították s ezért kitűnően alkalmas, hogy a közeimül és közeljövő fölött komolyan elgondolkozzunk.

Ma sokat fognak emlékezni forradalmi harcunkra. Forradalmunknak különleges jellege volt. A határokon túl megfontolt és szorgalmas propagandában s diplomáciai munkában mutatkozott meg; azonkívül hadsereget szerveztünk s csatlakoztunk a hadviselő szövetségesekhez, akik rendes hadviselő hatalomnak ismertek el bennünket. Odahaza a mieink vérontás nélkül dolgoztak, noha a habsburgi Ausztria brutálisan akasztatta, lövöldöztette s minden lehető módon elnyomta embereinket. Minden bizonnyal különös forradalom volt ez, — első-sorban dolgozó s éppen a szó legjobb értelmében vett demokratikus forradalom; s éppen ez a forradalom biztosította győzelmünket. Nagy győzelem volt. Sokszor

mondották már, hogy az államokat az tartja fönn, amiből keletkeztek. A mi köztársaságunk a harcmezőn folyó rendszeres harcból és munka révén támadt s munka révén fog fennmaradni; a harcra, reméljük, már nem lesz szükség. Aránylag nyugalomban eltöltöttünk már egy évet; a fiziológusok azt állítják, hogy az emberélet első éve döntő az egyén megmaradása szempontjából; talán szabad ezt az analógiát állítanunk államunkról is. Persze, a mi feladatunk, hogy jól átgondolt politika útján köztársaságunkat ne csak megtartsuk, hanem tökéletesen ki is építsük.

Az osztrák-magyar örökség és Európa nehéz háborútáni helyzete, kivált pedig Keleteurópa helyzete súlyossá teszik feladatunkat.

A hisztorikusok és a politikusok sokat gondolkoztak a kül- és belpolitika viszonyáról. Kifejezésre jutottak olyan teóriák, hogy a külpolitika fontosabb, mások nagyobb fontosságot tulajdonítanak a belpolitikának. Nagyrészt azonban az a nézet, hogy néha aránylag nagyobb fontossággal bírnak a külső események és viszonyok, néha pedig a belsők; én általában a két politikai tevékenység harmóniájára fektetnék súlyt. Akárhogyan is, — meg kell szoknunk, hogy minden otthoni nyilvános működésünknel ne tévesszük szem elől azt, hogy tevékenységünk egyúttal hogyan hat a külföldön. Minden megfigyelő könnyen meggyőződhetik róla, hogy például kereskedelmünk milyen jelentős mértékben függ a külpolitikától. Ugyanígy pénzügyeink s egész iparunk, földművelésünk és szociális reformjaink s általában egyetemes politikai munkánk szoros kapcsolatban vannak a külpolitikával. Magától értetődik ez, de a világ már

olyan, hogy hangsúlyozni kell magától értetődő dolgokat is.

Nálunk azonban egészen különös okból kell mindezt hangsúlyozni. Az osztrák-magyar cárizmus nem engedélyezett nekünk, cseheknek és szlovákoknak; a kormányzásban s a külpolitikában döntő részvételt; ebből magyarázható az a tény, hogy nálunk még léptenyomon a felelősségtől való félelemmel találkozunk és hogy meg-megfelelkeznek arról, hogyan hat működésünk a külföldön. Bécs nem tanította meg embereinket arra, hogy dönteni tudjanak s arra sem készítette őket, hogy minduntalan a nagyvilágot tartsák szem előtt. De most saját államunk van s ez felelősségérzetet és világszempontokat igényel tőlünk; kell, hogy érzékkel bírjunk az állam iránt. Számos német hisztorikus és politikus szemére veti a szlávoknak s nekünk cseheknek és szlovákoknak is, hogy nincsen ilyen érzékünk, csak a németek tulajdonsága ez; elég, ha ezzel szemben annyit beismerünk, hogy a bécsi és budapesti abszolutizmus az állammal szembeni ellenállásra készítetett bennünket s ezzel megszoktuk az állammal szemben való ellenségességet. Ezt a negációt most az állam iránti érzékkel kell pótolnunk.

Amikor az állam iránti érzék megerősítését óhajtom, nem a mindenható és abszolutista államot értem

Új államunk nem csupán ezt az általános érzéket követeli az állani iránt, hanem eredményes közigazgatás céljából új tisztviselői karra is szükségünk van; ha úgy tetszik, új bürokráciára. Új, — azaz munkás, lelkiismeretes, becsületes és tisztességes bürokráciára, amely amellet gondolkodó és elgondolkodó is legyen. Az új viszonyok, az új állam alakulása nemcsak a legfőbb par-

lamenti és kormányautoritásoktól követeli meg az új gyakorlat kialakítását, hanem minden egyes tisztviselőtől is, — a törvények és rendeletek önnönmagukban véve még nem elégségesek. Minden tisztviselő most bizonyos mértékben törvényhozó is! A közigazgatásnak az osztrákos szellemtől való megszabadítása necsak jelszó maradjon!

Röviden, — a bel- és külpolitikában most magasabbra, jóval magasabbra kell emelkednünk, kell, hogy határozottságunk és bátorságunk legyen ahhoz, hogy nagyobbak és a világviszonylatokhoz mértek lehessünk.

Államunk eredményes kiépítése hatékony harcot jelent ama demoralizáció ellen, amelyet a háború és Ausztria-Magyarország összeomlása idézett elő. Erről a demoralizálóról ma minden állam panaszkodik. De úgy tűnik nekem, hogy nálunk meglehetősen egyoldalúan mutatnak rá csupán a nagy vétségekre, míg a kis vétségekről megfeledkeznek. Úgy veszem észre, hogy gyakran olyanok panaszkodnak a gonosztevőkre, akik maguk sem ügyelnek a rendre és jogra. Erős kéz, diktatúra, szigorú törvények után kiáltanak, — én azt akarom hangsúlyozni, hogy a közélet megtisztításán minden egyénnek és minden egyes szervezetnek kell fáradoznia. Ezer és ezer egyesületünk van, különböző tanító-, tisztviselő- és egyéb egyesületeink vannak, van Sokolimk, van községi igazgatásunk, van parlamentünk, van sajtónk, mindenki a maga működési körén belül dolgozzék az erkölcsi megújulás érdekében.

Nem mentegetem viszonyainkat, amikor azt mondom, hogy ideges türelmetlenségünk bizonyos mértékben jogosulatlannak tűnik nékem. Idegenek, akik ellátogatnak hozzám, igen gyakran hasonlítják össze viszonyainkat a szomszédos államok viszonyaival s dicsérik általános

állapotainkat. Nekem magamnak nem elég, hogy nálunk jobb a helyzet, mint a környező államokban. Mégis el kell ismernem, hogy a viszonyok lassan javulnak; mindenestre nem elég az erkölcsi segítséget és megváltást csupán az államtól, in concreto a bürokráciától várni. A bürokrácia ellen egyrészt csupa panasz hangzik, másrészt azonban átadjuk neki földjeinket és mezőinket, műhelyeinket és gyárainkat s végül át akarjuk engedni neki lelkünket, jellemünk nevelését is. Teljes határozottsággal akarom hangsúlyozni, hogy új államunknak, hogy a köztársaságnak és a, demokráciának a közigazgatási apparátus és a hadsereg mellett szilárd erkölcsi alapra is van szüksége; erkölcsös, jellemes egyének nélkül, egészséges családok nélkül, hű barátság nélkül, a különböző társadalmi szervezetek iránti lojalitás nélkül, mindenmű tevékenységünk szoliditása nélkül nincs erős köztársaság! A demokrácia lehetetlen az erkölcsi autoritás elismerése, az elvek és a hivatott személyek autoritása nélkül. Elértük önálló köztársaságunkat, mert forrón hittünk nemzeti eszményeinkben, mert belsőkben elismertünk és tiszteltünk valami szent dolgot és mert bizalmunk volt az emberekhez és a néphez; s ugyanígy megtartjuk köztársaságunkat és a demokráciát, ha hinni fogunk eszményeinkben, ha elismerjük ama magasztosán szent dolgot s ha egymásban meg fogunk bízni. Jó politikai írók — a régebbiek közül Tocqueville-t, az élők közül Bryce-t akarom említeni — Amerikára és köztársaságára mutattak abban az értelemben, hogy a vallás és az erkölcsiség iránti nagy tisztelet teszi létezését lehetővé. A mi demokratikus köztársaságunk, amely lemondott a régi politikai tekintélyekről, amely lemondott a monarchizmustól, a militarizmusról szilár-

dan csak az általános erkölcsiség; alapján fog nyugodni: a demokratikus köztársaságok, kivált Amerika mintájára törekszünk az állam és egyház szétválasztására is s ilyen módon igyekszünk megszabadulni az egyházi tekintélytől, ahogyan Ausztria fölénk azt építette. De ez nem jelenti az erkölcsiségtől való elszabadulást, ellenkezőleg, az általános erkölcsiség megerősítését kell ennek jelentenie. Mivel a Habsburgok az egyházat politikájuk érdekében használták fel, az egyház ezzel vesztette el nálunk tekintélyét s az emberek tőle nem szívesen hallanak erkölcsi feddést; mi azonban nem elégedhetünk meg az egyházak negálásával és nem szabad röstelkednünk amiatt, hogy az általános és közerkölcs megjavítására törekszünk, arra a belső erőre, amelyet Havlicek oly rettenthetetlenül követelt. S nem habozom bevallani, hogy az egyháznak az államtól való elválasztásában a vallási tekintély megerősítésének eszközét is látom.

Ebből az erkölcsi szempontból nézek a szociális reform időszerű feladataira is. Már mondtam és most is megismétlem, hogy ezeknek a reformoknak behatóknak kell lenniök. Mindnyájan szocializálásról beszélünk. A szocializáció teljesen abnormális viszonyok közepette, amelyeket hosszú évekig tartó háború okozott, igen nehéz és felelősségteljes feladat. Kiváló szocialista vezetők és írók, az adott háborútáni helyzetet tekintve, egyenesen lehetetlennek tartják. Erről akarok néhány szót szólni.

A szocializálásnak az összgazdaság nyilvános ellenőrzése az előfeltétele. Úgy, ahogy megkövetelünk állami költségvetést, kell követelni ai államban lévő valamenynyi vállalat és üzem nyilvános költségvetését, valamenynyi szükséglet költségvetését. Marx és hívei helyesen

elemezték az újkori termelés anarchiáját: valamennyi gazdasági erő ismerete nélkül, az össztermelés és az összszükséglet ismerete nélkül nem lehet elkezdni az eredményes szocializálást.

A szocializálás továbbá nem lehetséges, ha a dolgozó nép tömegei, ha a munkásság nem tanulják meg, hogyan kell érteni a termelés és elosztás egész processzusához. Nem volna elég, ha az úgynevezett burzsoáziát diktatúra útján kényszerítenék szocializálásra; semmilyen erőszak nem lehet jó, és ez nemcsak a politikai, hanem a gazdasági és szociális erőszakra is vonatkozik. A szocializálásnál azonkívül nemcsak arról van szó, hogy a munkásság vegyen részt az üzemek vezetésében. Normális viszonyok között egy már kész üzem igazgatása nem a legnehezebb dolog; csakhogy ily beható gazdasági és szociális reformnál nemcsak arról van szó, hogy a már bevezetett üzemeket a munkásság átvegye vagy résztvegyen igazgatásukban, hanem új üzemek létesítéséről és bevezetéséről, vagy legalább is az üzemek és az egész gazdasági gyakorlat és szervezet tökéletesbítéséről és célszerű átalakításáról is szó van. A termelésben vállalkozási szellemre van szükség s erre annál nagyobb szükség van ma, mert a háború valamennyi államot, egész Európát koldusbotra juttatta. Ha azt mondom, hogy „vállalkozási szellem”, akkor nem spekulációra, nem hiperspekulációra gondolok, amely éppen az ilyen abnormális idők jelensége, hanem alkotó vállalkozási szellemre, találékonyságra, az adott viszonyok zseniális kihasználására és új javak teremtésére. Nemcsak — hogy úgy mondjam — a javak elosztásának szocializmusáról van szó, hanem a termelés szocializmusáról is.

Amikor erről a vállalkozási szellemről és teremtő-

képességről beszélek, nem azt akarom mondani, hogy a vállalkozási szellem a munkásságból hiányzik, míg a burzsoáziát majd felveti. Ellenkezőleg, ha mindkét félhez őszinte akarok lenni, fel kell panaszolnom, hogy burzsoáziánk egy része — nézetem szerint — éppen e vállalkozási szellem hiányában szenved. Ha nom tévedek, a mi gyáriparunk a nyugati államok gyáriparához viszonyítva még az iparosműhely jellegét viseli magán. Nos, — elvégre fiatalabb is. Tudom, hogy ebben bizonyos előny is van, de az adott világkonkurrencia mellett gyengeséget is rejt magában. Ahogy a politikában világviszonylatokhoz mért szemléletre kell szert tennünk, ugyanúgy egész gazdaságunknak, gyáriparunknak, földművelésünknek, kereskedelmünknek és bankjainknak is a szó legjobb értelmében a világviszonylatokhoz kell alkalmazkodniuk. Tudom, hogy ez irányban is nagy a haladás, de az új világgazdasági viszonyok arra kényszerítenek, hogy hagyjunk fel az örökölt gazdasági kisvonalúsággal. A valóban vállalkozószellemű burzsoázia meg fog egyezni az intelligens, vállalkozószellemű munkással. Mindig meghökkentett engem az újkori történelemben az örökléses arisztokrácia magatartása. Mily kevéssé ismerte fel a francia arisztokrácia az idők jelét, mily keveset tanult az osztrák-magyar arisztokrácia korának politikai és szociális forradalmiból! S nekem sokszor úgy tűnik, hogy az újkori burzsoázia, az úgynevezett nagytőke, e tekintetben a régi arisztokrácia nyomdokain halad. A régi filozófus szavai állanak rájuk: „Az, aki akarja, vezeti a sorsát, azt, aki nem akarja, a sors vonszolja.” A szocializálás problémája a munkásság és a kapitalisták igaz és őszinte gondolkodását és jó képzettségét követeli meg; de a szocializálás feladatára nemcsak, mint gazdasági fel-

adatra, hanem mint erkölcsi követelményre is tekintek. Nem hiszem, hogy e kérdés csak pusztá materializmus kérdése lenne; egyébként jobban el tudom viselni az éhes ember materializmusát, mint a jóllakottét.

Kérem, ne várjanak tőlem részletes szocializálási programot. Ez nemcsak a kormány, hanem a parlament s a munkásság' és a burzsoázia képviselőinek a feladata. Fontos azonban, hogy tudatosítsuk magunkban a kor tendenciáját és szellemét, amelyből a szociális reformnak meg kell születnie. Német képviselő nemrégiben hangsúlyozta, hogy köztársaságunk rövid fennállása alatt vértelen módon már számos értékes reformot hajtottunk végre. Azt hiszem, valamennyi párt a legnagyobb őszinteséggel elfogadja ezt a jelszót: szociális reformok vérontás nélkül.

Ezzel összefüggésben nem akarok kitérni az úgynevezett bolsevizmus és különösen az orosz bolsevizmus problémája elől, mert hadseregünknek Oroszországgal való kapcsolata folytán az utóbbinak különleges jelentősége van számunkra. Átélttem az oroszországi bolsevista forradalmat; igen közelről figyeltem és a legnagyobb érdeklődéssel figyeltem, teljesen objektíve, ha szabad mondanom. Lenin a maga kommunista programját mondja az igazi marxizmusnak. De Lenin téved. Marx szocialista fejlődésének több stádiumául esett át; mindenképpen kétféle marxizmust kell megkülönböztetni. Az egyik az 1848-i forradalmi év, a Kommunista kiáltvány s a Kapital első kötetének marxizmusa; de már második stádiumában Marx lemondott ifjúsága forradalmiságáról s elfogadta az evolúciós álláspontot, míg végül Engels kevéssel halála előtt teljesen és kifejezetten tagadta meg ezt a forradalmiságát. Lenin és hívei tehát arra a marxizmusra hivatkoznak, amelyről Marx és

Engels később maga is lemondott. A lenini bolsevizmus valóban sokkal inkább forradalmi anarchizmus, esetleg szindikalizmus, semmint szocializmus. E tekintetben Leninnek az utóbbi időben tett számos kijelentése a dolgok ismerőjét nem hagyhatja kétségben. De Lenin egyébként is jogtalanul hivatkozik Marxra. Marx — ez igaz — a munkástömeget élesen szembeállítja a burzsoáziával; ebből azonban Engels és Marx hívei helyesen vezetik le a demokratikus többségi elvet. Viszont Lenin a proletárdiktatúrát kisebbségi értelemben veszi. Ami pedig a Marx értelmében vett proletariátust illeti, Marx és Engels olyan munkást kívánt, aki Fichte és az egész német filozófia és tudomány örökösévé válik s ez a filozófus proletariátus vegye majd át a burzsoáziától a társadalom vezetését. Marx a végső forradalomtól és a proletariátus diktatúrájától nemcsak a gazdasági, hanem a kulturális fejlődésnek is magasabb stádiumát várta. De Lenin és hívei az orosz analfabéta muzsik gazdasági és kulturális primitivizmusát képviselik. Lenin vétkezett a munkamegosztás törvénye ellen s nem értette meg, hogy új társadalom kialakítása új gazdasági, szociális és politikai szakembereket követel. Beszédeiben Lenin igen gyakran ismeri be, hogy ő és hívei hibákat követtek el és hogy okultak a hibákból: csakhogy ezek a hibák ezer meg ezer hiába kioltott emberéletet jelentenek. A lelkiismeretes szociális politikus a korok tapasztalatainak okul, értenie kell ahhoz, hogy a történelemből merítsen, meg kell értenie a fejlődés, kivált korának igazi tendenciáját s az ilyen tapasztalatokra kell állítania új épületét, illetve restaurálni a régit. Lenin taktikája túlságosan is emlékeztet Rettenetes Iván taktikájára. Az orosz bolsevizmus nem győzte le az orosz cárizmust. Nem tagadom és magam is meggyőződtem

róla, hogy az orosz, bolsevikok között idealisták is vannak és teoretikusok is, de nem tudnak feladatuk magaslatára emelkedni; a mai Oroszország és kétségbeesett gazdasági anarchiája, az általános nyomor és általános éhínség eleven cáfolata a lenini kommunizmusnak. Egyszóval nem látok az orosz bolsevizmushan igazi marxizmust s amennyiben marxizmus, úgy inkább a marxizmus cáfolata, semmint megerősítése, aminthogy általában ez a háború és következményei — úgy tűnik előttem — nem jelentik a marxizmus hitelesítését, hanem cáfolatát. Bizonyára mindenki észreveszi, hogy Oroszországban a bolsevizmus katonai vereség után támadt, hasonlóan Németországban és Magyarországon is, tehát legyőzött országokban: ez a momentum a dolog pszichológiai megértése szempontjából fölötte kifejező.

Minálunk a bolsevizmust néha elítélik, mint nem szláv és nem orosz valamit. Én ellenkezően hiszem, hogy Lenin orosz, még pedig tipikus orosz, annak ellenére, hogy deformálta a német szocializmus.

Nálunk a bolsevizmus nem lenne szerves valami. Helytelen lenne hozzánk orosz programokat és módszereket átplántálni, amelyek egészen különleges és abnormális viszonyok közepette keletkeztek; munkásságunknak magasabb műveltsége, más tapasztalatai és feladatai vannak, mint az orosz munkásságnak s ezért nem utánozhatja az orosz példát. De a bolsevista kommunizmust elvből is lehetetlennek tartom.

Egészen más jellegű a bolsevizmus elleni intervenció politikai és taktikai kérdése. Ellene voltam és ellene vagyok az oroszországi és magyarországi bolsevizmus ellen való intervenciónak. Minden nemzetnek nehéz válságokban saját magán kell segítenie, már pedig Orosz-

ország nagy és súlyos válságot él most át. Ezt a válságot nemcsak a bolsevizmus, hanem az évszázados fejlődés is okozza. A lenini bolsevizmus a romanovi cárizms következménye. Az orosz bolsevizmus ellen nem segít Európában a szomszédos kisebb államok katonai barrierje; a bolsevizmust erkölcsileg kell legyőzni, szociális reformokkal és politikai neveléssel. Szívemből kívánok Oroszországnak mielőbbi felgyógyulást, hatalmas, de demokratikus Oroszországot óhajtok. Oroszországon akkor segítünk leginkább, ha magunkon segítünk. Egy valóban cseh és szlovák politika Oroszország és a szlávtság támasza és segítsége lesz.

A szociális reformok — ahogy a szocializálás átgondolt és tudományosan megindokolt programja követeli — valamennyiünknek mindenütt és mindenben megnyilvánuló munkakészségét igénylik. A munka-szeretet kötelességérzetet jelent a rendszeres napi munkával, az úgynevezett apró munkával szemben; a háború és romantizmusa s ugyanúgy a forradalmi romantizmus is jelentős mértékben akadályozzák a közönséges vágányokra való visszatérést; reméljük, hogy ezt az idegességet hamarosan legyőzzük.

Azzal számolok, hogy a bolsevizmus nem fogja tartani magát. De bukásából nem fogunk érveket kovácsolni a reakció számára. Tudom, hogy a politika mindaddig szélsőségek között tántorgott; államunknak megfontolt reformprogramot kell biztosítanunk s ennek alapján nyugodtan és megszakítás nélkül haladhatunk előre, akár elbukik Oroszországban a bolsevizmus, akár tartja magát. Az orosz bolsevizmusnak aránylag hosszabb ideig való fennmaradása éppen a konzervatív politikusoknak nyithatná fel a szemét!

A probléma sokkal komolyabb, semhogy kétséget

hagyhatnék álláspontomat illetően; ezért kijelentem kifejezetten, hogy nem vagyok a szocializálás ellen. A háború s a belőle keletkezett szociális forradalmak sehol sem engedik meg a háborúelőtti társadalmi rend zavartalan megmaradását, Elvégre is már alaposan benne vagyunk az államosításban; persze, éppen ez az államosítás szolgálhat nekünk okulásul, hogy az államosítás nem mindig szocializálás.

Szükséges lesz a szocializálás problémáját pontosabban tanulmányozni és elemezni, mint eddig történt; nem tetszik nekem, hogy a szocializálás oly számos híve és ellenzője nem jut tovább a pusztá jelszónál. S főképpen a munkásságnak nem szabad annyit ígérni; kétséges, vajjon a munkásságnak jobban menne-e a sora a szocializálás első stádiumaiban, mint a kapitalista rendszer nincs kizárva, hogy még rosszabb sora is lenne. A szocializálás áldozatokat követel nemcsak a kapitalistáktól, hanem a munkásoktól is, — elvégre is egy nagy elvről van szó, korszakalkotó átalakításról, amelynek lehető és kívánatos voltáról nem dönthet ideiglenes hátrány.

Az átmeneti időben — és ez hosszú lesz — az állapot bizonyára vegyes lenne, nemcsak a földművelés, hanem az ipar terén is; a szocializálást nem lehet egyszerre valamennyi ágazatban végrehajtani, hanem csupán fokozatosan.

E célból pontosan megfogalmazott program szükséges; már azért is, hogy mindenki — kivált a vállalkozó — biztonságra tehessen szert.

S magától értetődik, hogy a szocializálási programban nemzetközileg kellene megegyezni; ennek nagy a jelentősége a tempó szempontjából.

A reális szocializálási program nem feledkezhetik meg a műveltség szocializálásáról. Erről a szocializálásról nem beszélnek annyit, de nélküle nem lesz a gazdasági szocializálás sem lehetséges. A tudomány úgynevezett népszerűsítésére irányult eddigi kísérletek csak része a feladatnak, amely egy valóban demokratikus közoktatásügyi minisztériumra vár. A műveltség szocializálásával a társadalom alkotó individualizmust, erős egyéneket, erős áldozatkészséget biztosít magának. Még egyszer hangsúlyozom, hogy a szocializálási reformok egyenesen matematikai higgadtságot és megfontolást igényelnek; az egyes szocializálási kísérletek eredményeit szorgosan fog kellene tanulmányozni s összehasonlítani az előző állapottal; nem elég absztrakt jelszavakból különféle dedukciókat levonni, hanem saját tapasztalatunk, otthoni viszonyaink ismerete alapján kell eljárunk.

A kívánatos szociális reformok és demokratikus államunk kiépítése jelentős pénzügyi áldozatokat kíván. Már az első kormány is jelentősen deficitet költségvetést terjesztett a nemzetgyűlés elé s ez a deficit még növekedni fog. Nem elemezhetem itt mindazon okokat, amelyek deficitünket okozták. Következménye ez a szörnyű, pusztító háborúnak, az egyoldalú háborús termelésnek s az osztrák bürokratikus állami szocializmusnak. Nemcsak nálunk van deficit a költségvetésben, hanem más országokban is, nemcsak a legyőzött, hanem a győztes országokban is. Azonban államunknak aránylag gazdag a lakossága s országaink természetétől fogva gazdagok. A kormány ezért a polgárságtól jelentősebb áldozatkészséget követelhet meg. Új és bő hozadékú adókra lesz szükség. Megengedem, hogy az állam-

igazgatásnak a demokrácia szellemében le kell egyszerűsödnie és hogy az államigazgatás valamennyi ágában átgondolt, tartós takarékoságnak kell erőre kapnia. Csak mellékesen jegyzem meg itt, hogy az államgazdaság megállapodottsága érdekében állami banknak a létesítését halaszthatatlannak tartom.

Hogy teljes mértékben eleget tegyünk ezeknek a szükségszerű, súlyos, de egyúttal szép feladatoknak, általánosan arra kell törekedni, hogy megszabaduljunk azoktól a régi nyelvi és nemzetiségi vitáktól, amelyek Ausztria-Magyarországot úgy veszélyeztették és amelyek végül is jelentős mértékben siettették dicstelen bukását. A párisi konferencián a nemzetiségi elv jelentős mértékben érvényesült. De az új államoknak is vannak nemzeti kisebbségeik.

A modern nemzetiség a nemzetköziség fejlődésével egyidejűleg fejlődött. Amint Dosztojevszkij oly szépen bebizonyította., az ember nemcsak nemzete iránt viselkedik szeretettel, hanem egyidejűleg az a vágy is hajtja, hogy más nemzetekkel is érintkezzék és az egész emberiség egyetemével egyesüljön valami magasabb fokon. Ez az értelme ébresztőink humanista programjának is. Forradalmi propagandánk a külföldön rokonszenvet biztosított nemzetünknek ennek a programnak a nevében. Most önálló nemzet vagyunk, saját államunk van. régebbi nemzeti ellenfeleink, a németek és magyarok, már nem fognak annyira veszélyeztetni mint azelőtt. A valóban nemzeti politika nem lesz soviniszta. Tanulságos, hogy komoly német politikusok most a nagy-német nemzeti sovinizmust okolják a háborúért és a német vereségért. A sovinizmus mindenütt és mindig vak. Persze tudom, hogy a nemzetköziségnek is megvan

a maga sovinizmusa, — az a világiáró kozmopolitizmus, amely megveti a kis nemzeteket és amely nem érti meg, hogy az igazi nemzetköziség nem nemzetellenes, sem pedig nemzetietlen. Kollár tiszta emberisége csak a nemzetiségben nyilvánulhat meg.

Nemzetiségi politikánk lojálisán elismeri köztársaságunk többi nemzetének nemzeti és nyelvi jogait. Az államot mi létesítettük s ezért természetes, hogy meglesz a maga külön jellege, ez a dolog lényegében van, valamint az önálló állam fogalmában. De köztársaságunkban nem lesz semmiféle erőszakos nemzetirtás.

Remélem, hogy a nemzetek szövetsége hozzá fog járulni az államok közti és nemzetközi barátságos viszonyok állandósításához: politikánkknak mindenképpen az legyen a célja, hogy állandósítsa a nemzetek közti békülékenységet és nemcsak ezt, — köztársaságunkban a nemzeti kisebbségek teljesen zavartalanul fogják művelhetni nemzetiségüket. A nemzeti kisebbségeknek általában az lehetne és az legyen a küldetése, hogy tőlük telhetően járuljanak hozzá a nemzetek megértéséhez és ama bizonyos kívánatos nemzetköziséghez.

Képviselő urak,

végezetül búcsúzni szeretnék önöktől; azt hiszem, hogy utoljára beszélek önökkel; tudom, hogy a választási törvény már elő van készítve, mert a választásnak minden bizonnyal mielőbb le kell folynia. Azzal a tudattal léphetnek vissza, hogy hatalmas darab törvényhozói munkát végeztek el. Nehéz és teljesen új viszonyok közepette igen szorgalmasan dolgoztak.

Parlamentünk és kormányunk köztársaságunkban általánosain elismert politikai tekintélynek kell, hogy örvendjen; elmondhatom, hogy hazai földre való lépé-

sem óta felette törődtem azzal, hogy ezt a tekintélyt lehetőleg alátámasszam. Ehhez hű maradok a jövőben is. Hallottam persze diktatúra után kiáltó hangokat is, — ebben csak a köztársaság mintaszerű kiépítésére és berendezésére irányuló törekvést látok. A köztársasági szabadságot itt-ott — lehet — nem fogják fel helyesein s ebből támadtak egyes hibák; de mélyen meg vagyok róla győződve, hogy a szabadság ellen egyetlen gyógyszer van: több szabadság és igaz szabadság!

A humanista köztársaság

Üzenet a nemzetgyűlésnek és a kormánynak 1920 március 7-én

12. Tisztelt uraim!

Már búcsút vettem a nemzetgyűléstől, abban a hiszemben, hogy a választás előtt már nem fogok hozzá szólani; nem tudhattam, hogy a mai nap a nemzetgyűlés elé állít engem, mint a kormány és az egész nemzet szószólóját. Szívélyességük valóban zavarba ejt; ilyen alkalmakkor különleges szavakat várnak, amelyek nemcsak a lélek mélyéből fakadnak, hanem hosszú élettapasztalat gyümölcset is jelentik, — kérem önöket, fogadják el tőlem ezt a néhány megjegyzést.

Minden gondolatom minduntalan ahhoz az egyetlen kérdéshez tér vissza: mit jelent tulajdonképpen a négyéves világháború s milyen lesz a béke s Európa politikai újjárendezése? S minő a mi feladatunk, minő a helyzetünk és államunk helyzete a világ mai állapotában? A háború és béke jelentősége — ez az én meggyőződésem — új korszak, az emberiség és az emberiség korszakának kezdetét jelenti, az emberiség újkorát. Amiben Kollár reménykedett száz évvel ezelőtt, amit utána Safarik, Palacky és mások hirdettek, az tényé kezd válni. Amidőn Kollár azt ajánlotta nekünk, hogy, ha szlávot kiáltanak, jelentkezék az ember visszhangképpen, nem sejtette, hogy a tiszta, emberiség, amit ránk hagyományozott, csak egy gyilkos háború után valósul meg, amely millió

és millió emberéletet pusztított, el valamennyi nemzet soraiból..

Igaza van Tomások képviselőházi elnök úrnak, amikdön azt mondja, hogy nemzeti ébresztőink humanista programját már régen teljes meggyőződéssel vettem át, Ezt a programot vallom a háború minden borzalma után is. A humanista program erkölcsi eszménye ezt jelenti: legyünk valóban emberek. A humanista program jelenti továbbá, a hitet, hogy az emberiség nem pusztá abstrak-eiő, hanem valóság. S valóban: a háború felébresztette az emberiséget, amely most mint egész kezd szervez-kedni. A háború a szó szoros értelmében világháború volt: négy központi hatalommal valamennyi világrésznek — ha jól tudom — huszonhét állama állott szemben. A központi hatalmak az egész emberiség 5.6 százalékát képviselték, a szövetségesek 86 százalékot, semleges ma-radt 8.4 százalék. Ennek a háborúnak a világméretei éppen abból állottak, hogy valamennyi nemzet, az egész emberiség tudatosította magában kihatásait és tudato-san határozta el magát a világ és a politika újjászerve-zésére. A nemzetek szövetségébe valamennyi nemzet és állam 85.4 százaléka lépett már be. Ez egyenesen statisztikai bizonyítéka annak, hogy az emberiség, mint egész, öntudatosá kezd válni, hogy szervezkedni kezd, hogy kezdi fontolóra venni további fejlődését. Palacky „világcentralizáció”-ja kezd megvalósulni. S igaza volt Dostojevszkijnek, amikor azt bizonyítgatta, hogy a nemzetek és az egyének az egyetemes emberiség felé vágyakoznak, hogy minden nemzet azt óhajtja, hogy saját nemzeti határain túl tudjon emelkedni és az embe-riség egészéhez csatlakozhassék. Dosztojevszkij „egye-temes ember”-e nem volt utópia, az orosz pánszlávizmus

reális programja volt ez. Hiszen Kollár szláv programja is az egyetemes emberiség utáni való természetes vágy kifejezése.

Elnök úr, ön felemlítette külföldi tevékenységemet: négy évem át dolgoztam az egyetemes emberi humanista program értelmében. Elkezdtem Olaszországban és folytattam Svájcban, Franciaországban, Angliában, Oroszországban, Japánban, Amerikában, hogy mindenütt bővítsem a nemzetünkről szóló ismereteket és szép nemzeti programja részére minél több rokonszenvet biztosítsak, S ma mindenütt ismerik a cseh nevet. Önök valamenynyien már nem egyszer mondtak köszönetet a szövetséges nemzeteknek felszabadításunkért; és egészen bizonyosan — Európa és Amerika nélkül nem volna köztársaságunk. Külügyminiszterünk a parlament elé fogja terjeszteni a költségvetést, amely szól a világ minden részébe naponta küldött táviratokról és be fogja nyújtani valamennyi követség és konzulátus büdzsáját, amelyek a világgal való kapcsolatainkat tartják fenn.

Az emberiség már valóban: van. Ezért minden igaz csehszlovák politikai feladata, hogy megismerje az emberiséget, hogyan szervezkedik mint egész, hogyan fejlődik. Már régen állították fel azt a szabályt, hogy az államok azáltal tartják fenn magukat, ami által keletkeztek. Feladatunk, hogy nemzeti törekvéseinket összhangba hozzuk más nemzetek és a» egész emberiség törekvéseivel.

Amidőn az emberiségről és reális voltáról beszélek, tudom természetesen, hogy az emberiség: nemzetekből és államokból áll. Az emberiséget nem lehet és nem szabad olyanak tekinteni, mint ami a nemzetek fölött vagy éppen egyes nemzeteik ellen lenne. Az emberiségért való

munka néni azt jelenti, hogy fantasztikus módon fitkározunk. be az egész világot, hanem mindenikünkre azt a feladatot rója, hogy nemzetünkért és nemzetünk ama bizonyos részéért dolgozzunk, amellyel a legközvetlenebb kapcsolatban állunk s amelynek tevékenységünkkel ártani vagy használni tudunk. A modern nemzetiség fogalma és elve egy időben fejlődött a nemzetköziség fogalmával és elvével.

Emlékezem Stefánikra. Utoljára Washingtonban beszélgettünk jövő politikánkról, amikor Szibériába készült; elevenen érezte és tudta, hogy csak európai politikát űzhetünk. S ezt a meggyőződését üzenté meg nekem a végzetes repülőgépbe való felszállása előtt is; bizonyos vagyok benne, hogy amikor szülőhazája, Szlovenszko fölött lebegett, ez a gondolat töltötte el s e gondolattal halt hősi halált. Igen, a cseh politikának ma csak egy szabálya lehet: európai legyen, emberi legyen, világmértékkel legyen mérhető, tehát valóban cseh és szlovák legyen. S áll ez természetesen Európa és az egész világ nemzeteivel való minden kapcsolatunkra is; áll ez kereskedelmünkre, vállalkozásainkra, általában egyetemes nemzeti életünkre.

A párizsi béke nem szervezte meg Európát pontosan a nemzetiségi elv alapján. Ez az elv volt ugyan a vezérlő elv, de mellette érvényesült — jelentős mértékben — a történelmi elv is. S éppen köztársaságunk mutatja meg gyakorlatilag, hogyan kapcsolták egybe a nemzetiségi és a történelmi elvet köztársaságunk alapításánál. Más nemzetek jelentős részei élnek velünk. Kölcsönös viszonyunkat a humanista program szabja meg, kisebbségeink az igazi nemzetköziség szervei lehetnek. A kölcsönös gazdasági és kulturális kapcsolat köztársaságunkból

példaképei, csinálhat Európa és az egész emberiség részére.

A nyelvi kérdés és megoldásának természetes nehézségei nem riaszthatnak el bennünket. A nyelv igen lényeges része a nemzetiségnek, de nem meríti ki a nemzetiség fogalmát és tartalmát: s persze, az anyanyelv minden nemzetnek egyaránt drága és kedves. A nyelvnek nemzeti szellemben való ápolása főképpen az irodalom, tudomány és filozófia útján történik. A modern állam, a demokratikus állam szempontjából a nyelvnek főképpen adminisztrációs jelentősége van. Mi helyesen fogjuk megoldani a nyelvi és a kisebbségi problémát, ha a nyelvi kérdés nem lesz, mint Ausztria-Magyarországon volt, elsősorban politikai kérdés, hanem, ha adminisztrációs kérdéssé válik.

A humanista program nem a gyöngeség valami pacifizmusa és energiátlan visszakozási programja. Igaz ugyan, hogy már a mi Chelcickynk és korunkban Tolsztoj is a humanitást a rossznak való ellen-nem-szegülés értelmében fogja fel. Ez nem helyes. Eszembe jut, hogy Tolsztojjal többször vitakoztam erről a kérdésről, mert felfogásával ellentétben azt a következtetést vontam le a humanista programból, hogy éppen a felebaráti szeretet, a nemzet és az emberiség iránti szeretet mindenkit arra készítet, hogy a legenergikusabban védekezzen és a rosszal szálljon szembe következetesen mindenütt, mindig és mindenben. A védekezés még nem jelent erőszakoskodást, a védekezés azt jelenti, hogy az erőszak visszaverésére fegyvert fogunk. A védelem nem az uralkodnivágyásból ered, ellenkezőleg, — és éppen ezért természetes, szükséges és erkölcsileg teljesen jogosult.

Nem véletlen, hogy nemcsak a nemzetiségi elv védői,

hanem az újkori szocializmus vezérei is a humanitásra támaszkodtak. Mindkét elv egyidejűleg, egymást erősítette. A nemzetiség elnyomása az abszolutizmus idejében ugyanabból az arisztokratikus uralkodnivágyásból és kapzsiságból eredt, mint a gazdasági és a szociális elnyomás. A politikailag elnyomott nemzet egyúttal gazdaságilag és szociálisain is el van nyomva. Ezért a köztársasági eszme a nemzetiségi és a szocialista mozgaúnak vezéreinek közös eszménye volt. Én magam a köztársasági államformát nagy vívmánynak és politikai eszménynek tekintem, óriási dolog, hogy megértük köztársaságunkat! Nem, mintha nem ismerném a köztársaság és a demokrácia hiányait és veszedelmeit; de ennek ellenére a köztársaság mellett döntöttem, teljesen tudatosan. Amikor 1914 decemberében távoztam Prágából, az orosz sikerek hatása alatt általános volt a hangulat az orosz dinasztia mellett. Jómagam ellene voltam, de a külföldön lojálisán számoltam be a dolgok otthoni állásáról. Megállapítom, hogy semmilyen dinasztiaőről sem tárgyaltam, soha és senkivel sem, soha senkisémm állott elénk valamilyen követeléssel ebben a dologban. A háború és a politikai helyzet fejlődése alapján már 1916 tavaszán ama meggyőződésnek adtam kifejezést a szövetséges kormányok előtt, hogy nemzetünkben köztársasági meggyőződés kezd érlelődni. Hiszem, hogy érettek vagyunk a köztársaságra. Ezzel nem azt mondom, hogy nem kell védenünk köztársaságunkat, ellenkezőleg, oltalmaznunk kell és megfontoltan, figyelmesen ki kell építenünk.

Nemcsak humanista programunk, hanem Európa és az emberiség helyzete is beható reformokra készítet bennünket. Nemzeti és állami beléletünk szempontjából ez a mi

első, legfőbb feladatnak. Közben kettős veszedelemtől kell óvakodnunk: a balról és jobbról fenyegető veszedelemtől. Egyesek ugyanis azt hiszik, hogy szociális reformokat, illetve a végső szociális forradalmat a legrövidebb időn belül végre lehet hajtani, úgyszólván néhány hónap alatt. Maga Lenin is uralma elején ebben a hitben volt, de meggyőződött róla, hogy tévedett, s most már úgy harminc év múltán várja a szociális forradalom bekövetkezését. Én azt sem hiszem. A szociális forradalom már bekövetkezett s benne vagyunk: de ez a forradalom evolúciós forradalom lesz. S nagy tévedés azt hinni, hogy a szociális forradalmat az úgynevezett burzsoázia leigázásával végre lehet hajtani. Az erőszak itt sem segít, az erőszak itt is csak rabszolgákat teremtené s a rabszolga sehol és sohasem dolgozik szívesen és eredményesen. A proletárok hasztalanul kényszerítenek munkára a burzsoáziát, ha ők maguk nem képesek azt a munkát ellenőrizni. Erről Lenin oroszországi forradalma győzött meg minket. Az úgy felette komoly s aki csak kissé tudja, hogy miről van szó, meg kellett értenie, hogy azt, amit kapitalizmusnak hívunk, nem lehet egyszerre és egészében kiküszöbölni; egészen bizonyos, — a kapitalista technikát, ügyességet, találékonyságot, vállalkozó szellemet nem lehet, kiküszöbölni. Maga Lenin is most Marxon kívül az amerikaius Taylort is ajánlja, már pedig Taylor egyenesen klasszikus szónoklója a kapitalista módszernek.

A szocializmus, vagy — egyenesen szólva — a szocializálás problémáját megnehezíti, hogy az adott gazdasági helyzetben nem lehetünk el többtermelés nélkül. Még ha demokratizálódik is a gyár, marad a nagytermelés s ehhez járul az a tény, amelyet a történelmi helyzet

kényszerít ki, hogy a kivitel számára kell dolgoznunk, vagyis, hogy nem tudunk meglenni kereskedelem és bankok nélkül. A legjobb szocialista teoretikusok és gyakorlati emberek már nem áztatják magukat. Marx mondta, hogy az éhség nem szocialista program; nem szocialista, program az a különös, ideges elégedetlenség sem, amelyet a háború idézett elő. Gazdasági és szociális téren nem lehet hirtelenül végleges átalakulást csinálni, hanem — mint minden más téren — itt is csak lassú fejlődés lehetséges. Amíg a munkásság nem képes az egész termelést és organizációját ellenőrizni és vezetni, addig radikális gazdasági átalakulásokra nem lehet gondolni. Nálunk egyébként, mint mindenütt máshol, szintén túlságosan egyoldalúan gondolnak államosításra a szocializáció szónál. Elfelejtik, hogy az államosítás az adott körülmények között csak más formája lehetne a kapitalizmusnak: bürokratikus államkapitalizmus.

Másrészt szükséges, hogy a burzsoázia ne csak szükségből és kényszerből foglalkozzék a szocializmus fejlődése folyamán adódó problémákkal, hanem, hogy pozitív módon együtt dolgozzék a munkássággal, még pedig saját szociális meggyőzéséből kifolyólag.

Természetes, hogy a szocializálás problémája Oroszországhoz vezet el bennünket, annál is inkább, mert műindig oroszbarátok voltunk. Az orosz példán valóban sokat okulhatunk. Persze, Oroszország iránti szeretetünk nem vakíthat el bennünket annyira, hogy bírálóképességünket is elveszítsük. S amennyiben gyakran vetik szemére burzsoáziánknak, hogy a régi Oroszországra romantikusan, kritikátlanul tekint, ugyanezt a szemrehányást lehet tenni a baloldalnak, amely kritikátlanul fogadja el az orosz forradalmat és a bolsevizmust.

Tomások elnök Oroszországhoz való viszonyunkat is fölemlítette. Csicserin jegyzéke hivatalos alapot nyújt a kormánynak, hogy megoldhassa ezt a nehéz, de hálás politikai és gazdasági feladatot. Személyileg örülök annak, hogy Csicserin katonáinkról és orosz politikánkáról békülékenyebben beszél, mint azelőtt. Benes miniszternek alkalma lesz dokumentárisan bizonyítani, hogy Oroszországgal szemben, fejlődése valamennyi fázisában, teljesen lojálisak voltunk. A gyakorlati gazdasági kapcsolatok felvételéről a közlekedési eszközök fognak dönteni, — Oroszország kereskedelme fejlődésének szempontjából ezek az eszközök a legfontosabbak, ahogy azt nemrégiben megmondta Zinovjev, a szovjetkormány kiváló vezére („A mozdony — korunknak filozófiája”). És e tekintetben ne ringatózzunk illúziókban.

A politikában nem lehet helyesen cselekedni, ha nem vesszük szemügyre saját viszonyainkat, amelyek közepette élünk, és ha nem járunk el ennek a megfigyelésnek az alapján. Megfigyelni és gondolkodni, — ez az eredményes politika legfőbb szabálya. Az emberek többsége máig is abból indul ki, amit megtanult, amit átvett. Ezekből a betanult fejtegetésekből vonnak le dedukciókat — még ha helyes dedukciókat is — s így támad a bal- és jobboldali radikalizmus. Az óhajt aztán valószínűleg veszik s ész helyett a fantázia vezet bennünket,

A háborúban és anarchiájában vélem megtalálni annak magyarázatát, hogy mint másutt, nálunk is sokan gyönyörködnek valami varázslatos forradalom terveiben. Magam is résztvettem forradalomban, sőt vezetője voltam, de ezt a forradalmat nemzedékek, hosszú politikai nevelés készítették elő. Egyetlen pillanatra sem feledkeztem meg róla, hogy a forradalmi lelkesedés után az

emberek visszatérnek életük megszokott vágányaira, az ember mégis csak szokáslény. Megfigyeltem az embereket a háború alatt minden országban, mindenféle körülmények között, megfigyelem őket idehaza, s látom, milyen nehezeze esik az embereknek legyőzni régi nézeteiket és szokásaikat s milyen nehezen tudnak csak felemelkedni azon követelményekhez, amelyeket ők maguk lelkesedéssel fogadtak el és hirdetnek. Mindnyájan az osztrákos szellemtől való szabadulást óhajtjuk. E tekintetben nemcsak a dinasztia és az alkotmány forma eltávolításáról van szó, hanem egész erkölcsi habitusunk átformálásáról.

Várom az ellenvetést, hogy az emberek és a nemzetek nem az ész, filozófia és tudomány alapján cselekednek, hanem érzésüktől vezettetik magukat. Ez igaz. Az érzés szabja meg eszményeinket, az érzésből fakadnak törekvéseink motívumai, de a helyes eszközöket az észnek — és csak az észnek — kell megállapítania. S a modern demokrácia ezért hirdette mindig léte alapjául a tudományt és a filozófiát.

Eközben demokrata létemre nem felejttem el, hogy a népnek, hogy a tömegnek a demokrácia szempontjából ^{na}&y a jelentősége. Tudatában vagyok annak, amit alkotmányunk mond: A nép az egyetemes államhatalom egyetlen forrása. Igen, de az egyénnek nem szabad a nép s a tömeg mögé elbújnia. Semmilyen, a történelem szempontjából jelentőségtejtjesebb mozgalom nem volt névtelen, mindig voltak bizonyos egyének, akik a mozgalmat személyes tekintélyükkel vezették, már akár Bismarck volt az, akár Marx és Engels, vagy Lenin. Személyes bátorság és felelősség nélkül nem lehet valóban demokratikus és népi politikát csinálni.

Kívánnám, hogy minden téren sok olyan emberünk

legyen, akik tudnak figyelni és gondolkodni. Csak egy ilyen — hogy úgy mondjam — „nyilvános maffia” együttműködése biztosíthatja eredményes fejlődésünket. A humanitás és a demokrácia eszményeit mindig sub specie aeternitatis fogtam fel, — az örökkévalóság szemzőgéből. A háború és borzalmi a vallásról szóló elmékedésekhez is vezettek és vezetnek. Én a vallásban az igaz tökéletesség eszményét találok s innen vehetünk objektív mértéket mindennemű emberi tevékenység felmérésére. A tökéletességnek ez az eszménye arra tanítja az embert, hogy óvakodjék a kisszerűségtől és a kicsinyeségtől. Hálek ismert sóhajtását én megváltoztatnám: Csak azt ne engedd, Istenem, hogy elszürköljünk! Az örökkévalóság érzete szerénnyé tesz bennünket, megerősíti az erkölcsi felelősség érzését s az általános harmónia elismeréséig vezet el bennünket. Innen meríthetjük a világ és a társadalom fejlődésének és tökéletesedésének megértését is. A haladásba vetett hitünk megszilárdul s megértjük, hogy mindent nem lehet egyszerre elérni. Mondhatnám, megtanulunk türelemmel lenni de nem passzivitásban, ellenkezőleg: a társadalmi rend és világrend s a törvényszerűség megértése valamennyiünk energikus együttműködéséhez vezet. Ebből az álláspontból kiindulva a politikus megérti, hogy az államigazgatás tekintetében nem a hatalom a fontos, hanem a befolyás. A régi abszolútizmus a hatalomra támaszkodott, míg a modern demokrácia eszméi és eszményei biztos győzelmében hisz. A modern ember már nem fogja fel abszolutisztikusán a vallást; ezért nem teszi a politika és állam gyárkorlati alapjává, — a demokrácia az erkölcsiségre támaszkodik; ezért fáradozik a vallás és a politika, az egyház és állam elválasztásán is.

Választás előtt állunk. Valamennyiünkkel együtt örülök, hogy alkotmányunk van, még pedig — szívesen ismerem el — tisztességes alkotmányunk. Most az lesz a fontos, hogy ennek az alkotmánynak a szellemében, életünk minden ágazatában következetesen járjunk el. S éppen ez az első választás ad nekünk alkalmat politikai műveltségünk fokának megmutatására. S a választás persze csak első lépés az irányban, ami a választást fogja követni. Össze fog ülni első, a nép által választott parlamentünk, nemzetgyűlésünk, — olyan képviselőket kell választanunk, akik európai és világmértékkel mérhető politikát tudnak majd csinálni.

Á mai napon sok kedves megnyilatkozás jutott el hozzám, amelyek azt mondják, hogy életem fölötté boldog volt. Bevallom, hogy a „boldog” szónak számomra mindig kevés értelme volt. Sohasem hittem a véletlenben, sohasem hittem az egyén és a nemzetek életének véletlenszerűségében. Boldog az, akinek az élete gazdag tartalmú, boldog az, aki becsületes törekvéssel legalább részben meg tudja valósítani eszményeit. Ebben az értelemben vagyok boldog, de ez nemcsak az én boldogságom, hanem mindazoké, akik velem együtt a nemzet szabadságáért küzdöttek. Sohasem beszéltem sokat magamról s ma is nehezemre esik valamit mondanom magamról. Csak azt akarom önöknek megígérni, hogy a felár datokat, amelyeket a nép akaratából rámbíztak, lelkiismeretesen és fáradhatatlanul fogom teljesíteni; tudom, mit kell akarnunk. Igyekezni fogok Havlicek hagyománya szellemében becsületes és észszerű politikát csinálni, valóban cseh és szlovák politikát.

Szívemből mondok köszönetet mindenkinek, aki ma rám emlékezett.

Nemzeti föladatok

Üzenet a nemzetgyűlésnek 1922 január 1-én és 1923 okt. 28-án

13. Elnök úr, alelnök urak!

Ez az újévi üdvözlés minden bizonnyal jó alkalom rá, hogy mélyebben elgondolkodjunk, mit értünk el három év alatt s mit nem értünk el. Hálás vagyok önöknek, hogy alkalmat adnak egynémely dolgokról nyilatkozhatnom.

*

Nékem is az a véleményem, hogy a külpolitikában jó eredményeket állapíthatunk meg. A kisentente, amelyet 1918 decemberében Párizsban vázoltak fel és amelyet később kiépítettek, bevált. Értékes baráti kapcsolatokat létesítettünk Lengyelországgal s legutóbb Ausztriával, valamint szorosabb összeköttetést létesítettünk Középeurópa jelentékeny részével. Marad még Magyarország; remélem, hogy vele is meg fogunk egyezni.

Középeurópának ez a szervezése az ententetal való egyetértésben történik. Az ententeot kezdettől fogva, a háborúutáni Európa szempontjából szükséges autoritásnak ismerjük el s az az óhajtásunk, hogy ez az autoritás minél tovább maradjon meg. Nem bocsátkozom szójátékokba, amidőn az „entente” elnevezésben általános európai programot látok.

Örömmel üdvözlöm Amerika kísérleteit, hogy meg-
egyezzék és együttműködhessenek Európával.

Nagy gondot okoz Európának és az egész emberiség-
nek Oroszország. E pillanatban persze arról van szó,
hogy kenyérhez juttassuk; de Oroszországot hozzá kell
segíteni a gazdasági megújuláshoz, vasútja újjáterem-
téséhez s általában egész közigazgatási apparátusa meg-
újításához.

Különleges gazdasági szomszédságunk és a régi,
kivált gazdasági kapcsolatok nagy érdeklődést váltanak
ki bennünk Németország és reorganizációja iránt. Viszo-
nyunk Németországhoz tisztességes és az is marad.
Ellenségei voltunk a pangermán, porosz Németország-
nak, nyílt harcban állottunk vele; a harc véget ért,
most békében élünk s a békét akarjuk, ezért kívánjuk,
hogy Németország gazdaságilag és kulturálisan mielőbb
újjászülessék. Európa, az egész világ nem lehet nyu-
godt, ha Európa két legnagyobb nemzete — Oroszország
és Németország — nem szabadul meg a háború boldog-
talan következményeitől. Oroszország és Németország
képezi Európa többségét; Középeurópa kis és kisebb
államai, de a nyugat nagyobb államai sem fejlődhetnek
nyugodtan, ha Németország és Oroszország nem épül
fel. De már ma elmondhatjuk, hogy viszonyunk szom-
szédainkhoz s általában valamennyi államhoz és nemzet-
hez a békét biztosítja nekünk; nekünk magunknak nin-
csen semmilyen agresszív szándékunk; a kisentente, a
Lengyelországgal és Ausztriával kötött egyezmények
tisztára védelmi és szervezeti jellegűek. Az a rend-
telésük, hogy a békét szolgálják.

Ezzel nincs ellentétben a tény, hogy hadseregünk van,
amelynek létszámát a békekötés állapította meg. A

minapi események teljesen igazolják hadseregünk létjogosultságát; ezek az események azonban arról is meggyőztek bennünket, hogy katonaságunkat a lehető legjobban és a leghathatósabban kell kiépítenünk. Ez nem a militarizmus akceptálása. A militarizmus olyan rendszer, amelyben az egész államigazgatást katonai szellem intézi, ahol a hadsereg kiváltságos osztály. A militarizmus aránytalanul nagy hadsereget jelent, amely már ezért is nem védelmi, hanem támadó.

Köztársaságunkban nincs militarizmus; katonaságunk nevelése és általános szervezete új, demokratikus hadsereg kialakításához vezet. Nem leszünk ellene az általános leszerelésnek, üdvözöljük a washingtoni konferenciát és törekvéseit; a háborút rossznak tartjuk, de a védelmet kötelességnek. Egyelőre, az adott körülmények között, kell, hogy hadseregünk legyen. S ha van hadseregünk, úgy a lehető legtökéletesebb legyen. Indokolt, ha ez alkalomból francia misszióknak és főnökének elismerésünket és köszönetünket fejezem ki.

Államunk háború alatt és háború útján keletkezett s ezért volt a külpolitikának oly nagy fontossága, amely máig sem csökkent. Abban a mértékben, aminőben nyugalom, béke és munka áll be Európában, jut érvényre mindenütt a belpolitika is. Nálunk is egyensúly fog beállni a kül- és belpolitika között, úgyhogy a külpolitika nem fog dönteni a belpolitikáról. Köztársaságunk és nemzetünk jövője belpolitikánkon nyugszik, — azon, hogyan tudjuk igazgatni államunkat, mire vagyunk képesek a politikában és az adminisztrációban.

Elsősorban is föladatának magaslatán lévő, jó

közigazgatásra van szükségünk; konkrétan: új tisztességes bürokráciára. Bürokrácia, tisztviselői kar, alkalmazottak nélkül nincsen állam. Hivatalnoki karunknak az a feladata, hogy demokratikus és republikánus hivatalnoki karrá váljék; amit az osztrákos szellemtől való megszabadulásnak nevezünk, azt elsősorban tisztviselői karunknak kell magán végrehajtania. Új szellemre, új módszerekre, új ismeretekre, új műveltségre van szükség. A mi megújult tisztviselői karunknak szükségszerűen tekintélye lesz. Az utóbbi időben és kivált a háború alatt gyakran igen egyoldalúan és kizáróan beszéltek és beszélnek a gazdasági viszonyokról, mint az egész társadalmi élet s nevezetesen az állam alapjáról; ez egyoldalú és helytelen szemlélet. Ha a társadalom és az állam csak a gazdasági viszonyoktól függne, akkor befelé és kifelé is sokkal könnyebben és gyorsabban változnának a dolgok a mindenkori gazdasági konstelláció és konjunktúra szerint. Az államnak önönmagában véve saját jogosult tekintélye van; az állam hosszú történelmi fejlődés terméke; áll ez a mi államunkról is, amelynek megújítását az tette lehetővé, hogy korszakokon át létezett és hogy megtartottuk kontinuitását. Most az a fontos, hogy ez az állam valóban modern, demokratikus és republikánus legyen. Igazgató és ne uralkodó állam. Az állam iránti érzéssel elsősorban a tisztviselői karnak kell bírnia, az államot elsősorban néki kell demokratikusan értelmeznie. Az állam nem végső és legmagasabb célja az emberi törekvéseknek, de szükséges eszköze a társadalmi kultúréletnek. Az anarchizmus, az államellenes és államnélküliséget célzó teóriák már régen — és a háborúutáni fejlődés folyamán most megint — megdőlték. Elértük önállóságunkat, felújítottuk államun-

kat, de az új idők szükségleteihez alkalmazkodó államot akarunk. Kell, hogy köztársaságunknak saját programja, saját vezérlőeszméje legyen. Államunk jogosultságát egész Európának el kell ismernie s elsősorban a polgárságnak, minden gondolkozó egyénnek. E tekintetben a hivatalnoki karnak példával kell szolgálnia a polgárság számára. A tisztviselői karnak teljes egészében meg kell értenie a demokratikus közigazgatás feladatait s eszerint kell végrehajtania a szükséges közigazgatási reformokat is. Ide számítom azokat a reformokat, amelyek a tisztviselőknek egyetemi, középiskolai és esetleges előkészítő kiképzésére vonatkoznak.

Állami apparátusunk élén a nemzetgyűlés áll. Mint mindenütt, nálunk is azok a hiányosságok veszélyeztetik a parlamentet, amelyek a képviseleti technikából és a többségi elvből folynak. A parlament elleni panaszok oly régiak, mint maguk a parlamentek; a háborúutáni izgalmak fokozták ezeket a panaszokat, — a valóságban ez nem más, mint arculcsapás, amit a választópolgárság a saját arculatán helyez el, mert a parlamentek mindenütt, nevezetesen a régebbi parlamentek, jelentős részét képezik a polgárságnak, erkölcsiség és műveltség tekintetében azt képviselik. Nincs más hátra, mint állandóan és mindig újból követelni, hogy a parlamentbe olyan képviselők kerüljenek, akik államalkotó munkára képesek és ellenőrizni tudják az egész igazgatást. A demokrata pártok problémája — általában a demokrácia problémája — jelentős mértékben a vezérek problémája.

Mint más demokráciákban, nálunk is a parlament külön

vezető szerveket alakított ki önmagából. Az utóbbi időben ilyen szerv keletkezett az ötös bizottság révén. Ez a kísérlet engem kezdettől fogva igen érdekel demokratikus és természetesen államjogi szempontból is. A parlamenti plénum nem hely munka és mélyreható gondolkodás számára; funkciója egészen más. A tényleges munkát mindig a bizottságokban és ezekben megint kisebb szervek, nem ritkán egyének végzik; a demokrácia nem lehet el rátermett, képzett és tisztességes szakemberek, vezérek nélkül.

Éppen a modern parlamentarizmus feladata, hogy megfelelő érvényt biztosítson a politikai képzettségnek és a szakismereteknek. Lenin mondotta nemrég, hogy az analfabéták a politikán kívül állnak. Minden bizonynyal. Csakhogy a politikai analfabetizmus fogalma relatív. A kulturális census szigorú betartása nélkül nem lehet a pártokat, a demokráciát és a parlamentet megóvni a demagógiától. Ezzel még nem foglalok állást amellet, amit pedantokráciának neveznek; tudom, hogy igen gyakran a bizonyítványok egész garmadája sem garantálja az igazi intelligenciát; a demokrácia és a demokratikus állam feladata, hogy erre vonatkozó hathatós módszereket találjon. Hiszen éppen minálunk is akuttá kezd. válni az úgynevezett intelligencia-kérdés, kivált a tisztviselőknél és az alkalmazottaknál. A gyakorlat minden pillanatban esetenként való döntést tesz szükségessé. A parlamentek valóban tökéletlen szerszámok, de Paganini szépen játszott egyetlen húron is, — a parlament kritikája nem egyéb, mint politikai Paganinik követelése. A parlament kritikusai azonban bizonyára nem kívánják az abszolutizmust; nem vált be a régi abszolu-

tizmus sem s a tanácsok abszolutizmusa Oroszországban igen gyorsan mondott csődöt.

A választópolgárság mélyebb politikai műveltségére van szükség, ha azt akarjuk, hogy köztársaságunk olyan politikát folytasson, amelyet ma általánosan megkövetelnek, vagyis igazi kulturális politikát. Ez azt jelenti, hogy az egész társadalmi életnek az emberiség erkölcsi alapjain és az igazságosság eszményein kell nyugodnia: ezek az alapok legyenek valamennyi párt és frakció közös ügye, különben a társadalom atomizálódik, meddő harc áll be a pártok és pártocskák, kottériák és ravaszkodó egyének között, a társadalom sekélyessé, durvává és semmirekellővé válik.

A kulturális politika azt jelenti, hogy a kormány és a parlament nemcsak hatékony gazdálkodásról és pénzügyi rendről tud gondoskodni, hanem a tudomány, filozófia, művészet és vallás sikeres fejlődéséről is. Három nagy államnak, a porosz Németországnak, a habsburgi Ausztria-Magyarországnak és a romanovi Oroszországnak a bukása megfelelő figyelmeztetésül szolgálhat a gondolkodó embereknek. Nem elégséges az állam és az önállóság, az a fontos, hogy milyen az az állam, milyen az az önállóság és mi a célja.

Ebből a szempontból iskolaügyünk és köznevelésügyi intézményeink beható reformokra szorulnak; figyelmünket a gyermeknek és a serdülő nemzedéknek kell szentelni; Szlovénzón és Kárpátalján sok az analfabéta. Elsősorban is meg kellene kísérelni, hogy a felnőttek oktatásával kezdjük el az analfabetizmus kiirtását. Itt-

ott magánkezdeményezésből tettek is kísérletet, azonban ez szintén az állam feladata. Nem szabad irtóznunk az újításoktól, ellenkezőleg, új államunk és Európa általános helyzete a háborútáni helyzet beható megértését és új élet teremtését kívánja. Ránk vár az egyház és állam szétválasztásának nagy problémája; a fogházügyi reformja és más reformok is szükségesek.

Néhány szót az agrár-reformról. Ez a reform lényegében nemzeti jellegű. Abban az értelemben ugyanis, hogy országainkban egy különleges fajtájú nagybirtok alakult ki; a viszonyok egészen kellemetlenül az orosz viszonyokra emlékeztetnek s hátrányos jelenségek okait rejtik magukban. Elvben valamennyi nagybirtokos, — do a kisebb birtokosok is, — megegyeznek abban, hogy a túlságosan kiterjedt nagybirtokok már lehetetlenek. Persze, — mi legyen a mérték, amely megállapítsa, milyen nagy legyen egy birtok? És hogyan kell kihasználni a nagybirtokokat?

A nagybirtokok tökéletesbítették a földművelést, az erdészetet és az állattenyésztést; a nagyban való termiélésnek — mint az iparban is — itt is megvannak a maga előnyei. A nagybirtokosok azzal védekeznek, hogy a városokat és ipari központunkat élelemmel látják, el. Nem kételkedem benne, hogy bizonyos számú nagyobb birtokot fönn kell tartani; el fog kelleni dönteni, hogy ezek a birtokok milyen kiterjedésűek legyenek. Azonkívül fontolóra kell venni, vájjon csak az állam gazdálkodjék-e rajtuk, avagy meg lehet-e őket hagyni tulajdonosaik kezében és milyen feltételek mellett, vagy pedig nem kell-e őket bérbeadni? Nem szabad meg-

törni az egyéni iniciatívát és hozzáértést, mindent az államra bízni nagy hiba volna, mert az állam nem készült fel ilyen nagy feladatra. Az általános parcellázás, amennyire meg tudom ítélni, nem felel meg szükségleteinknek. Az a fontos, hogy a magángazdaságok tisztviselőinek és alkalmazottainak technikai képességeit és hozzáértését kihasználjuk. A földbirtokreform ma már százezrek nehéz szociális kérdését jelenti. Általános a panasz a viszonyok bizonytalansága miatt. Bizonyára nagy hiányosság ez, amelynek következményeképpen az állam milliókat és milliókat veszít.

Az agrár-reform óriási mű. Nem évekre, hanem a messzi jövőnek szól. Gondolnunk kell a lakosság szaporodására és jövőendő szükségleteire; A földbirtokreform útján igyekszünk köztársaságunk legfontosabb problémáit is megoldani. Az agrár-reform megoldásának nem szabad általánosnak lennie. Nagy különbségek vannak az egyes földterületek között, nemcsak Szlovenszón és Kárpátalján, hanem a cseh országrészekben is.

A földhivatal és szervezetének beágyazása az alkotmányba tökéletesítésre szorul. A földhivatal túlságosan el van szigetelve, nincs elegendő összefüggése a minisztériumokkal s az egész közigazgatással és ellenőrzés nélkül áll. Ezt az ellenőrzést tulajdonképpen csak a közigazgatási bíróság gyakorolja bizonyos mértékben; mert a törvénynek az a rendelkezése, hogy a földhivatal a minisztertanácsnak van alávetve, bizonytalansága miatt nem biztosít semmiféle ellenőrzést. A nemzetgyűlés, illetve az illetékes bizottság számára itt hálás tér kínálkozik alkotó kritika és ellenőrzés szempontjából.

Felmerült az az indítvány, hogy a földhivatalt alakítsák át minisztériummá; az indítvány nyilván a földhiva-

tal ama különleges elszigeteltségének felismeréséből eredt. Azt hiszem, hogy ez okos indítvány. Mindenképpen a hároméves tapasztalat ennek az oly fontos intézménynek a korrigálását követeli és számomra magától értetődő, hogy a földhivatalt depolitizálni kell. Az összesség-érdekei, a gazdaságpolitikai és pénzügyi szempontok s köztársaságunk legelemibb feladatainak államférfíúi megértése: ez itt a döntő szempont. A mi földbirtokreformunknak — arányait, céljai sokféleségét és a környezet különféleségét tekintve — nincsen párja sem itthon, sem a külföldön. Saját munkánkon, saját hibáinkon kell okulnunk, — úgy hát igyekezzünk a hibákat mielőbb felismerni és kiküszöbölni. Most lesz három éve, hogy kiadtuk a birtoklefoglalási törvényt. Azóta, megmutatkozott, hogy a földbirtokreformra vonatkozó törvények, mind pedig a törvényeket végrehajtó hivatalok organizációja javításra szorulnak. — nos, lássunk hozzá.

*

A jelenlegi kormány és a pártok megegyeztek ft szociális biztosításnak teljes terjedelmében való mielőbbi végrehajtásáról. A terv a gazdasági és szociális helyzet felismeréséből ered. Az első nagyobb' összeget már előirányozták és jóváhagyták.

További szociális reformokról már többbizben beszéltem, nem akarom magam ismételni; de meg akarom fogalmazni álláspontomat a kommunizmushoz.

A kommunizmus ellen foglaltam állást már a marxizmus fölött gyakorolt kritikámban. Azóta állandóan fog-

lalkoztam a problémával; alkalmam volt tanulmányozni egyes kommunista községeket Amerikában és máshol, s figyelemmel kísérem az oroszországi kommunista kísérletet is. Erre a konklúzióra jutottam:

A kommunizmust az egyenlőség demokratikus elve alapján követelik és ebből az elvből szokták levezetni. De a gazdasági egyenlőség, amelyet követelnek, még nem kommunizmus. A közös tulajdon valami más, mint az egyenlőség. Egyenlőség sehol sem létezik, sem a történelmi fejlődés folyamányaképen, sem pedig természet-től fogva. A valóságban mindenütt, az egész természetben és az emberi társadalomban is, egyenlőtlenség uralkodik. Az embernek persze éppen ezért az egyenlőség az eszménye, gyakorlatban azonban az egyenlőség csupán az egyenlőtlenség elviselhető fokát jelenti. A szociális politika legelőbbrevaló gondja az lesz, hogy letörje a túlságos szociális ellentéteket. Az egyenlőség demokratikus eszményképe egyszersmind minden ártó és nem szép fényűzés és élvezethajhászás elnyomását is megköveteli. A demokráciák és köztársaságok alapítói mindig tudatosan hivatkoztak az antik világ spártai példájára. A modern szocializmusban is a rousseauizmus alapos dózisa rejtőzik. Az egyenlőtlenség azonban bizonyos mértékben individualizmust is jelent, nélküle pedig eredményes gazdálkodás és sikeres társadalmi tevékenység egyáltalában nem lehetséges. S az egyének, munkaképességük nemcsak kvantitative, hanem kvalitative is különböznek egymástól.

Eddig csak kis községekben tettek kísérleteket a kommunizmusra, még pedig jobbára vallási alapon, — ezek a kísérletek nem voltak hosszú életűek. Valóban, mint a család és a barátság bizonyítja nekünk, a kommunizmus

csak erkölcsileg és értelmileg magasan, sőt a fejlődés legmagasabb fokán álló emberek között lehetséges. Plató, a kommunizmus első teoretikusa, a legszigorúbb erkölcsi rendet követelte meg; az utolsó nagy teoretikus, Marx, a kommunizmust szintén a történelmi fejlődés legutolsó és legmagasabb stádiumának tekinti. Az orosz kísérlet azért jutott olyan szörnyű eredményekre, mert műveletlen és erkölcsileg megbomlott nemzeten hajtották végre. A kommunizmus a testvériség elveiből folyik, inkább, mint az egyenlőség és szabadság elveiből; kommunizmus tisztán gazdasági és általában materialista alapon nem lehetséges.

A kommunizmust nagyobb arányokban a nemzetközi kölcsönösségek és függések is lehetetlenné teszik. Ma egyetlen ország sem képes önellátásra. Olyan kommunizmus pedig, amely a nem-kommunizmustól függne, nem létezhetik.

Végül magától értetődik, hogy nagyon sok kommunista rendszer lehetséges, nevezetesen aszerint, milyen nagy államokról van szó. A kommunizmus hirdetői, akik megelégednek homályos jelszavakkal, már ezzel is politikai és szociális meddőségre és fiaszkóra vannak ítélve.

Szlovenszkon már rövidesen megkezdik a nagymegyék létesítését. Az előkészületek folynak és az új igazgatás szervezetét fél éven belül végre kell hajtani. A nagymegyerendszerrel úgy Szlovenszkon mint másutt is eleget teszünk az autonómia jogosult követelményeinek.

Kárpátalja a leginkább elhanyagolt terület. A háborúelőtti magyar abszolútizmus és magyarosítás kihatásait éppen Kárpátalján érezzük leginkább. Ott sokkal inkább, mint Szlovenszón. A kárpátaljai polgárságot rá kell nevelni a közigazgatásra és ki kell művelni. E tekintetben igazgatásunk már derekas munkát végzett. Zsotkovics kormányzó minduntalan megerősítette előttem, hogy a kárpátaljai közigazgatás tisztességes, sokkal tisztességesebb, mint amilyen a régi rezsim alatt volt.

De Kárpátalján nagy előszeretettel művelik az úgynevezett magas politikát. Kivált az intelligencia jelentős része, amely elidegenült a néptől, új meddő pártpolitikát a politikátlan nép rovására.

Kárpátalján, mint Szlovenszón is, végre kell hajtani a földbirtokreformot, de ugyanakkor a népet meg kell nevelni a földművelésre; eddigelé a túlságosan külterjes gazdálkodást szokta meg, kivált a legelőgazdálkodást. Magától értetődik, hogy eredményes közigazgatási reformok a lakosság műveltségét követelik meg; az iskola és a közművelődési tevékenység ezért oly halaszthatatlan követelés. E tekintetben már szintén sokat végeztünk; de három év alatt nem lehet behozni, amit egész korok hanyagoltak el.

Végezetül a német problémát akarom érinteni.

A régi rezsim és a háború nagy bizalmatlanságot keltett a csehek és németek között, sőt nemcsak bizalmatlanságot, hanem ingerlékenységet is. Ha nem tévedek, már mutatkozik némi nyugalom s nyugodtabb eszmélés a szükséges együttműködésre.

Nézetem szerint a cseh-német kérdés a legfontosabb, sőt tulajdonképpen csak ez az egy kérdésünk van. Szlovenszko és Kárpátalja kérdése sokkal könnyebb. Nemzeti kisebbségeink kérdésénél meg kell különböztetni kisebbségeinket kvantitás és minőség alapján. Sablonos megoldás nem lehetséges.

Cseh részről gyakrabban hangsúlyozták, hogy svájci mintára kívánjuk a megoldást. Talán inkább a belga mintáról lehetne beszélni, mert Belgium egységes állam, míg Svájc még régi időkből sok önálló kis államocskára esik szét. Államunk — és kivált Csehország — történelmileg egységesen fejlődött s egységesnek is kell maradnia. Territoriális autonómiáról nem lehet és nem is fogunk tárgyalni; ezt nem engedi meg a cseh és szlovák kisebbségek hátrányos konfigurációja sem.

Német honfitársainkat megilleti a közigazgatásban és a kormányban való részvétel; demokráciában ez magától értetődik. Ennek az együttműködésnek természetesen feltétele az állam lojális elismerése, még pedig elismerés minden kétértelműség nélkül. Nem becsülöm le a nyelvi akadályokat és nehézségeket, de ezeket le lehet győzni, ha mindkét fél elismeri az együttműködés előnyét és szükségességét. Államunknak, mint minden más államnak, saját nyelve van és kell is, hogy legyen, ezt megköveteli a közigazgatás egységessége és eredményessége is; némi jóakarattal mellett a politikai érettség és tapasztalat állapítja meg, hogy az államnyelv használata hol nem szükséges feltétlenül. A vegyes államokat — s úgyszólván nincsenek is nem-vegyes államok — a polgárok megelégedettsége teszi erőssé, nem csupán a nyelv. A németek már a háború előtt adták ki a jelszót, hogy meg kell tanulniok csehül, mi pedig kölcsönösségből

németül fogunk tanulni. A többi nyelv ismerete is igen kívánatos. Már Komensky helyesen tanácsolta, hogy tanuljuk meg szomszédjaink nyelvét. Ezt követeli meg a gyakorlati szükséglet, a napi szükséglet. És ez nem akadályozhat meg bennünket abban sem, hogy valamely más világnyelvet is megtanuljunk.

Ez alkalomból kifejezést akarok adni egyik óhajomnak. Azt óhajtanám ugyanis, hogy a német tábor egyea vezető emberei hagyjanak fel viselkedésük eddigi módjával. Még mindig sok bennük a pangermán pöffeszkedés, ránk mint inferioris elemre tekintenek le. Nagyon tévednek.

Az is meghökkent, ahogy a német vezérek egyrésze helytelenül és valótlanul ítéli meg és ecseteli viszonyainkat. Megértem, hogy nehezükre esik régi szupremáciájukról lemondani és megelégedni az egyenjogúsággal. De meghökkent az az illojalitás és az a tudatos vagy pedig szörnyen könnyelmű valótlanosság, amellyel közigazgatásunkat és államunkat megítélik és elítélik. Áll ez nevezetesen a külföldi propagandáról, amely igen gyakran erősen illojális. Egyébként ez a propaganda csak segítségünkre van; a tisztességes idegenek meghallgatják a másik felet is s ekkor meggyőződnek az illojalitásról és valótlanúságról; kár azonban az időért és a fáradságért. Nem lennék objektív, ha csak a német propagandát vádolnám ezzel. Azonkívül pedig hasonló nehézségeink vannak saját táborunkban is a tárgyilagosság híján való kritika miatt.

Kívánnám, hogy a kormánynak minden kérdésben és speciálisan a nemzetiségi kérdésekben, világos és határozott programja legyen és ennek alapján pozitív módon járjon el, tekintet nélkül az ellenzék eljárására. Álla-

nunk, köztársaságunk megtartása és tökéletesítése politikai programot követel, amelyet államférfiúi képességekkel kell megfogalmazni, saját történelmünk és az európai történelem alapján és a történelmi, valamint a természettől adott viszonyok pontos megítélése segítségével. Külpolitikánknak ez volt az ereje és ma is az. Ugyanúgy belpolitikánkat sem diktálhatják semmiféle átmeneti és alárendelt jelentőségű tekintetek, amelyek személyeket, pártokat vagy helyeket illethetnének. Köztársaságunk kérdése világkérdés. Európa és az emberiség a háború és a békeszerződések révén olyan fokra jutott, amelyen a nacionalista sovinizmus már nem érvényesülhet. A sovinizmus mindenütt rátótíság, nemcsak a kis, hanem a nagy nemzeteknél is. A sovinizmus a maga vakságával és kicsinyes uralkodnivágyásával mindenütt a szabadság és önállóság sírásójává vált. Hiszen jelen-tős mementója ennek a világháború.

Nem volt szándékomban, uraim, politikánk valamennyi problémáját megtagyálni; csak néhány fontosabb feladatunk jutott eszembe.

Nyomon követem a köztársaság fejlődését az élet minden ágazatában, a legnagyobb figyelemmel és szeretettel. Jó lelkiismerettel bizonyíthatom, hogy haladunk. A viszonyok mindenütt javulnak. Nem mondom, hogy nincs sok hiba és hiányosság. Azt hiszem, jól ismerem őket és erőmhöz képest igyekszem javítani rajtuk, de a köztársaság derekas munkát végzett már.

Köszönöm jókívánásaikat s hasonlóan kívánok

önöknek, a nemzetgyűlésnek és minden közéleti tényezőnek és munkásnak sikert és előrehaladást.

Képviselő és szenátor urak, miniszter urak!

Nyugati utam alkalmas módon kapcsolódik a, mai naphoz. Olvasták, hogy mi volt Párizsban, Brüsszelben, Londonban; itt csak örömömnek akarok kifejezést adni, hogy utam célját teljes egészében elértem. Bizonyára felfigyeltek Millerand elnök békeszerető nyilatkozatára, s a francia köztársasági elnök igazi és becsületos államférfiú. Az én megnyilatkozásaimat is a béke és ama munkára való készség vezette, hogy küszöböljük ki végre a háború anyagi és erkölcsi következményeit és így barátainknak jóban és rosszban értékes szövetségesei lehessünk. Ha azonban barátainknak meg kell bízniok bennünk, akkor mindenekelőtt nekünk keli önmagunkban bízunk.

Éppen, amikor Nyugat fővárosaiban tartózkodtam, érkeztek Amerikából olyan hírek, amelyek mindannyiunkat megörvendeztethetnek, olyan hírek ugyanis, hogy Amerika részt akar venni a jövátételi probléma megoldásában. Úgy vélem, az angol külügyminiszter Amerikának ezt a barátságos hangulatát igen alkalmas módon fogja kihasználni. A jövátételi probléma igen érzékenyen érint bennünket. A megújított és megerősödött Németország éppen úgy, mint Angliának, nekünk is versenytársunkká válik. A szövetségesek ezért különös helyzetben vannak: bizonyos mértékben önmaguk ellen kell megsegíteniök Németországot. Ennek ellenére is hajlandók a segítségre; a felbomlott Németország vala-

mennyiünkre nézve veszedelmesebb. Egyébként nem osztom a Németországot és jövőjét illető elterjedt pesszimizmust.

A megújított ententetal való összeköttetésben folytatni fogjuk Jugoszláviával és Romániával kötött barátságunk megszilárdítását. Kívánjuk Ausztria megerősödését és minden erőnkől azon leszünk, hogy barátságos viszonyba lépjünk Magyarországgal. Viszonyunk Lengyelországhoz jó és nem kételkedem benne, hogy rövidesen egészen barátságos lesz.

A háború mindenütt, nemcsak a veszteseknél, de a győzteseknél is, nagy elszegényedést és bizonyos erkölcsi hanyatlást idézett elő. Elégtétellel állapíthatom meg, hogy köztársaságunk öt év alatt nemcsak a kül-, de a belpolitika terén is jelentős haladásra tett szert a közigazgatás minden ágazatában. Szorgalmasan figyelem közigazgatásunk fejlődését nemcsak a minisztériumok és főbb hivatalok hivatalos jelentései alapján, hanem ama hírek alapján is, amelyeket a köztársaság minden részéből a lakosságtól kapok. Azonkívül értesülök az országunkba ellátogató idegenek véleményéről. Nem bocsátkozom részletekbe, amelyeket úgy is ismernek önök. Azt sem akarom felsorolni, hogy miben szenvedünk még hiányt s mit kell kiegészítenünk. Csak példaképpen akarom megemlíteni, amit most odakint hallottam, hogy kereskedelmi politikánknak még nincsen határozott iránya; holmi bizonytalanságot lehet érezni odakint is, meg itthon is. Az állam és az állampolitika minden téren határozott irányt igényel, hogy politikájának vonala, tradíciója és kontinuitása legyen. Éppen egy megújított államnál fontos ez, — persze, nem könnyű feladat tradíciónak és kontinuitásnak az alapját megvetni.

Az államnak állandóan erősítenie kell a társadalom szempontjaiból szükséges alkotó erők harmóniáját; a modern állam, lakossága eleven és jó erőinek összpontosító szerve legyen. A demokráciában a polgárság politikai önállóságra és kezdeményezésre hivatott; az önkormányzat, az autonómia szükséges feltételek a demokráciának, — az az autonómia, amely minden egyes polgár politikai fegyelmével és felelősségérzetével kezdődik.

Államunknak magától értetődően nemzeti jellege leez; ez már a demokratikus többségi elvből ered. Mivel azonban más nemzetiségeink is vannak, állandó törekvésünknek kell lennie, hogy valamennyi polgár kivehesse teljes részét jogaiból, jogos kívánságai alapján.

Nemzeti tradíciónk szellemében, kormányunkkal együtt, szláv politikát kezdeményeztem. Éppen Párizsban nyitottam meg a Szláv intézetet, Londonban jelen voltam a középeurópai tanszék inaugurálásán a londoni egyetem szláv osztályán. Prágában két különböző nyelvű szláv egyetem van. Ezt a valóban kulturális szláv politikát folytatni fogjuk. A szláv nemzeteknek most — a lausitzi szerbeket kivéve — saját államaik vannak; a kulturális kölcsönösséget hatékony politikai megegyezések egészíthetik ki most. A kormánynak erre vonatkozóan jó programja van és megvalósításában sikeresen halad előre.

Mint már a háború előtt is, úgy most is a szociális problémák megoldása a nagy kérdés. Mondhatom, hogy a szocializmus nálunk igen helyesen halad útján előre, amikor a kormánykoalíció részét képezi, még pedig kezdettől fogva. Amennyiben idegen szocialista, pártok e politika miatt vádat emeltek ellene, ezt csak a világ-

helyzet és a szocializmus tulajdonképpeni feladatainak fel nem ismerésével tudom megmagyarázni. Tudatában vagyok annak, hogy a fejlődés valamennyi államban balfelé mutat. Ebben a felismerésemben nem tévesztenek meg időleges és helyi kilengések jobbra; és annak is tudatában vagyok, hogy politikánknek is valóban alkotó és reform-politikának kell lennie. De a háború és a háborútáni fejlődés nemcsak a régi rezsimet takarította el, hanem — remélem — azt a különös forradalmiságot is, amelyet éppen a régi rezsím hívott elő és éltetett.

A republikánus és demokratikus politikának minden téren kulturálisnak kell lennie a szó legjobb értelmében; igazi demokrácia műveltség nélkül lehetetlen. Amikor szakszerűségről és műveltségről beszélek a politikában, még nem követelek tanultságot; a fődolog: gondolkodni, megfigyelni és aztán alkotni. Nemrégiben egy amerikai gyönyörűen fogalmazta meg a gyakorlati, tehát a politikai életbölcseességnek is a lényegét: „A bölcsesség helyes célokat szab meg; a tudás és a tudomány azt jelenti, hogy tudnunk kell, milyen eszközökkel érhetjük el céljainkat, s az erény és férfiasság abból áll, hogy megismeréseinket igyekezzünk megvalósítani és végrehajtani”.

A demokrácia reformokat fog végrehajtani az iskolaügy terén, mert az iskolaügynek éppen a demokrácia szempontjából elemi fontossága van. E reformokat illetően Komenisky hagyományához tarthatjuk magunkat.

Csak néhány szót akarok arról mondani, hogy az intelligencia most mindenütt válságon megy át, amelyet éppen a demokratizálódás idézett elő. Az iskolaügy és a műveltség nem ápolhatja az egyoldalú intellektualizmust,

— a jellem ápolása, a művészeti képzettség nem kevésbé fontos.

Miként az iskola, úgy a jó sajtó is szükséges a demokráciában. Hamarosan megnyílik az újságíró-iskola. E tekintetben is azt szeretném leszögezni, hogy nem csupán a tudásról van szó. Ha összehasonlítom sajtónkat más nemzetek és államok sajtójával, úgy tűnik nekem, hogy a miénk tudás tekintetében nem gyengébb. De nem jut más nemzetek sajtójának gyakorlati megismeréséhez, túlságosan sok benne a fölösleges vita általános elvekről s egyáltalában túlteng benne a polémia. Holmi vidékiesség van benne egyáltalán, és pedig kárunkra, nevezetesen az idegenek szemében. Egész politikánk és fellépésünk a nagyvilághoz mért legyen!

Az állam és egyház viszonyáról az utóbbi időben többször beszéltem. A katonaságról és feladatairól ma a hadsereghez szóltam.

Ez alkalommal elmondhatom azt is, hogy hivatalombalépésem óta sokat gondolkoztam a köztársasági elnökség fölött, hogy valóban demokratikussá lehessen. Arról volt szó, hogy megtaláljam a kormánnyal való együttműködés legraktikusabb módját.

Beszédemet azzal akarom befejezni, hogy köszönetet mondok mindenkinek, kivált a kormányok tagjainak, akik erejüket szentelték államunk politikai megújításának. Sokakat kellene megneveznem s ezért csak általánosan teszek róluk említést; a sors nem engedte, hogy ma köztünk lehessen Rasin miniszter: mindnyájan háls emlékezetünkbe zártuk alakját.

Boldog vagyok, hogy mindenütt, minden téren akadnak és akadnak egyének, akik a közös feladat megértésével önkéntes elhatározásból politikailag együttmun-

kálkodnak a többiekkel. S mondhatom, hogy mindnyájan csak örülhetünk, népünk politikailag mennyire érett. A miniszterelnök helyesen emlékeztetett bennünket nemcsak a legutóbbi választásra, hanem arra is, hogy népünk résztvett köztársaságunk felépítésében és éber őre volt nemzetpolitikai eszményeinknek. És meg szeretnék emlékezni Prágánkról és Nagy-Prágáról is. A nagysága ne csak a város kiterjedésében nyilvánuljon meg, hanem modern igazgatásában is, hogy valamennyien tisztelhesük Prágában „édesanyánkat”.

Az az óhajtásom, hogy a Vár és környéke ne csak az elnök székhelye legyen, hanem nemzeti demokratikus eszményeink jelképe is. Azt hiszem, hogy most, a legfőbb akadályok legyőzése után, hozzáláthatunk ehhez a műhöz is. E tekintetben bízom képzőművészeinkben, hogy segítségünkre lesznek.

Kedves barátaim és munkatársaim, az elmúlt öt év alatt mind igen sokat tanultunk; talán mindnyájan követünk el hibákat is, de folytatni fogjuk becsületes munkánkat, mert azt akarjuk, hogy köztársaságunk, ha ugyan nem is a világ első állama legyen, de legalább a világ első tökéletes államai között foglaljon helyet.

A katonasághoz

1923, október 28-án

14. Ma, öt év múltán, alkalmas pillanat kínálkozik, hogy áttekintsük hadseregünk fejlődését s meggondoljuk, mi a feladata a további organizáció és tökéletesítés dolgában. A szakértők és a közvélemény egyetért abban, hogy katonaságunk konszolidálódik és tökéletesedik. Egyetértek ezzel a véleménnyel. Nem bocsátkozhatom itt bele a dolgok technikai részébe, csak néhány szót akarok mondani hadseregünk mibenlétének kérdéséről.

Hadseregünknek igazi demokratikus hadseregnek kell lennie; tehát az összlakosság egy része lesz. Hogy harmonikus, egységes és az összlakosság iránt odaadó lehessen, a polgárságnak, az összpolgárságnak kell egységesnek lennie, egy gondolat vezérelje és köztársaságunk értékét és feladatait illetően egységes szemlélete legyen. Ennek az elérése elsősorban belpolitikánk feladata; a katonai igazgatás a belső egyetértés és egység eme politikáját a maga működési körén belül támogatni fogja,

Elterjedt az a nézet, hogy az állam katonaságból és háború révén keletkezett, tehát csak a katonaság biztosítja megmaradását. Megengedhető, hogy a messze múltban, amikor csaknem minden állam keletkezett, erős, sőt talán a legerősebb államalkotó tényező a hadsereg

és a háború volt. De az idő haladtával az állam rendeltetése és lényege változott s nevezetesen azt állapíthatjuk meg, hogy az államok lassan demokratizálódtak és ezzel éppen a katonaság rendeltetése és lényege is megváltozott.

Államunk, ez igaz, háborúból és háború révén keletkezett; de tulajdonképpen keletkezését annak az elhatározásnak köszöni, amely saját nemzetén belül és Európa valamint az egész világ valamennyi nemzeténél támadt, s amely elhatározás oda irányult, hogy legyőzze a régi militarizmusra támaszkodó erőszakosságot, hogy felszabadítsa az elnyomott nemzeteket s ezzel megszilárdítsa és kiterjessze a demokráciát. Igen, államunk háborúból és háború révén keletkezett, de védelmi háborúból. S itt jutottunk el a kérdés gyökeréig. Hadseregünknek is védelmi hadseregnek kell lennie. Tudom, hogy még eléggé el van terjedve az a vélemény, hogy a katonaságnak állandóan támadásra készen kell állania, hogy a hadsereget nem is lehet megfelelő katonai kiképzésben részesíteni és nem számíthat győzelemre, ha eleve csupán védekező célt tűz ki maga elé. A pacifizmus állítólag demoralizál minden hadsereget s a békevágy, a tartós béke utáni vágy meg éppen utópia, még pedig veszedelmes, sőt bűnös utópia.

Annyit megengedek, hogy a valóban demokratikus, tehát a védelmi hadsereg magasabb személyi és polgári erkölcsösséget tételez fel, kivált magasabb nézeteket arról, hogy mi a tulajdonképpen férfiasság, hősiesség és elhatározottság. A katonai igazgatás feladata, hogy a demokratikus katonaságot ebben az értelemben nevelje és nézeteiben megerősítse. A demokratikus állam is követel polgárságától és katonaságától áldozatkészséget és halálmegvető elszántságot, amikor ennek szüksége

mutatkozik. Ha a polgároktól, öntudatos és gondolkodó polgároktól azt kérjük, hogy áldozzák életüket a hazáért, akkor ez éppen a személyi és polgári erkölcsiség ama magasabb fokozatát jelenti.

De a katonai igazgatás egymagában véve még nem elegendő ennek a magasabb erkölcsiségnek a kiépítésére; az ifjúság egész nevelését, általában az élet egész irányát kell, hogy áthassa és vezérelje ez a szellem.

A világháború katonai kritikusi arra az egybehangzó nézetre jutottak, hogy a háborúban a katonaság erkölcsi állapota is dönt a sikerről, nemcsak a vezetés és a kiképzés. Mindig ezen a nézeten voltam s tőlem telhetően törekedtem légióink szervezésénél éppen nemzeti eszményeink tudatosítására és ebben a meggyőződésben szántam el magam — és tekintettem magam feljogosítotttnak — arra, hogy légionáriusainktól életük feláldozását kérjem.

Azt mondogatták, hogy a tábornokok, hogy a tisztek nyerik meg a háborúkat; tehát eszerint a tábornokok és a tisztek vesznek is el. Annyi bizonyos, hogy a demokratikus hadseregnek — mint a demokráciának általában — súlyos problémája a vezérek kiválasztása; azaz a tisztikaron nagy felelősség nyugszik a hadsereg szelleméért és erkölcsi tulajdonságaiért. Amint a demokráciának általában szüksége van vezető tekintélyekre, ugyanúgy a demokratikus katonaság sem képzelhető el vezérlő autoritásának tudatos elismerése nélkül. Mánem egyszer mondtam, hogy a demokratikus hadsereg nem elégedhetik meg a passzív engedelmességgel és fegyvellemel: a demokratikus hadsereg fegyelmének valamennyiünk meggyőződéséből és öntudatából kell erednie.

A demokratikus hadsereg művelt polgárokból, gondolkodó polgárokból áll. Éppen ezért törekszik katonai

igazgatásunk is, joggal, katonáink kiművelésére; általános művelésre, de katonai szakműveltségre is.

A világháborúból merített okulások alapján a katonai műveltséget és a döntésben való önnállóságot nemcsak Ű tisztektől kell megkövetelnünk, hanem minden egyes katonától is. Az individualizmus — ez az igazi demokratikus alapelv — érvényesült a világháborúban is, mert a hadseregek már az egész nemzet szervei voltak. A seregek tömegeit a tartalékosok alkották. A központi hatalmak s ugyanúgy Oroszország éppen azért szenvedtek vereséget, mert még megbíztak a régi, arisztokratikusán kiépített, militarista mechanizmus tradícióiban. A világháború katonai szakértőinek egybehangzó véleménye szerint szövetségeseinknek éppen az volt az előnye, hogy katonaságukban érvényesült az alárendelt tisztek és a legénység személyes iniciatívája is.

Ezzel összefüggésben a francia katonai misszióknak akarom elismerésünket nyilvánítani, amely kezdettől fogva derekasan segített bennünket itthoni hadseregünk kiépítésében. Köszönetet mondok ezért kivált Pelle és Mittelhauser tábornokoknak.

A mi katonáinknak nem mondok köszönetet, de felhívom őket, hogy ernyedetlenül törekedjenek továbbra is hadseregünk további tökéletesítésére. Ezzel már azt is mondtam, hogy amit eddig végeztek, azt szívesen és örömmel ismerem el. ok is, mint mi mindannyian csak polgári demokratikus kötelességünket teljesítjük.

Az állam és egyház szétválasztása

Memorandum

15. Az állam és egyház viszonya az emberiség fejlődése során sok fázison ment át. Általában mondható, hogy a legrégebbi korban a vallás és a politika, illetve az egyházak és az államok benső kapcsolatban állottak; a vallás és a lelkészek különböző formájú elsőbbséggel bírtak. Csak a keresztény korban fogalmazták meg filozófiailag és jogilag pontosan és rendszeresen ezt a viszonyt. Meg kell különböztetni e tekintetben katolikus, pravoszláv és protestáns típust. A tizennyolcadik századtól kezdve fejlődik a modern típus, amely a régebbi uniót többé-kevésbé pontosan végrehajtott szétválasztással pótolja. A modern demokratikus államokban többségben van a szétválasztás; az államnak és a kultúrának az egyháztól való mentesítése az újkori fejlődés terméke.

Törvénnyel biztosítatik minden polgár számára a lelkiismeret szabadsága, a vallásszabadság és az istentiszteletek szabadsága.

Nem ismertetik el államvallás és államegyház; valamennyi egyház és egyházi tömörülés egyenlő jogú. Az egyházak nem állami intézmények, a lelkészek nem állami tisztviselők.

Ránk nézve főképpen a katolikus egyháznak és az államnak a viszonya bír jelentőséggel; kisebb mértékben vnn szó a protestáns egyházakról — Szlovenszón — és a zsidó egyházzól.

A kérdés gyakorlati megoldását illetően az legyen az irányadó szabály, hogy az egyháznak és államnak kívánatos elválasztását adott viszonyainkhoz képest hajtjuk végre. Éppen ebben az oly fontos kérdésben a törvényhozók gyakran ragaszkodnak absztrakt fogalmakból és definíciókból levont eredményekhez és ily módon történt, például Franciaországban, Portugáliában és másutt, hogy a szétválasztás nem hozta meg remélt gyümölcsét.

Bizonyos mértékben az amerikai Egyesült Államokhoz lehet magunkat tartani. Az amerikai minta azért ajánlható, mert ott harc nélkül hajtották végre a szétválasztást; azonkívül pedig: a Vatikán a maga részéről az amerikai katolicizmus által kidolgozott taktikát fogadta, el. És végül: Amerikában nagyszámú cseh és szlovák él, akik ismerik az állam és egyház ottani viszonyát; s kolóniáink bizonyos befolyásra tehetnek nálunk szert.

*

Beszélünk az állam és egyház viszonyáról; valami más az államnak általában a valláshoz való viszonya. Az állam és egyház viszonyát jogilag és törvényesen szabályozták; az állam és a vallás viszonyát aszerint fogják szabályozni, ahogy az állam a modern kultúra vallási eleméhez fog állást foglalni. Az az állam, amely valóban kulturális politikát folytat, nem lehet elfogult a vallással szemben, ellenkezőleg, úgy kell tekintenie a vallásra,

mint ahogy a tudományra, művészetre és a társadalom többi kulturális erőire és alkotó részeire tekint

Államunk és egyházaink viszonyának pontos kijelölését rábízván a jogászokra és a törvényhozókra, a következőkben csak a főbb problémákra hívom fel a figyelmet, elsősorban arra, hogy az állam és egyház szétválasztása többet jelent, mint vallási és politikai szabadságot. Ugyancsak többet, mint az a formula, amely úgy szól, hogy „szabad egyház a szabad államban”. Az állam a szétválasztás esetén semmiképpen sem avatkozik bele az egyház belső életébe. Különösen pedig nem érinti a dogmákat. Persze, megtörténhetik, hogy nem ért egyet egyes erkölcsi nézetekkel, kivált az újonnan létesülő szekták, illetve egyházak esetleges erkölcsi nézeteivel, amire kiáltó példa: a mormonok. Gyakran merült föl különböző államokban a kérdés, hogyan kell bánni a tolsztójánusokkal és másokkal, akik tudatosan megtagadják a katonai szolgálatot, amire példa a „conscientious objectors” mozgalom Angliában a háború alatt.

Az egyház hatalma szétválasztás esetén nagyobb lehet, mint az uniós államokban; erre példa: az amerikai katolikusok.

Szétválasztás esetén a hierarchikusan szervezett egyházak klérusa függőbb viszonyba kerül a hierarchiával, miért az állam nem védi a lelkeszt ennek egyházi hatóságával szemben.

Ellenkezőleg viszont: az unió nem ritkán csorbát üt az egyház és a lelkészi kar tiszteletén. Ennek nagy példája Ausztria-Magyarország. A cseh országokban az erőszakos habsburgi ellenreformáció és az egyháznak az állam céljaira való felhasználása jelentős mértékben fosztotta meg tekintélyétől az egyházat. A katolikus egyház ezt most szószóloi útján leplezetlenül beismeri, amint Magyarországon is a protestánsok, nevezetesen a reformátusok egyházukra vonatkozóan ugyanezt ismerik be. Németországban a protestantizmus most ugyanúgy panaszkodik egyházai hanyatlására, amelyet az állammal való túlságosan szoros uniója idézett elő.

Felekezeti politikai pártok úgyszólván csak katolikus államokban keletkeztek és ott, ahol unió volt. Demokratikus államokban alig vannak felekezeti politikai pártok. Lehetséges, hogy a protestáns egyházakban mutatkozó hanyatlás a háború után, protestáns felekezeti pártok keletkezésére is ad okot. S ha ezek esetleg nem is lesznek pontosan szervezett pártok, az egyházi szervezetek politikát fognak üzni kifejezett pártok nélkül is.

*

A szétválasztás nem zavarja az istentisztelet nyilvánosságát. Abból a szabályból, hogy a vallás magánügy, nem lehet levezetni a kultusz magánügy-voltát, különösen nem a történelmileg gyökeret vert egyházaknál.

Szétválasztás esetén is különböző előnyöket nyújthat az állam az egyháznak, így például hozzájárulhat a lelkészek eltartásához stb., egyes lelkészi intézményeknek elengedheti az adót, a lelkészeket felmentheti egyes polgári kötelességek alól, így a katonai szolgálat alól is, a lelkészeket igénybe veheti egyes közfunkcióknál és némely hivatalban.

Az állam viszont polgári hátrányokat (kivételeket) is megállapíthat a lelkészek számára.

Köztársaságunknak lehet a Vatikánnál diplomáciai képviselője és a Vatikánnak lehet képviselője nálunk. Erre is példát szolgáltat — ha jól tudom — a brazíliai köztársaság, amely végrehajtotta a szétválasztást és a Vatikánnál van diplomáciai képviselője.

Az egyházi vagyon kérdésében ajánlható, hogy ezt a vagyont ne sajátítsuk ki. Franciaország példája több, mint elrettentő példa. Fontolóra lehet venni, nem lehetne-e egyes egyházi nagybirtokokat célszerűbben szétosztani, illetve lefoglalni és becserélni kisebbre, — olyanokra, amelyeket az egyes egyházközségeknek lehetne rendelkezésére bocsátani.

Ajánlatos, hogy az egyházi gazdálkodás állami felügyelet alá helyeztessék; az egyházi vagyonnak túlságos halmozása maguknak az egyházaknak sem állhat érdekében. Ezért az Amerikai Egyesült Államok is korlátozták.

Az egyház és állam szétválasztásának kérdésével szorosan összefügg az iskola és egyház szétválasztásának kérdése is. Az iskola és az egyházak viszonya külön probléma. Ennek a problémának a megoldása azért van adva, hogy az iskola, vezetése és igazgatása állami. Az adott viszonyokat tekintve közép-, nép- és polgári iskolákról van szó.

Az egyházakat — vallási társulatokat — nem illeti meg az oktatás; csak saját vallásukat taníthatják. Ez a tanítás lehet nyilvános vagy magánúton történik.

Mivelhogy az erkölcsstan mostanáig felekezeti, ott, ahol az iskolákban megszüntették a vallásoktatást, az a probléma támad, hogyan kell pótolni a vallásoktatást laikus erkölcsstannal, mint köteles tantárggyal.

A külön erkölcsstan mellett persze valamennyi tantárgynál, nevezetesen az irodalomban, történelemben stb. adva van a lehetőség erkölcsi eszmények nyújtására,

S természetesen itt nemcsak a tanításról, a különböző nézetek és szabályok megismeréséről van szó, hanem a nevelésről és bizonyos nézetek és szabályok erősítéséről is. Ide tartozik a nemzeti ünnepek és nyilvános társadalmi szertartások, szokások stb. betartása is.

Ez okból a „vallásoktatás” kifejezés is pontatlan; persze, lehet tanítani a katekizmust, az egyháztörténetet stb., de a vallást, mint szellemi és erkölcsi erőt nem lehet csupán tanítani, hanem belé kell oltani az emberekbe példák útján, egyszóval át kell élni.

Liberális részről azt ajánlják, hogy a magasabb osztályokban a vallás történetét tanítsuk; konzervatív részről az egyház történetét részesítik előnyben. A két tárgy könnyen egyesíthető.

Amennyiben egy adott társadalom vallási élete erős,

felekezeti iskolák keletkezhetnek szétválasztás esetén is. Ezek az iskolák magániskolák lesznek; de Amerikában láthatjuk, hogy ott még nyilvános, állami felekezeti iskolák is támadtak a magániskolákon kívül, aminek Szlovenszko szempontjából lehetne jelentősége. Az a fontos, hogy a felekezeti magániskolák fölé alkalma« állami felügyeletet lehessen rendelni.

Ami a vallásoktatást illeti, — ahogy eddig folyt a felekezeti iskolákban, lényegében úgy is marad az adott viszonyok között. Fontos annak törvényes úton való rendezése, vájjon a vallásoktatás a nyilvános, állami iskolákban fakultatív vagy kötelező legyen-e,

A vallásoktatás az állami iskolában vagy a templomban vagy pedig a felekezeti iskolákban folyhat.

*

Az egyház és állam elválasztása lehet teljes vagy részleges. Teljes szétválasztás tulajdonképpen csak elméletben van; a valóságban a szétválasztás az egyes államokban többé-kevésbé részleges. Ajánlatos — mint minden reformnál — a lassú előrehaladás, az átmenet legyen hosszabb tartamú a volt uniótól a lehetőleg teljes és tökéletes szétválasztásig. A szétválasztásnak minden képpen a hívő nép legnagyobb kimélésével kell megtörténnie.

A nyolcórás munkaidőről

Beszéd, 1900 február 12-én

16. Hogy gyűlésünknek a munkások iránt rokonszenvét kell nyilvánítania, az már kifejezésre jutott itt; jómagam is ezt a gyűlést és jelentőségét olyannak tekintem elsősorban, hogy ennek a rokonszenvnek teljesen világosan és határozottan kell kifejezést adni. Azt, akarom megmutatni, hogy e rokonszenv jogosult a most sztrájkoló munkások legfőbb követelése, a napi nyolcórás munkaidő dolgában is.

Ila végigtekintünk az ipar fejlődésén és a jelen század gazdasági viszonyain, — ennyivel beérhetjük, — akkor azt látjuk, hogy a napi munkaidő fokozatosan rövidül. Kezdetben, amikor nem volt ipar, az emberek robotoltak, amíg a nap sütött. Csak amikor az ipar keletkezett s megindultak a gyári gépek, kellett a régebben nem szabályozott munkát szabályozni. A gépet, a gőzt lemérik, a gőz így hat a munkamegosztásra, — felmerült tehát a probléma, napi hány órát kell dolgozni a gyárakban. Azelőtt erről nem esett szó. Még ma is látjuk, hogy a kérdés csak olyan helyeken akut, ahol ipar van. A vidéken, ahol jobbára még mindig inkább természetes gazdálkodás folyik, még csak kevéssé vették ezt fontolóra. E századnak körülbelül a közepe óta, mondjuk 1848—50-től, a napi munkaidő megrövidült egy negyeddél-ötöddel. Ez tény, amelyet a történelmi fejlődés

tanúsít. Most a gyakorlatban arról van szó, tíz- vagy nyolcórás legyen-e a munkaidő; annyit már elismernek, hogy a munkaidő tíz óránál ne legyen hosszabb, s egyre inkább közelednek már a nyolc órához is.

A kisebb iparban s még a mezőgazdaságban is más-kép fogják fel ezt a kérdést, mint a nagyiparban. Láthatjuk, hogy minél nagyobb a gyár, annál rövidebb a munkaidő. A legnagyobb túlórázás folyik sok kisebb ipari ágazatban s nevezetesen mindenütt ott, ahol élelmi és ruházati cikkeket állítanak elő. A személy- és áru-forgalomnál is. A villanyvasútnál például a munkaidő tizenkilenc óra, a pékeknél — vasárnap előtt — egyhuzamban huszonhat óra is. A pékeknél, mészárosoknál, molnároknál, kereskedőknél, a vendéglőkben s a szabóipar egyes kategóriáiban gyakran dolgoznak a munkaidőn túl is, kivált kisvárosokban.

Nálunk Ausztriában a munkaidőn túl való dolgozás nem mindenütt egyforma. Amennyire az iparfelügyelők jelentéseiből ki tudjuk venni, sokhelyütt, kivált a posztóiparban túlóráztatnak és érdekes megfigyelni, hogy többnyire mindig ugyanazok a cégek követelik meg a túlórázást.

Ebből láthatjuk, hogy a munkaidőn túl való dolgoztatásnál nincsen szó általános konkurenciáról, amely ugyanazon iparágban más vállalatok és nevezetesen a külföldi ipar ellen irányulna, — amint azt gyakran halljuk, — hanem speciálisan mindig ugyanazokról a cégekről, amelyek a munkásságot a munkaidőn túl is kihasználják.

De nagy általánosságban nálunk Ausztriában bizonyos haladás észlelhető és nem vagyunk az utolsók azon államok között, ahol a munkát már törvényileg

szabályozzák. Nálunk legalább van egy maximális munkaidő: napi tizenegy óra. Ilyen rendelkezés nincsen mindenütt, nem találjuk. Németországban, sőt Olaszországban sem. Belgium áll o tekintetben legrosszabbul, Belgium kizsákmányolja a munkásságot. A legnagyobb haladás mutatkozik Angliában, az ausztráliai gyarmatokon, Amerikában és bizonyos mértékben Svájcban is. Oroszországban, a munkaidőt tekintve, a viszonyok áldatlanok. Angliában, Ausztráliában, Amerikában nemcsak, hogy a munkásság már régen határozottan követeli a nyolcórás munkaidőt, hanem már megvalósításra is kerül ez a követelmény számos állami és magánüzemben. Svájc elsőtül állapította meg a maximális munkaidőt; de — mint az ottani iparfelügyelőktől halljuk — ott is túlóráznak, persze, a kormány engedélyével. Amerikában a munkásság a leghatározottabban követeli a munkaidő megrovidítését, a bér kérdése ott nem olyan fontos. Nálunk a munkásság nemcsak a munkaidő megrovidítését, hanem a bérek felemelését is követeli.

Ha tehát azt nézzük, hogy az ipari és kultúrállamokban hogyan fejlődött és hogyan áll a munkaidő ügye, azt láthatjuk, hogy a maximális munkaidőről szóló törvénnyel általában csak a serdületlen gyermekeket és a nőket védik. A férfiakat eddig törvényileg közvetlenül nem védik. A túlórázás és a rabszolga-robotolás következményei elsőtül a gyermekeken és a nőkön mutatkoztak meg. Csak legvégül állapított meg a törvény a felnőtt férfiakra vonatkozóan is bizonyos munkaidőt. Tehát mondhatjuk, hogy a nagyipar fejlődésének következményeképpen nemcsak a munkásság követeli mindenütt a nyolcórás munkaidőt, hanem már az állam is, esetleg az ország, község, sőt a munkaadók is elismerik

már annak lehetőségét, hogy bevezessék a nyolcórás munkanapot.

Miért nem történik tehát ez általánosan és hogyan tekintenek a nyolcórás munkaidő bevezetésére azok, akiknek szintén szavuk van ebben?

Elsősorban azt nézzük, milyenek lennének a nyolcórás ipari munkaidő következményei. Jobbak vagy rosszabbak lennének-e a termelés szempontjából? A munkaadók többsége talán csak az irányban táplál kétségeket, vajjon nyolc óra alatt annyi munkát lehetne-e elvégezni, mint kilenc, tíz, tizenegy óra alatt. Ezt illetően a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a kézi munkában nem kevesebb, hanem ugyanannyi vagy még több a teljesítmény. A gépeknél itt-ott jogosult a kétség. Én legalább nem merném állítani, — ha teljesen pontosan és csak tényekről akarok beszélni, — hogy minden gépi munkában nyolc óra alatt ugyanannyit lehet végezni, mint tíz és tizenegy óra alatt, de kérem, figyeljék meg azt az óriási különbséget a kézi és gépi munka között. A kézi munkánál elsősorban a minőség a fontos, a gépnél, amely mechanikus, elsősorban a mennyiségről van szó.

Erről folyik éppen a vita és én állítom, hogy gépi munka mellett, legalább is a legtöbb iparágban, lehet nyolc óra alatt annyit végezni, mint tíz vagy tizenegy óra alatt.

Általában azonban, rá kell mutatni arra, hogy a munkaadó a nyolc órán túl tartó munka mellett, amely a munkást kimeríti, — és kivált, ha mértéken felül meríti ki, — csak veszít, ha nem máson, úgy már azon, hogy a világítást, fűtést és mindazt, ami a munkához és a gépnek üzemeltetéséhez tartozik, valójában hiába fizeti

és fogyasztja attól a pillanattól kezdve, amikor a munka kezd kimerülni.

Ami a munkások bérét illeti, a tapasztalat azt mutatja, hogy a bér nem kisebb, ha a munkatartam kisebb, sőt ellenkezőleg azt látjuk, hogy minél hosszabb a munkaidő, annál kisebb a bér. Érthető, hogy az a munka, amely bizonyos munkaidőn túl is folyik, már nem lehet olyan figyelmes, jó, energikus, akkurátus és szolid mint az első órákban végzett munka.

És végül mind a munkaadó, mind pedig a munkás szempontjából erősen esik latba az a tény, hogy a kimerült, figyelmetlen ember több anyagot fogyaszt, mint az az ember, aki nem merült ki és több figyelmet szentel munkájának, de a gépet is erősebben használja el. Több baleset is fordul elő.

Nemcsak a napi munkaidőről van szó, hanem a vasárnapi munkaszünetről is. Hogy a munkaidő megrövidítése nem lehet kárára a munkaadóknak, ha az ausztriai viszonyokat vesszük tekintetbe, annak bizonyítékát találjuk abban, hogy posztóiparunkban a tizenkétórás munkaidőről a tizenegyórás munkaidőre való áttérés, ami nemrégiben történt, általános helyeslésre talált és általában előnyösnek ismerték el a munkaadók is.

Ugyanúgy, ahol valamely iparágban vagy gyárban bevezették, ha csupán próbaképpen is, a nyolcórás munkanapot, ott mindenütt már meg is maradt. Az 1893—96-ra terjedő angol statisztika szerint 56.223 munkás jutott Angliában nyolcórás munkához és csak 1131-en tértek vissza a hosszabb tartamú munkához. Ebből látni, hogy a nyolcórás munka nem lehet hátrányos a munkaadókra.

Egy dolog világos: a munkaidő megrövidítése technikai javításokat igényel. Ahol modern technikai berendezés van, ott meg lehet rövidíteni a munkatartamot, — ezért is törekednek a munkaadók a technikai vívmányok lehető legteljesebb kihasználására. A munkaidő megrövidítése tehát nem lehet hátrányos sem az összesség, sem a munkás, sem a munkaadó szempontjából. Amennyiben egynémely iparágban hátrány mutatkoznék ebből, ez bizonyára nem oly méretű, hogy felérhetne azal az előnnyel, amit ebből általánosan lehet szerezni.

Hogy akut esetre mutathassak rá: az újságokban állandóan emlegetik példaképpen azokat az eseteket, amelyekben a bányászat és speciálisan a szénbányászat terén bevezették a nyolcórás munkanapot. De nemcsak a nyolc-, hanem a hétórás munkanapot is. S erre vonatkozóan tipikus példával szolgálnak a northumberlandi és durhami bányák. Ezekben napi hétórás munkaidőt állapítottak meg s ha tekintetbe vesszük azt, hogy a szénbányásznak le kell szállnia a bányába és fel kell szállnia onnan, a munkahelyen sokkal kevesebbet dolgoznak, talán hat, talán csak öt és fél órát, s a munkaadóknak mégis eszük ágában sincsen meghosszabbítani ezt a munkaidőt. A northumberlandi és durhami szénbányászok Anglia és a világ minden szénbányászának ideálját jelentik. Csákány ütésükről, amely egyetlen lendülettel hatalmas darab szenet hasít ki a földből, szerte a világon beszélnek.

Míg másutt a szénbányásznak, — azért, mert kimerült, — kalapácsával vagy csákányával hosszan kell ütögetnie a bányafalat, az angol bányásznak csak egyetlen karlendülésre van szüksége, egyszerűen azért, mert frissebb és jobban táplált, mint a mienk. Mindenképpen eleven példája ez annak, hogy a szénbányákban

elég a hétórás munkaidő, még ott is, ahol konkurrenciával kell megküzdeni. Hiszen Angliában is vannak bányák, amelyekben hét és nyolc óránál tovább is dolgoznak.

Egyébként, — minek Angliába menni példaért? Maradjunk Ausztriában és nézzük Kladnót és Slany vidékét. Ott a sztrájkolók egyharmada, az államvasút bányáiban, tulajdonképpen nyolc órát dolgozik és csak két harmad verekszik még érte. Ennek a sztrájknak kombinált követelései vannak: nemcsak a munkaidő csökkentését, hanem a bérek emelését is követelik. És kérem, az államvasúti társaság eme bányáiban 1887-ben szintén tetek kísérletet hosszabb munkaidő bevezetésére. A kísérlet kudarccal járt és visszatértek a nyolcórás munkaidőhöz. Az ostrai bányavidéken 1873 előtt szintén rövidebb volt a munkaidő. A szerencsétlen 1873-i év úgy megriasztotta a munkaadókat, hogy újból igába vetették a munkásságot, — egészen fölösleges módon. A nagy krach kiváltotta félelemben bevezették a hosszabb munkaidőt, a munkásság ebbe beleegyezett s így keletkeztek azok a viszonyok, amelyek ma valósággal veszélyeztetik az ipart. S mégsem mondható, hogy ma aránylag nagyobb lenne a széntermelés, mint 1873 előtt. Rosicében már csak nyolc és fél órát dolgoznak.

Tisztára kereskedelmi szempontból is előnyös lesz a munkaidő megrövidítése. Ahol a munkatartam nyolc órát tesz ki, ott három váltást vezetnek be s egész nap lehet dolgozni. A nap teljes munkaidejét ki lehet használni, kivéve néhány százalékot, amely a leváltásoknál megy veszendőbe. Ha tizenkét órát dolgoznak, a munkásnak odalenn meg kell pihennie s éppen ezáltal nem lehet annyira kihasználni a naptári napot. Riha, a bécsi

műegyetem tanára azt állítja, hogy hármas váltásnál a napi idő 94—97 százalékát lehet kihasználni, míg tizenkétórás munkatartam mellett csak 83 százalékot. Tehát e tekintetben is csak ajánlani lehet a rövidebb munkaidőt.

Tapasztalatok alapján eddig azt mutattam ki, hogy a nyolcórás munkaidő bevezetését általános érvénnyel lehet ajánlani. Persze, ez csak a tapasztalat. Mi még tudományosan nem tudjuk, hogy miért előnyösebb a nyolcórás munkanap, ha valóban az. A tiszta empiria még senkinek sem garantálja, hogy annak valóban úgy is kell lennie s ezért az újabb időben kísérleteket, folytatnak annak kizárólag elméleti úton való megállapítására, hogy az ember napi munkája, általában mennyi lehet és mennyi ideig képes dolgozni legenergikusabban.

Ezt illetően a legkülönbélebb módon járnak el. A fizikusok megméri a test melegét különböző munkák végzése közben s ennek alapján igyekeznek felbecsülni, hogy mennyi hő fejlődik, mennyi fejlődhetik s milyen körülmények között használja el legjobban az ember. Például: a nem dolgozó ember, nyugalmi állapotban, 1600 kalória hőt fejleszt, a mozgó ember 2400-at B az az ember, aki nehezen dolgozik, 3200-at. Ebből az következik, hogy a munkás átlag 800 kalóriát tud eladni munkaadójának. De ez a 800 kalória, hogy úgy mondjam, bruttó, nem pedig nettó. Az ember nehéz és figyelmes munka közben még inproduktíve is dolgozik. Például: a munkás, mondjuk, patkót csinál; eközben áll, mindenféle módon mozog, ami ahhoz a munkához nem éppen szükséges. De állni: szintén munka, a test egyenesentartása, hogy ne görbedjen le, szintén munka. S így abból a 800 kalóriából végül is a munkás csak mintegy 300-at tud eladni, illetve produktíve kihasználni.

Így vélekednek a fizikusok és azt állítják, hogy azt a 300 kalóriát, amit a munkás de facto elad, a legjobban lehet kihasználni és kiadni nyolcórás munkaidő mellett. Ezt megfigyelték az alagutakban és bányákban folyó munkánál. Látták, hogy hatórás munka mellett a termelés lényegesein megdrágult, ugyanúgy, ahogy a nyolc óránál tovább tartó munka mellett, ebből tehát azt a konklúziót vonták le, hogy nyolcórás munkaidő felel meg leginkább az anyagi munkának, ama 300 kalóriát legjobban az ilyen időbeosztás mellett lehet fölhasználni.

Megengedem, hogy a becslésnek ez a módja nem egészen pontos, de arra figyelmeztet, hogy a problémát világosabban kell meglátnunk, mint ahogy a tapasztalat oktat ki bennünket felőle.

A becslés egy másik módját a fiziológia szolgáltatja. Szjecsenov orosz fiziológus összehasonlította azt a munkát, amelyet a szív végez, azzal a munkával, amelyet az ember végez s erre az eredményre jutott: A szív egész nap dolgozik; egy perc alatt mintegy 75-ször ver, (egy-egy szívverés 0.8 másodpercig tart); a szív bezáródása 0.3 másodpercig tart, a szív tehát minden bezáródás után 0.5 másodpercig pihen. Ezen a gépen, amely az élet szempontjából a legfontosabb, láthatjuk tehát, hogy a pihenés, nyugalom hosszabbtartamú, mint a kontrakció, a bezáródás. Csaknem mégegyszer olyan ideig pihen a szív, mint amennyit dolgozik. Ha tekintetbe vesszük azt a tapasztalatot, hogy az embernek nyolc óra hosszát kell aludnia, vagy legalább is pihennie és tizenhat órát van ébren és tevékenykedik, — a szív ezidő alatt hat órát dolgozik és tíz órát pihen: és ha a szívnek egész napon át végzett munkáját nézzük, azt látjuk, hogy kilenc óra hosszát működik és tizenöt órát pihen.

Ha a szívnek ezt a működését összehasonlíjtja közönséges, némileg energikusabb járással, Szjecsenov arra a megállapításra jut, hogy a szív működés már meg van fordítva. Míg a szív többet pihen, járás közben a test már többet dolgozik, mint pihen, amennyiben ugyanis pihenésnek mondható a lábnak hátulról előre való tolása, ami mechanikusan történik, mint az inga ingása.

A járás már azt bizonyítja, hogy a lábak izomzata — és a szív is izom! — többet dolgozik, mint pihen s ezért is fáradunk el hosszabbtartamú járás közben. S miként járás közben, úgy mindenkor, amikor az izomzat kevesebbet pihen, mint amennyi ideig működésben van, kimerülésnek kell beállania.

Szjecsenov mindebből arra a következtetésre jutott, hogy fiziológiai szempontból a hatórás munkaidő lenne a normális. De ebből nem következik, hogy e képlet alapján lehetne és kellene megszabni minden munkát a gyárban. Ugyanis különbség van a szív munkája és a gépnél végzett, vagy a kézi munka között. A szív nem dolgozik szakadatlanul, hanem: egy kis munka — pihenés, munka — pihenés s így tovább. Ez a gyári és egyéb munkánál nem lehetséges. Ott nem lehet pihenni minden egyes munka-részlet után, a munka ott szakadatlan. A viszonyok tehát θ tekintetben mások, mint a szív esetében és csak annyit lehetne mondani, hogy az a munka, amely hat óránál sokkal hosszabb ideig tart, már nem lehet racionális, mert a munkás nem pihenhet eleget. Minél rövidebb a pihenés ideje, annál kevésbé lehet hat órán túl dolgozni az izomzat eredményes igénybevételével.

Teljes határozottsággal és fiziológiai pontossággal megállapítani, hogy az embernek mennyit lehet és meny-

nyit kell dolgoznia, még pedig úgy, hogy legnagyobb energiakifejtéssel dolgozhasson: ma még nyilvánvalóan nem lehet. Ezért még egyszer le akarom szögezni, hogy ebből a tisztára teoretikus fejtegetésből még nem következik, hogy a gépi munkát úgy kellene szabályozni, mint a szív munkáját, mert az utóbbi szaggatott munka, míg a gyárban szakadatlan és géppel kombinált munkáról van szó.

Végül rá tudnék mutatni arra is, hogy az utóbbi időben a fiziológusok és pszichológusok arra is tesznek kísérleteket, hogy a kimerültséget megmérjék. E tekintetben még nem sokat haladtunk előre, de annyit már látni, hogy az ember szellemi munka közben ép annyira kimerül, mint testi munkában és hogy a különbség talán kisebb, mint hittük. Annyi bizonyos, hogy amikor kimerülünk, minden képességünk elhagy bennünket, az a gyárban kimerült ember több hibát fog csinálni és könnyebben éri baleset, fecsérelni fogja az időt és az anyagot, röviden, úgy fog viselkedni, mint a gyerekek az iskolában, akik a tanítás utolsó óráiban elfáradnak és felfogási és tanulóképességük rosszabb.

Mondható tehát, hogy még sem gyakorlatilag, sem pedig tudományosan nem jutottunk annyira, hogy pontos megállapításokat tehessünk. Érdekes volna például megvizsgálni — technikai és szociális szempontból —, vajjon a szakadatlan munka végső formája-e a gazdaságos munkának. Képzeljék el, hogy a gépeket csakis villanyosság hajtaná, hogy a gépeket pontosabban lehetne szabályozni, mint ma lehetséges: nem jelentene forradalmat az iparban, ha utánózni lehetne a szív munkáját: munka — pihenés, munka — pihenés s így tovább? Ez persze a jövő, még pedig a messiás jövő zenéje.

Csak arra akartam rámutatni, hogy, amennyiben tisztán tudományosan fogjuk fel problémánkat, a munka, mai beosztása és a hosszú munkatartam nem racionális.

Ha, továbbá arról kellene beszélnem, hogy a munkaidő megrövidítése hogyan fog hatni higiéniai szempontból az egészségre, az észbeli képességekre és az erkölcsiségre, tehát milyen lesz a szociális kihatása a szó legszélesebb értelmében, — elgondolható, hogy a munkaidő megrövidítése e tekintetben óriási jelentőségű. Az az ember, aki kevésbé van a géphez kötve, egészen másképp él az idejével. Elsősorban is az egyes társadalmi rétegek többet érintkeznének és jobban közelednének egymáshoz. Minél rövidebb a napi munka, annál több idő jut a pihenésre, annál nagyobb a munkaszünet. S felmerül a probléma, — nem, hogy miképpen lehetne többet dolgozni, — hanem, hogy miképpen lehetne kihasználni legjobban a szünetet. S ez tulajdonképpen a legfőbb probléma. Hogyan dolgozzék, — azt többé-kevésbé mindenki könnyen elintézi önmagával; de mit csináljon, amikor nem dolgozik? Mit kezdjen üres idejével? Minden társadalmi rossz éppen az üres időből következik, azaz abból, hogy az emberek nem tudják mire fordítani szabad idejüket s ezért van óriási szociális jelentősége a munkaidő megrövidítésének. Minden bizonnyal mi is meg fogjuk kérdezni, milyen gondoskodás történt az irányban, hogy az ember kihasználhassa szabad idejét. Ami a többi réteget, nem a munkásságot illeti, elvégre is tudjuk, mivel töltik nálunk a vasárnapot. A legtöbb ember nem tudja, mit kezdjen a vasárnapal, hogyan üsse agyon — ahogy mondani szokták — az idejét. A nyolcórás munka problémája tehát rendkívül fontos erkölcsi és szociális probléma.

Tisztára higiénikusán véve, a munkásság csak nyer a munkaidő megrövidítésével, egyébként nyernek általa a többi rétegek is, ha csupán például a nagyobb élel-
miszerfogyasztást nézzük. Képzeljék el azt az embert, aki a villamosnál van alkalmazva és akinek legfőljebb tizenöt perce van ebédidőre. Magától értetődik, hogy amikor csak magába hányja ebédjét, nemcsak, hogy meg nem emésztí az ételt, tehát fecsérli eledelét, de az ilyen táplálkozási mód általában is egészségtelen.

A munkaidő megrövidítése esetén kevesebb lesz a baleset, mert az emberek figyelmesebbek lesznek munka közben. De hogyan ügyeljen az ember például a mi vasútjainkon, amidőn huszonnégy óra hosszát van szolgálatban? Néhány óra elmúltával már mindent mechanikusam végez; néhány óra múltán a kalauz például teljesen mechanikusan járkal, mintegy hipnotizáltan. Érthető, hogy a baleset-statisztika megdöbbsentő. Persze, — ha a közönség ebbe belenyugszik, nem tesznek ellene semmit a munkaadók sem.

Tisztára intellektuális szempontból, az értelem fejlődése szempontjából, a munkaidő megrövidítése azzal a jelentőséggel bír, hogy csak valamennyire megfelelő viszonyok közepette mindenki, aki szabad időhöz jut, könyv után nyúl. S ha nem is mindenki, de sokan mindenestre és ezzel a dolgozók értelmi színvonala emelkedni fog.

Hogy azonban ez a munkaidő-megrövidítés bekövetkezhesse, szükséges, hogy — ami a munkásságot illeti, — a munkásság maga is tudatában legyen ama feltételeknek, amelyek a munkaidő megrövidítéséhez vezetnek és vezetnek. Minden bizonnyal sok ilyen feltétel van, kettőt-hármat én is meg akarok említeni.

A nyolcórás munkanapért folytatott küzdelem históriája azt bizonyítja, hogy legelőbb is a munka legintelligensebb szakmái harcolták ki maguknak a nyolcórás munkanapot. Nevezetesen a szedők és könyvnyomdászok voltak úttörői ennek a követelésnek. Minél intelligensebb a munkás, ahol a munka csak kevésbé is szellemi, ott a társadalom már elismeri a munkaidő megrövidítésének szükséges és helyes voltát. Az a munkásság, amely művelődik, amely egész magatartásával bizonyítani és mutatni fogja, hogy fontosnak tartja intelligenciájának fejlesztését, az minden bizonnyal ki fogja küzdeni követelése teljesítését. A munkaadó maga is látja, — és éppen ez hat embertől emberig, — hogy az intelligens munkással szemben, még ha akarná is, nem engedheti meg magának azt az elnyomást, amelyet a kevésbé intelligens munkással szemben érvényesít.

A munkásnak tehát általánosan művelődnie kell. Ez azt jelenti hogy necsak esetleg olvasás útján művelődjék, hanem erkölcsileg is és kivált lelkiismeretes, szolid munkás legyen. Ennek óriási hatása szokott lenni: az intelligens és erkölcsileg iskolázott munkásnak a munkaadó nem tud ellenállni. E tekintetben hasonlítsák össze az orosz munkást az angollal. Oroszországban a viszonyok még borzalmasak, egyenesen ázsiaiak. Ott még számos gyárban az a szokás, hogy a munkás végkimerülésig dolgozik, amíg össze nem esik, aztán szabadságot kap. Ott például a pékek dolgoznak így, amíg teljesen el nem erőtlenednek s akkor aztán egy vagy másfél hónapi szabadságot kapnak, de utána újból bele kell vetniök magukat munkájukba. Olyan munka ez, amelyet a négerék és a rabszolgák végeznek. Az első, friss lendületben sokat elvégeznek, de hamarosan mun-

kájuk már semmit sem ér. Mindenki, aki megfigyelte az orosz gyárat, észrevette, hogy ott az embereknek még csak kevés sejtelmük van a rendszeres munkáról. Ezzel szemben az angol munkás rendszeresen, energikusan, állandóan tud dolgozni s megérti ő is, meg a munkaadó is, hogy hat-hét óra hosszat állandóan és szolid tempóban dolgozni helyesebb, mint lázasan dolgozni, ugrásonként, ahogy Oroszországban teszik.

Tehát a második feltétel a munkások számára az, hogy a munkás szolid legyen. Statisztikailag be lehet bizonyítani, hogy miként hat a munkásnak ez az erkölcsös volta.

S még! egy harmadik tanács: a szakszervezet a nyolcórás munkaidő elérésének feltétele. Ha szemügyre veszik a fejlődést és a statisztikát azokban az országokban, amelyekben a munkások elérték a nyolcórás munkaidőt, kiderül, hogy ez lehetséges volt mindenütt, ahol rendes szakszervezeti mozgalom van. A szakszervezet, — mivel a szakmunka és a szolidaritás szervezete, — emeli az intelligenciát és a szolidaritást. Intelligencia, szolidaritás, — tehát szociálisan szólva, a szakszervezet: a nyolcórás munkaidő elérésének feltétele.

Végül vita támadhat afölött, hogyan kell bevezetni a nyolcórás munkaidőt. Itt az államnak fog kellene beavatkoznia. Mindjárt ez a sztrájk bizonyítja, hogy milyen tétlen az állam, még pedig nem holmi rosszakaratból az, hanem valami sokkal rosszabb okból kifolyólag: nyilván szociális és politikai program hiányából. A mostani sztrájk éppen arra tanít bennünket, hogy az a társadalom, amelyben sztrájkok fordulnak elő, még pedig ilyen nagy sztrájkok, nem egészséges és hogy nincsen valóságos végrehajtó szerve a gazdasági vi-

szonyok szabályozására. Nem ideiglenes beavatkozás kell, hanem állandó szabályozás, — s én azt hiszem, hogy a végrehajtó hatalom minden különleges előírások nélkül, tisztára megfelelő felügyeletet gyakorolva, meg tudta volna akadályozni mindazt, ami történt.

De nemcsak az államnak van ezirányú kötelezettsége, hanem az országnak, a községnek is. Állandóan szó folyik az autonómiáról — és látják ezt az autonómiát, érzik, hogy tevékenyen beleavatkoznék valamibe? Én nem.

Folyton csak a konkurrenciára mutatnak rá, de ez csak merő kifogás. Hiszen Angliában, amely de facto versenytársunk például a Balkánon, nyolcórás munkaidő van! De hogy eloszlassuk a félelmet, amelyet a munkások és a munkaadók is táplálnak, megengedhetjük annak szükségességét, hogy a kérdést nemzetközileg szabályozzák.

A munkaadók maguk tehetnek itt sokat s elsősorban arra lenne szükség, hogy jobban igazodjanak a világ-méretekhez. Az a benyomásom, hogy kivált az osztrák munkaadók sokkal kalmárabbak és kisiparos-jellegűek erősebbé, mint ahogy az üdvös volna. Iparunk nem eléggé reális és nem eléggé számító, kevés benne a vállalkozó szellem, innen a félelem olyan dolgoktól, amelyek már régen nem léteznek. S ezért annál nagyobb szükség van nálunk, hogy az államhatalom energikusan közbelépjen, de nemcsak energikusan, hanem főképpen megfontoltan.

Mit kellene a munkásoknak tenniük? Nemcsak negatív, sztrájkokkal dolgozni, hanem pozitíve is, nevezetesen megfelelően erősítve a szakszervezeteket.

Végül mi mindnyájan dolgozhatunk, dolgozzunk is

e cél érdekében, amely elsősorban munkáscél ugyan, de végtére is általános érdekű.

Még egy kérdés: milyen munkaidőt állapítsunk meg már most? Le lehet-e rövidíteni a munkaidőt nyolc órára már most, minden ellenállás dacára? Erre nyugodtan azt felelem, hogy nem. És nem is követeli azt senki. Például a földművelésben a mai viszonyok között, amikor idénymunka van, amikor — például eső előtt — egész nap és talán még éjszaka is kell dolgozni, senki sem fog nyolcórás munkaidőt követelni. Ma senki sem követelheti, hogy a nyolcórás munkaidőt mindenütt és mindenben következetesen bevezessék, — ez nem is lenne lehetséges. De egyelőre ki lehetne jelölni egyes szakmákat s ott már be lehetne vezetni a nyolcórás munkaidőt. S nevezetesen előnyös és igazságos lenne a bevezetése a bányászatban. Azonkívül pedig — a, nyolcórás munkaidőnek egyes szakmákban való bevezetésén kívül — meg lehetne állapítani a normális munkaidőt, de nem tizenegy, hanem, mondjuk, tíz órában. A nyolcórás munkanap jelszót jelent, amely direktívaképpen ama cél felé mutat, amelyet egyes szakmákban már ma el kell érni, a többiekben később, persze mielőbb.

Nálunk a jó öreg Komensky volt híve a napi nyolcórás munkának és tanáros álláspontjából kifolyólag akkor, amikor még nem voltak sem gyárak, sem gépek, így ajánlotta; Didaktikájában a nyolcórás munkanapot:

„A napnak huszonnégy órája van; osszad el az, élet és egészség szükségletei alapján, kapsz nyolc órát alvásra, nyolcat evésre, sétára, beszélgetésre, játékra s mindennemű rekreációra, nyolc pedig munkára marad, amelyet könnyen és panasz nélkül elvégezhetsz, minden órában valami értékeset végezve; egy hétre hat napot

számíts (a hetediket egészében hagyd a pihenésre) s egy hétre negyvennyolc órád jut a munkára. Egy év alatt kétezeröttszáz és hetven órád lesz, amikor dolgozhatsz.” Így tehát e nagy ügyben is nagyjainkra hivatkozhatunk. Azt hiszem, nemcsak Komensky alapján, hanem a modern technikai vívmányok mai állásához képest is, jogosultan és helyesen állhatunk a nyolcórás munkaidő követelménye mellé.

JEGYZETEK

Ebben a kötetben Masaryk G. Tamás politikai gondolatainak kompendiumát juttatjuk a magyar olvasó kezébe. Az egyes fejezetek jobbára nem önnálló tanulmányok, hanem Masaryk elnök háborúelőtti és háborúutáni munkáiból, cikkeiből és megnyilatkozásaiból vannak összeállítva.

Az I, II, III., IV. és VI. fejezetet V. K. Skrach, az elnök magántitkárának összeválogatásában vettük át a „Politické myslenky” című hasonló gyűjteményből. A XI. fejezetet a fordító állította össze a „Masarykova práce” című gyűjtemény egyes szakaszaiból s a „Cesta demokracie” című gyűjteményből. Ez utóbbiból fordította az V., VII., IX., XI., XII., XIII., XIV. és XV. fejezetet is. A XVI. fejezetet az „Osm hodin práce” című füzet második kiadásából fordítottuk.

Az olvasó tájékoztatására közöljük a következő legfontosabb magyarázatokat, betűrendben.

Bjelinszkij, Visszárion Grigorjevics (1811—1848)
Az orosz tudományos kritika megalapítója.

Chelcicky, Jan délcsehországi parasztember
táborita-huszita, aki önműveléssel tekintélyre,
tudásra tett szert. Hittudományi és bölcséleti
műveiben az erőszak és a háború ellen foglalt

állást. Tolsztoj elődjének mondta őt. Chelcicky Tolt a szellemi apja a cseh huszitizmus legértékesebb hajtásának: a cseh testvérek egyházának, melynek viszont leghatalmasabb cselekedete az volt, hogy nemzetét megajándékozta a králici Bibliával, mely majdnem egyidőben jelent meg a magyar protestáns bibliafordításai, Károlyi Gáspár vizsoli Bibliájával (1590). Ennek a cseh testvéri egyháznak utolsó püspöke és egyben legkiválóbb képviselője Ján Amos Komensky-Comenius volt.

Denis, francia történész, a cseh történelem kutatója.

Dobrovsky, Josef (1753—1829), cseh tudós, Magyarországon született, Győr közelében, munkáit úgyszólván kivétel nélkül német nyelven írta. Felvilágosodott, művelt európai szellemű ember volt, ő a cseh nyelv kutatás megalapítója és számottevő szláv nyelvtudós is egyúttal.

Dürich, cseh politikus, a csehoszlovák nemzeti tanács megbízottja volt Oroszországban.

Havlicek-Borovsky, Karel (1821—1856), cseh író, publicista és politikus, akinek jelentőségét különösen Masaryknak vele rokon működése erősítette meg a haladó cseh polgárságban. Havlicek a cseh publicisztika megteremtője, kitűnő irodalmi kritikus volt és maga is írt néhány jelentős tartalmú szatirikus költeményt. (Tyrolské elegie — Tiroli elégiák) Havlicek az 1848-as forradalmi polgári idők Petőfi-formátumú alakjai közé tartozik, azonban a cseh nemzeti öntudat s demokratikus életszemlélet kialakításáért folytatott harcai révén leginkább Kossuth Lajossal hasonlítható össze, bár egyénisége más természetű volt. Az osztrák elnyomás ellen folytatott hírlapírói működése miatt a kormány a déltiroli Brixenben internáltatta

öt, ahol Havlicek tüdőbajt kapott és a fogságból való hazatérése után csakhamar belehalt.

Hillquit, az amerikai szocialisták egyik vezére.

Hus, Jan, cseh reformátor, prágai egyetemi tanár, a cseh irodalmi nyelv megeremtője, rendkívül őszinte, hívő középkori hittudós, akit Zsigmond császár elnöklése mellett a konstanzi zsinat máglyahalálra ítelt, miután a Wiclif tanait hirdető Hus nem akarta lelkiismeretét elárulni. 1415 július 6-án égették el.

Kollár, Ján (1793—1852) szlovák származású *K* cseh író, pesti ev. lelkész. Kollár tekinthető a szellemi pánszlávizmus megalapítójának. Legkiválóbb műve a *Slávy dcera* című elbeszélő költemény. Ennek az írásműnek, mely a poroszországi szlávok pusztulásán kesereg, rendkívüli liatása volt a tizenkilencedik században. Kollárt joggal sorolják általában a szlávok, de különösen a középeurópai szlávok öntudatosítói közé.

Komensky-Comenius, Ján Arnos, cseh pedagógus volt. Komensky (1592—1670) a modern neveléstudomány megalapítója. Morvaországban született, Hollandiában halt meg. Száműzöttként bekóborolta fél Európát, négy évet töltött a magyarországi Sárospatakon is. (1650—1654), ahol a Rákóczyak nevezetes kollégiumának tanára volt. A nép boldogságáról (*Gentis felicitas*) c. művét is itt írja meg, a magyaroknak ajánlja és rendkívül elismerően ír benne Magyarországról, annak fejlődését „a gazdag szellemi aratásban” látva. Komensky a pedagógia egyes részletkérdéseinek korszakalkotó megoldásán kívül, elsőnek hirdeti és mutatja, hogy az iskola révén az emberi dolgok jobbaváltozását, megjavulását érhetjük el.

Kramár, cseh politikus, a nemzeti demokrácia párt vezére. Orosz cári párti volt.

Lincoln, Abraham (1809—1865) az amerikai Unió egyik kiváló elnöke, az amerikai polgárháború idején (1861—1865) Lincoln az északi államok élén állva kiküzdötte a néger rabszolgák felszabadítását a déli államokkal szemben. A washingtoni színházban agyonlőtte őt a rabszolgatartó déli államok egyik rajongója. L a g a r d e, Paul (1827—1891), német tudós, a keleti nyelvek tanára, aki azonban a politikai irataival tett szert nagy hírhedtségre. (Deutsche Schriften.) Lagarde a pangermanizmus legöntudatosabb és legőszintébb hirdetője volt. Ő adta ki a Los von Kom (El Romától) jelszavát,

Machar, Josef Svatoopluk (1864), cseh költő és publicista. Rendkívül fontos szerepet játszott a modern cseh irodalmi és politikai közvéleményben: Harcias, határozott, komoly egyéniség. A szimbolista líra egyik képviselője, de jelentősége ama írásaiban is keresendő, melyekben a katolikus egyház és a cseheket elnyomó osztrák uralom ellen húzta ki hatásos erejű vitatkozó tollát. Masaryk egyik legodaadóbb szellemi híve és barátja, Legmaradandóbb műve az önéletrajza. (Konfese Jiteráta.) Ma ist re de Joseph Marie (1754—1821) francia politikus és filozófiai író, aki a pápának az államok felett való hatalmát hangoztatta, úgy ahogy az részben a középkorban volt.

Mill, John Stuart (1806—1873), angol filozófus és nemzetgazdász, a nő szabadságjogainak lelkes védelmezője. Kiváló művei: a Logika, a Szabadságról, a Nemzetgazdaságtan alapjai.

Muna, az orosz hadifogságban kommunistává lett, később a csehszlovákiai kommunista párt vezére volt.

Palacky Frantisek (1798—1876), cseh történetíró és politikus. Az 1848-as küzdelemben a cseh

nemzeti törekvések legerősebb szószólói közé tartozott. Az 1848-ban tartott szláv kongresszus egyik vezére volt. Ausztria keretében akarta biztosítani a csehek és általában az ausztriai szlávok alkotmányos jogát és elősegíteni a monarchia ilyen értelmű átalakulását. Legfőbb műve a cseh nemzet története, melyet a legrégibb időktől 1526-ig írt meg. Történelmi fel fogása mai szemmel nézve romantikusnak mondható, azonban rendkívüli hatása volt, mint nemzetnevelő műnek. A Magyar Tudományos Akadémia 1834-ben külső tagjai közé választotta. Halálakor Zsilinszky Mihály tartott felette emlékbeszédet.

Pavlu, Bohdan, cseh újságíró, ma diplomata.

Plechanov, Georgij (1857—1918) már mint diák belekeveredett az orosz forradalmi mozgalomba és ezért kénytelen volt 1880-ban külföldre menekülni. Előbb Franciaországban, majd Svájcban élt, ahol, mint az orosz „marxizmus atyja” működött, s szervezte az orosz szocialista mozgalmat. Amikor az orosz szociáldemokrácia kettészakadt, a mensevikiek vezére lett és éles harcot folytatott a bolsevikokkal. 1917-ben visszatért Oroszországba és megindította *Jedinstvo* (Egység) című lapját, amelyben az orosz szociáldemokrata mozgalom egységesítésén fáradozott,

Rokycana, Jan Prága kelyhes érseke a 15. században.

Ruskin, John (1819—1900) angol író, műkritikus és társadalmi reformátor. A tizenkilencedik század végének legünnepeltebb írói közé tartozott a képzőművészetek lelkes ismeretése mellett azt hirdette, hogy az emberi életet át kell hatnia a művészeti szépnek ehhez azonban szükség van a társadalom teljes átalakulására,

melyben a gazdasági működést erkölcsi alpra kell helyezni. A szép és az erkölcsös Ruskinnál együtt jelent. Ruskin legkiválóbb művei magyar nyelven is megjelentek, sőt önálló magyar tanulmány-kötetek is vannak Ruskinról. (Geöcze Saroltától és Riesch. Aladártól.)

Safarik, Pavel Josef vagy Safárik (1795—1861), Epúgy, mint Kollár szintén szlovák származású cseh író. Safárik legkiválóbb műve a Slovánské starozitnosti (Szláv régiségek 1837). Ezzel a munkájával megvetette a szláv kultúrtörténelem alapjait. O is azok közé tartozik, akik a szláv felszabadulás szellemi programját európai és emberiességi alapon hirdették.

Seton-Watson (Scotus Viator) angol író ; a magyarországi nemzetiségek elnyomatásával foglalkozott.

Stefanik, a Köztársaság első nemzetvédelmi minisztere. Csillagász volt Párizsban, majd a francia és olasz trón ton repülőtiszt.

Stepnyák, a 19. században élt orosz forradalmár. Szibériából megszökött és megrázó könyvekben írta le a bebörtönzöttek szenvedéseit.

Szaszónov, orosz külügyminiszter a világháború kitörésének idején.

Szupilo, horvátországi szerb, baloldali politikus, a háború előtti horvát-szerb koalíció egyik megszervezője.

Sychrava, a légionáriusok prágai napilapjának szerkesztője.

Trumbics, jugoszláv politikus, eredetileg egy jugoszláv köztársaság híve volt.

Tyrs, a cseh szokol-egyesületek egyik alapítója.

Zizka Jan, cseh huszita vezér. Hus halála után, követői, a husziták, két pártra szakadtak. A

mérsékelt prágaikra, a jómódú polgárok pártjára, és a táboritákra, a baloldalra, a többnyire parasztokból és elszegényedett kisnemesekből álló pártra. A félszemű Zizka az utóbbiakólén állott, kiváló hadvezér volt, több csatában futamította meg a husziták ellenfeleit.

TARTALOM:

1. A politika — tudomány és művészet.....	9
2. A demokratikus eszme a politikában.....	29
3. Az államról.....	50
4. A forradalomról.....	62
5. Forradalom és bolsevizmus.....	81
6. A szociális kérdés.....	93
7. Politikai előítéletek.....	103
8. Háború és béke.....	107
9. Hogyan alapítottuk meg a köztársaságot.....	117
10. Győzelem Dzsingisz kán seregei fölött (üzenet a nemzetgyűlésnek 1918 december 22-én)	150
11. A köztársaság munkából lett — munkának kell fönntartania (Üzenet a nemzetgyűlésnek 1919 október 28-án).....	171
12. A humanista köztársaság (Üzenet a nemzetgyűlésnek és a kormánynak 1920 március 7-én).....	188
13. Nemzeti feladatok (Üzenet a nemzetgyűlésnek 1922 január 1-én és 1923 október 28-án).....	200
14. A katonasághoz (1923 október 28-án).....	222
15. Az egyház és állam szétválasztása.....	226
16. A nyolcórás munkaidőről (Beszéd 1900 február 12-én)	233
Jegyzetek.....	251